

**ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΥΠΡΟΥ**

**ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΑΣΤΕΡ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**Στρατηγικές Απολογίας στο Λόγο των
Ευάγγελου Βενιζέλου, Αλέξη Τσίπρα και Γεώργιου Α.
Παπανδρέου για τη Μνημονιακή Εμπλοκή:
μια Ρητορική Ανάλυση**

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ
Ειρήνη Σκεύη

ΟΝΟΜΑ ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
Αθανάσιος Ν. Σαμαράς

ΛΕΥΚΩΣΙΑ, Ιανουάριος 2016

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου
Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Επικοινωνία και Νέα Δημοσιογραφία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Στρατηγικές Απολογίας στο Λόγο των
Ευάγγελου Βενιζέλου, Αλέξη Τσίπρα και
Γεώργιου Α. Παπανδρέου
για τη Μνημονιακή Εμπλοκή:
μια Ρητορική Ανάλυση

Ειρήνη Σκεύη

Επιβλέπων Καθηγητής:
Αθανάσιος Ν. Σαμαράς

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Επικοινωνία και Νέα Δημοσιογραφία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ιανουάριος, 2016

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά το ρόλο της στρατηγικής απολογίας στην χάραξη της πολιτικής επικοινωνιακής στρατηγικής και τη χρήση της στον πολιτικό λόγο. Για τη συγκρότηση του θεωρητικού πλαισίου έγινε διεπιστημονική μελέτη, τόσο για το ρητορικό είδος της απολογίας όσο και για τη διαδικασία της διαχείρισης κρίσεων.

Η μελέτη της απολογίας γεννά τόσο ερευνητικά όσο και προσωπικά ερωτήματα για τη σπουδαιότητάς της σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων σχέσεων. Καθώς έχει τη δύναμη να ανασυγκροτεί τις σχέσεις, τόσο τις διαπροσωπικές όσο και ευρύτερων ομάδων, αξίζει να διερευνηθεί η σημασία της στην πολιτική ζωή και το πώς μπορεί να συμβάλει στην εξισορρόπηση των σχέσεων μεταξύ των πολιτικών και του εκλογικού σώματος.

Η απολογία όταν εντάσσεται στη χάραξη μιας πολιτικής εκστρατείας, έχει την δυνατότητα να διαμορφώσει νέο ήθος για το δρων πολιτικό υποκείμενο. Η απουσία της, όταν τα σφάλματα του παρελθόντος είναι σοβαρά, είναι εκκωφαντική και εμποδίζει την ανάταξη της εικόνας του πολιτικού υποκειμένου καθώς και την αποκατάσταση της σχέσης τους με κρίσιμα μέρη της κοινωνίας.

Για τις ανάγκες διερεύνησης του ρόλου και της σημασίας της, καθώς και των επιμέρους στρατηγικών μέσω των οποίων διεκπεραιώνεται, αναλύθηκαν οι λόγοι τριών πολιτικών αρχηγών κατά την προεκλογική εκστρατεία των εθνικών εκλογών στην Ελλάδα, το 2015.

Οι κ.κ. Γεώργιος Α. Παπανδρέου, Ευάγγελος Βενιζέλος και Αλέξης Τσίπρας, ως πρωταγωνιστές της εισαγωγής σειράς Μνημονίων στην πολιτική ζωή της Ελλάδας της οικονομικής κρίσης, αποτελούν ικανή περίπτωση μελέτης της απολογίας και της σημασίας της.

Summary

This study investigates the role of strategic apologia in planning political communication strategy and its use within the political speech. An interdisciplinary study was implemented in order to set the theoretical framework, both for the apologia as a rhetorical genre and for the process of crisis management.

The study of apologia generates research and also personal questions about its significance for the whole range of human relationships. As apologia has the power to reconstruct relations, both interpersonal and within wider human groups, it worth investigating its importance in political life and how it can contribute to balance the relationship between politicians and the electorate.

When apologia becomes part of the planning of a political campaign, has the ability to form new ethos for the active political subject. The absence of apologia, when past misdeeds are serious, is deafening and prevents the political subject to restore its image but also deters the restoration of the relationship between the politician and crucial parts of society.

In order to investigate the role and the importance as well as the various strategies through which effective apologia is addressed, the speeches of three political leaders, during their campaign for the national elections in Greece in 2015 have been analyzed.

Mr. George A. Papandreou, Mr. Evangelos Venizelos and Mr. Alexis Tsipras, as the protagonists in importing a series of Memoranda in the Greek political life during the economic crisis, represent an adequate case study of apologia and its significance.

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση της παρούσας μελέτης είναι μια σύνθεση από προσλαμβάνουσες της κοινωνικής και της ακαδημαϊκής ζωής. Το τελικό ερέθισμα γεννήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Επικοινωνία και Νέα Δημοσιογραφία» και δρομολογήθηκε με την έμπνευση και την υποστήριξη διδασκόντων και συμφοιτητών, οι οποίοι άνοιξαν νέα παράθυρα στη σκέψη.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται για την ακαδημαϊκή υπεύθυνη του μεταπτυχιακού προγράμματος, κυρία Σοφία Ιορδανίδου, η οποία με αμέριστη αγάπη και υπομονή φροντίζει ακούραστα για την πυκνή επιστημονική κατάρτιση, την πρόοδο αλλά και τις ιδιαίτερες προσωπικές ανάγκες όλων των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα.

Πολλές ευχαριστίες εκφράζονται στους συμφοιτητές, Σοφία και Μάνο, για την υποστήριξή τους, την εμπιστοσύνη τους, τις συμβουλές τους, την έμπνευση που πρόσφεραν οι συζητήσεις μαζί τους αλλά και η φιλία τους, όπως και στον Νεόφυτο για τον έλεγχο και τα πολύτιμα σχόλια και την εμπειρία του.

Ωστόσο, ιδιαίτερες και θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στον δάσκαλο και επιβλέποντα της παρούσας μελέτης, κύριο Αθανάσιο Σαμαρά, ο οποίος μετέτρεψε προβληματισμούς σε ερευνητικά ερωτήματα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
1 Θεωρητικό Πλαίσιο.....	6
1.1 Ρητορική και ερμηνεία της Απολογίας.....	6
1.2 Η Απολογία ως Ρητορικό Είδος και η Εξέλιξή του	9
1.3 Η Κατηγορία και η αντιμετώπισή της	13
1.4 Απολογία και Συγγνώμη	18
1.5 Απολογία και Πολιτική.....	22
1.6 Επανόρθωση της Εικόνας.....	29
2 Περιπτωσιολογία – Ιστορική αναδρομή.....	41
3 Μεθοδολογία	46
3.2 Αποτελέσματα.....	56
4 Επίλογος – Συμπεράσματα.....	78
Περιορισμοί και Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	81
Βιβλιογραφία	82

Εισαγωγή

Στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση και η υπογραφή τριών μνημονιακών συμβάσεων, έχουν δημιουργήσει δυσχέρειες κι εξ αυτού προβληματισμούς σε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Η ανατροπή των δεδομένων έχει προκαλέσει την απώλεια κεκτημένων αγαθών, υλικών και άυλων, με ανυπολόγιστες ζημιές για την ελληνική κοινωνία.

Η αναζήτηση των παραγωγικών αιτιών της κρίσης όπως και η αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της διαχείρισής της είναι διαρκείς και η απόδοση των ευθυνών αφορά όλο το πολιτικό σώμα. Από την εκλογική αναμέτρηση του Οκτωβρίου 2009 έως αυτήν του Σεπτεμβρίου 2015, οι πολιτικοί συσχετισμοί έχουν αλλάξει σε βαθμό που συνιστούν αλλαγή υποδείγματος (paradigm shift) στη δομή του κομματικού συστήματος, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει αντίστοιχα τους ρητορικούς τόπους και την πολιτική επικοινωνίας. Το κόμμα του ΠΑΣΟΚ, που ανέλαβε την διακυβέρνηση της χώρας στις εκλογές του Οκτωβρίου 2009 με ποσοστό 43,92%, υπέστη σοβαρές ρηγματώσεις στην εικόνα του, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και του ρόλου του στη διαχείρισή της. Η καθίζηση των εκλογικών του ποσοστών, που υπήρξε απόρροια αυτών των ρηγματώσεων, το μετέτρεψε από ένα εκ των δύο κομμάτων εξουσίας σε περιφερειακό κομματικό δρών. Στην εκλογική αναμέτρηση του Ιανουαρίου 2015 συμμετείχε με τα μέλη του διασπασμένα σε δύο κόμματα, το ΠΑΣΟΚ με Πρόεδρο τον Ευάγγελο Βενιζέλο και το ΚΙΔΗΣΟ με Πρόεδρο τον πρώην Πρωθυπουργό Γεώργιο Α. Παπανδρέου. Ρηγματώσεις αντίστοιχης υφής αλλά μικρότερης έντασης και έκτασης υπέστη και το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, όταν μετά την κατάληψη της εξουσίας στις εκλογές του Ιανουαρίου 2015 έκανε την μετάβαση από την αντι-μνημονιακή προεκλογική ρητορική, στην μετεκλογική υιοθέτηση μνημονιακών πρακτικών. Οι πολύμηνες διαπραγματεύσεις με τους εταίρους και δανειστές, που οδήγησαν σε αδιέξοδο, ανάγκασαν σε συμβιβασμό μαζί τους με την υπογραφή του τρίτου κατά σειρά Μνημονίου. Στην εκλογική αναμέτρηση του Σεπτεμβρίου 2015, το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ συμμετείχε και αυτό διασπασμένο, με κάποια από τα μέλη και πρώην ηγετικά στελέχη του κόμματος να έχουν προσχωρήσει στο νεοσύστατο κόμμα του ΛΑΕ με ηγέτη τον Παναγιώτη Λαφαζάνη.

Το καθεστώς των Μνημονίων και η αμφίβολη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, προκαλεί τριγμούς στα κόμματα σε τέτοιο βαθμό ώστε να διακυβεύεται η αξιοπιστία, η εικόνα και το μέλλον τους. Τα ποσοστά αποχής από την εκλογική διαδικασία μαρτυρούν την αμφισβήτηση εκ μέρους του εκλογικού σώματος και την έλλειψη εμπιστοσύνης στις δυνατότητες των κομμάτων για την εξεύρεση σίγουρης και σταθερής λύσης και την έξοδο από την κρίση. Με αυτά τα δεδομένα τα κομματικά επιτελεία εργάζονται προκειμένου να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των ψηφοφόρων στις εκλογικές αναμετρήσεις, απεμπολώντας τα όποια αρνητικά στοιχεία στιγματίζουν την εικόνα τους και αντικρούοντας τις ευθύνες που τους αποδίδονται, κατά τη διάρκεια των πολιτικών εκστρατειών τους.

Ο τρόπος αντιμετώπισης των κατηγοριών εκ μέρους των κομμάτων και των αρχηγών τους κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών τους, Γ. Α. Παπανδρέου, Ευάγγελου Βενιζέλου και Αλέξη Τσίπρα, οι οποίοι από τις θέσεις τους διαχειρίστηκαν το θέμα της οικονομικής κρίσης, είναι το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

Το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης συγκροτούν η εξέταση της Ρητορικής (Κεφάλαιο 1.1), στην οποία εντάσσεται το είδος της Απολογίας. Ο τόπος και ο χρόνος συστηματοποίησης της Ρητορικής συνδέεται με την ανάπτυξη του δημόσιου διαλόγου και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι ανάγκες διαχείρισης των Κοινών αλλά και θεμάτων διαπροσωπικών σχέσεων πρόβαλαν την εξάσκηση στη ρητορική δεινότητα ανάγοντάς την σε απαραίτητο στοιχείο της προπαίδευσης στην κλασική Αθήνα. Οι ρητοροδιδάσκαλοι, κυρίως Σοφιστές, όχι μόνο επέμεναν στην εξάσκηση για τη χρήση διαφόρων τεχνικών αλλά προώθησαν την ουσία της επιχειρηματολογίας πέρα από το προφανές, προς στο πιθανό που είναι δυνατό να αποδειχθεί, ωθώντας τη ρητορική τέχνη στα όρια της αμφισβήτησης.

Οι πρώτοι μεγάλοι ρήτορες ενεπλάκησαν με διάφορους τρόπους στη σύγχρονή τους πολιτική ζωή και αναδείχθηκαν από τις τοποθετήσεις τους σε πολιτικά ζητήματα. Οι περισσότεροι από αυτούς εξειδικεύονταν σε κάποιο συγκεκριμένο είδος. Πολύ διαδεδομένο και απαραίτητο ήταν, για κοινωνικούς λόγους, το δικανικό είδος. Με αυτό γίνονταν οι υπερασπίσεις των κατηγορούμενων στα δημόσια δικαστήρια. Ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που συστηματοποίησε τη Ρητορική τέχνη. Στο έργο του παρουσιάζει τις αρετές της και διακρίνει την Απολογία ως είδος.

Το ρητορικό είδος της Απολογίας άντεξε στο πέρασμα των αιώνων και προσαρμόστηκε ανά περιόδους στις επικρατούσες συνθήκες (Κεφάλαιο 1.2). Στη σύγχρονη εποχή, παρότι δεν υπάρχει πλέον ένας συγκεκριμένος κατήγορος ή ένας συγκεκριμένος χώρος εκδίκασης μιας υπόθεσης, τα δημόσια πρόσωπα εξακολουθούν να έχουν την υποχρέωση της απολογίας για θέματα που άπτονται του δημόσιου βίου. Σφάλματα εξακολουθούν να συμβαίνουν όπως και λάθος επιλογές και χειρισμοί με βλαβερές προεκτάσεις, που εκτείνονται πέρα από το άτομο ή μια ομάδα ατόμων. Η ανάγκη έκφρασης συγνώμης ή και μιας ομιλίας απολογίας παρατηρείται έντονα στα δημόσια πρόσωπα και τον πολιτικό κόσμο μέσα από διάφορα γεγονότα και η έκτασή της είναι παγκόσμια. Καθώς ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της σύγχρονης απολογίας είναι η διαμεσολάβηση, το ρόλο του κατήγορου αναλαμβάνουν τα Μέσα Ενημέρωσης, μεταφέροντας την Κατηγορία στο πολιτικό πρόσωπο και δημοσιοποιώντας την απάντησή της, την απολογία, στο εκλογικό σώμα. Η απολογία προϋποθέτει την ύπαρξη κατηγορίας, η οποία την ενεργοποιεί. Η Κατηγορία και η Απολογία μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα ενιαίο είδος και να μελετάται συγχρόνως (Κεφάλαιο 1.3).

Η πραγματική απολογία στη σύγχρονη αντίληψη εκλαμβάνεται ως ένας τρόπος έκφρασης ειλικρινούς συγνώμης και μεταμέλειας, υπό το πρίσμα και των χριστιανικών πεποιθήσεων (Κεφάλαιο 1.4). Δεν αφορά μόνο διαπροσωπικές σχέσεις αλλά εκτείνεται πέρα από τα όρια του ατόμου αγγίζοντας μεγαλύτερες ομάδες πληθυσμού και των σχέσεών τους. Δεν είναι μόνο μια υποχρέωση αλλά και μια ανάγκη. Στον πολιτικό λόγο η απολογία λαμβάνει διαφορετική βαρύτητα, επηρεάζεται από επί μέρους παράγοντες, διατηρεί ωστόσο τις αναλογίες της με τη διαπροσωπική απολογία και πολύ περισσότερο, τη δύναμή της. Επειδή υπάρχει η ανάγκη εδραίωσης σχέσεων εμπιστοσύνης και κατά μία έννοια η απολογία έχει τη δυνατότητα να εκβιάσει την εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος ως μια πράξη κίνησης προς το μέρος του, θεωρείται πλέον απαραίτητη στρατηγική των πολιτικών επιτελείων για την αντίκρουση κατηγοριών. Το εκλογικό σώμα πρέπει να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους λαμβάνονται οι αποφάσεις, ενδεχομένως να τους συγχωρήσει και με αυτό τον τρόπο να επιτρέψει την ανάληψη της εξουσίας από τον απολογούμενο (Κεφάλαιο 1.5). Παράλληλα, η απολογία μπορεί να εφαρμοστεί και ως μια στρατηγική αντιμετώπιση μιας κρίσης, σαν μια διαδικασία αντίκρουσης κατηγοριών, αυτό-υπεράσπισης και αποκατάστασης του ήθους και της εικόνας (Κεφάλαιο 1.6).

Με τον τρόπο αυτό, οικοδομούνται κατά τη συγκρότηση του θεωρητικού πλαισίου, δύο μοντέλα, τα οποία ελέγχονται κατά την εμπειρική ανάλυση. Το πρώτο, εκφράζει την

πραγματική απολογία ή ειλικρινή συγνώμη για σφάλματα που έγιναν στο παρελθόν και μέσω της οποίας, ο υπαίτιος αναλαμβάνει πλήρως την ευθύνη των γεγονότων και των προεκτάσεών τους. Το δεύτερο μοντέλο εκφράζει την ανάγκη αντίκρουσης των αποδιδόμενων κατηγοριών, μέσω της οποίας ο υπαίτιος επιχειρεί τη διαχείριση μιας δεδομένης κρίσης και την αιτιολόγηση των γεγονότων με στόχο την αποκατάσταση της εικόνας του.

Μετά από μια σύντομη ιστορική αναδρομή, κατά την οποία διερευνώνται οι ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης περιπτώσιολογίας (Κεφάλαιο 2), εξετάζονται για τις δύο εκλογικές αναμετρήσεις στην Ελλάδα του 2015 (Ιανουάριος και Σεπτέμβριος), οι δημόσιες ομιλίες των τριών πολιτικών αρχηγών, που ενεπλάκησαν με την υπογραφή Μνημονίων: ο Γεώργιος Α. Παπανδρέου, ο Ευάγγελος Βενιζέλος και ο Αλέξης Τσίπρας. Κεντρικό ερώτημα αποτελεί το αν οι πολιτικοί αρχηγοί εκφράζουν ειλικρινή συγνώμη και μεταμέλεια για τις Κατηγορίες που τους αποδίδονται κατά τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης ή εάν τυχόν απαντήσεις σε κατηγορίες αφορούν σε στρατηγικές αποκατάστασης της προσωπικής τους εικόνας και των κομμάτων τους.

Στην παρούσα έρευνα αξιοποιείται η μεθοδολογική προσέγγιση της «λογικής της εκστρατείας» ως ένα μαύρο κουτί, ο συσχετισμός των εισροών στο, και των εκροών από το οποίο, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το στρατηγικό στοχασμό σε μία πολιτική εκστρατεία καθώς και τις κανονικότητες που τον διέπουν. Χρησιμοποιείται ποιοτική ανάλυση περιεχομένου με τη μορφή κλείδας παρατηρήσεων ώστε να καταγραφεί κάθε έκαστη στρατηγική απολογία, ενώ στη συνέχεια ποσοτικοποιούνται τα στοιχεία. Επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία καθοδηγούν την παρούσα έρευνα είναι:

Ερευνητικό Ερώτημα 1: Ποιες είναι οι Κατηγορίες που συγκροτούνται;

Ερευνητικό Ερώτημα 2: Υπάρχει έκφραση ειλικρινούς συγνώμης;

Ερευνητικό Ερώτημα 3: Η εκάστοτε επικοινωνιακή πράξη είναι μονόδρομη ή αμφίδρομη;

Ερευνητικό Ερώτημα 4: Γίνεται χρήση ρητορικών σχημάτων για εδραίωση της επιλεγμένης επικοινωνιακής στρατηγικής;

Ερευνητικό Ερώτημα 5: Γίνεται χρήση στρατηγικών απολογίας για την αποκατάσταση της εικόνας;

Ερευνητικό Ερώτημα 6: Ποιες είναι οι στρατηγικές απολογίας που χρησιμοποιούνται;

Ερευνητικό Ερώτημα 7: Υπάρχουν ομοιότητες στη χρήση των στρατηγικών απολογίας μεταξύ των τριών πολιτικών αρχηγών;

Ερευνητικό Ερώτημα 8: Υπάρχει συνδυασμός στρατηγικών απολογίας;

Ερευνητικό Ερώτημα 9: Παρατηρείται καινοτομία στη χρήση στρατηγικών απολογίας;

Ερευνητικό Ερώτημα 10: Ποια επικοινωνιακή στρατηγική αποκαλύπτουν οι χρησιμοποιούμενες στρατηγικές απολογίας;

1 Θεωρητικό Πλαίσιο

1.1 Ρητορική και ερμηνεία της Απολογίας

Ως Ρητορική μπορεί να περιγραφεί η διδασκαλία της τεχνικής του λόγου που εκφωνείται και ως Ρητορεία ο ίδιος ο εκφωνούμενος λόγος. Η Ρητορική έφτασε στο απόγειό της κατά την ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ. Η ρητορική δεινότητα στο δημόσιο λόγο και δη στον πολιτικό θεωρείται θεμελιώδες χαρακτηριστικό, εν πολλοίς αναμενόμενο, εφόσον σκοπός του είναι να πείσει το ακροατήριο. Ως η ικανότητα εξεύρεσης μέσων πειθούς ορίζεται, άλλωστε, η ρητορική και από τον Αριστοτέλη, στο πρώτο βιβλίο της *Ρητορικής* του (Αριστοτέλης, *Ρητορική Α'*: 84). Ο Αριστοτέλης απέρριψε τη θέση του Πλάτωνα, ότι ο ρήτορας πρέπει να είναι φιλόσοφος και συστηματοποίησε τις απόψεις του για την αμφιλεγόμενη τέχνη στο έργο του *Ρητορική*, αναλύοντας επιστημονικά τα αποδεικτικά μέσα και την ψυχολογία των παθών. Με αυτό το έργο του ο Αριστοτέλης επέδρασε σημαντικά στη θεωρία της ρητορικής (Αλεξίου, 2001: 413-421).

Στη *Ρητορική*, ο Αριστοτέλης εξετάζει την επιχειρηματολογία που στοχεύει στην πειθώ, λαμβάνοντας υπόψη το σκοπό και το ακροατήριο του ρητορικού λόγου. Αναγνωρίζει τρία είδη ρητορικών λόγων, τον συμβουλευτικό, τον δικανικό και τον επιδεικτικό, στα οποία αντιστοιχούν διαφορετικά είδη αποδείξεων. Οι αποδείξεις συνάγονται από το ηθικό και το πολιτικό πεδίο ή συνιστούν γενικούς τρόπους θεώρησης. Τα τρία είδη αντιστοιχούν σε διαφορετικούς στόχους και διαφορετικό ακροατήριο. Στο δικανικό λόγο ανήκουν και τα ιδιαίτερα είδη της Κατηγορίας και της Απολογίας (Αριστοτέλης, *Ρητορική Α'*: 87), τα οποία αφορούν ιδιαίτερα την παρούσα μελέτη.

Κατά τον Αριστοτέλη υπάρχουν δύο ειδών αποδείξεις (*πίστεις*) που ταιριάζουν στο ρητορικό λόγο: οι *άτεχνοι* και οι *έντεχνοι πίστεις*. Οι *άτεχνοι πίστεις* περιλαμβάνουν μαρτυρίες, ομολογίες, τεκμήρια κι έχουν συμπληρωματικό ρόλο στις αποδείξεις του ρητορικού λόγου. Δεν συνδέονται στενά με τη δεινότητα του ρήτορα. Οι *έντεχνοι πίστεις* είναι τα τρία βασικά μέσα της ρητορικής πειθούς: το επιχείρημα (*ο λόγος*), η

αξιοπιστία του ομιλητή (το ήθος) και η επίδραση στην ψυχολογία του ακροατηρίου (το πάθος). Τα μέσα αυτά ελέγχονται από τον ρήτορα (Αριστοτέλης, Ρητορική Α': 84-87).

Στην περίπτωση του δικανικού λόγου, είτε αφορά κατηγορία είτε απολογία, ουσιαστικό στοιχείο αποτελεί η επισήμανση του Αριστοτέλη για το διαχωρισμό του αδικήματος σε δύο κατηγορίες: αν αυτό διαπράττεται σε σχέση με τους νόμους ή σε σχέση με τα άτομα. Αλλά ακόμα κι αν το αδίκημα αφορά ένα άτομο ή ένα μεγαλύτερο κοινωνικό σύνολο (Αριστοτέλης, Ρητορική Α': 94-95). Ο διαχωρισμός αυτός, κατά το δεύτερο σκέλος του, ανάγει το θέμα της υπεράσπισης έναντι μιας κατηγορίας, στο ηθικό πεδίο και στο πεδίο της πολιτικής.

Για την περαιτέρω διερεύνηση του όρου «απολογία» κρίνεται απαραίτητη η σύντομη εξέταση της ερμηνείας του και των διαστάσεων που έχει εκλάβει στο πέρασμα των αιώνων. Σύμφωνα με το λεξικό του *Τριανταφυλλίδη*¹, η λέξη «απολογία» σημαίνει στη νέα Ελληνική γλώσσα, τη γραπτή ή προφορική ομιλία κάποιου, προκειμένου να υπερασπίσει τον εαυτό του ή να δώσει γενικά εξηγήσεις για μια κατηγορία εναντίον του. Η ίδια σημασία αναφέρεται για το ουσιαστικό της «απολογίας» στο *Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη* (Μπαμπινιώτης, 2002: 247), δηλαδή, ως ο προφορικός ή γραπτός λόγος, με τον οποίο προσπαθεί κανείς να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι στις κατηγορίες εναντίον του. Το ρήμα «απολογούμαι», κατά το ίδιο λεξικό, σημαίνει την απάντηση (προφορικά ή γραπτά) σε κατηγορίες αλλά και τη δικαιολόγηση. Στο λεξικό του Κριαρά² αναφέρεται ότι η λέξη «απολογία» είχε διάφορες σημασίες στη μεσαιωνική ελληνική γλώσσα, ανάμεσα στις οποίες ήταν και *δικαιολογία για ό,τι ευθύνεται κανείς*, αλλά και το *δικαίωμα να εμφανίζεται κάποιος και να μιλά (σε δικαστήριο)*. Άλλες ερμηνείες ήταν: ανακοίνωση για απόλυση, συγκατάνευση, άδεια για την αποχώρηση, χαιρετισμός, απόλυση από μια εργασία, αποπομπή, διώξιμο, καταδίωξη.

Όπως αναφέρεται στο ετυμολογικό λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη (2009), το ρήμα «απολογούμαι» είναι παράγωγο του ρήματος λέγω και σε συνδυασμό με την πρόθεση

---

¹ Λεξικό Τριανταφυλλίδη, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1&sin=all, ημερομηνία πρόσβασης: 14/12/2014

² Λεξικό Κριαρά, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1&sin=all, ημερομηνία πρόσβασης: 14/12/2014

από (δηλαδή, απόκρουση, απομάκρυνση), σήμαινε αρχικά «μιλώ υπερασπιζόμενος τον εαυτό μου ή άλλον». Στο ίδιο λεξικό αναφέρεται ότι, στα χριστιανικά χρόνια η λέξη συνδέθηκε με τους διωγμούς των χριστιανών, οπότε κι έπρεπε να απαντήσουν σε κατηγορίες. Τότε, η «απολογία» χρησιμοποιείται με τη σημασία των εξηγήσεων που καλείται να δώσει κάποιος σχετικά με την αποδιδόμενη σε αυτόν κατηγορία. Από τη γενικότερη σημασία της υπεράσπισης έναντι μιας κατηγορίας και της δικαιολόγησης των πράξεων κάποιου προέκυψε το αρχαίο επίθετο *απολογητικός*, που δήλωσε αρχικά τον κατάλληλο ή χρήσιμο σε *απολογία*. Αργότερα, οι κατηγορίες που εξαπέλυαν εναντίον των χριστιανών οι Ιουδαίοι και οι Εθνικοί οδήγησαν στη δημιουργία των *απολογητικών έργων*, δηλαδή, γραπτών έργων των *απολογητών*, όπως ονομάστηκαν αργότερα οι χριστιανοί, που ανέλαβαν να υπερασπιστούν τον χριστιανισμό και να αποδείξουν αβάσιμες τις κατηγορίες. *Απολογητική* ονομάζεται ο κλάδος της Θεολογίας που ασχολείται με την αντίκρουση των κατηγοριών κατά του χριστιανισμού και με τη δικαίωση της χριστιανικής πίστης. Από εκεί, η λέξη *απολογητής* απέκτησε ευρύτερη χρήση και δήλωσε τον υπερασπιστή πολιτικής ή φιλοσοφικής θεωρίας ή συστήματος έναντι των κατηγορών τους (Μπαμπινιώτης, 2009: 187-8).

Συμπερασματικά, η ρητορική απολογία αποτέλεσε είδος του δικανικού λόγου, η οποία αφορούσε την υπεράσπιση κάποιου έναντι κατηγοριών στο δικαστήριο. Στην ελληνική γλώσσα διατηρεί την ίδια σημασία όπως και στην κλασική εποχή. Ωστόσο, σήμερα παραλαμβάνεται διανθισμένη η ερμηνεία της υπό την έννοια ότι με τα παράγωγα της λέξης «απολογία» ερμηνεύονται και οι υπερασπιστές όχι μόνο κατηγοριών αλλά και ιδεών έναντι των αντιπάλων τους.

1.2 Η Απολογία ως Ρητορικό Είδος και η Εξέλιξή του

Η απολογία προέρχεται από το επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων και την αντιμετώπιση των συγκρούσεων. Ωστόσο, η εφαρμογή της δεν παραμένει εγκλωβισμένη στο επίπεδο αυτό αλλά εκτείνεται σε ευρύτερες ομάδες και σύνολα. Τα χαρακτηριστικά της διαπροσωπικής απολογίας μπορούν να αναχθούν με τις ανάλογες διαφοροποιήσεις και σε χαρακτηριστικά των απολογιών σε ευρύτερες συλλογικότητες. Οι πολιτικοί απολογούμενοι πρέπει να διαχειριστούν την εικόνα μιας συγκεκριμένης συλλογικότητας και παράλληλα απολογούνται για πράξεις, οι οποίες εμπλέκουν ευρύτερα σύνολα.

Η μελέτη για την απολογία διαχέεται από ένα ευρύ φάσμα επιστημών. Στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες θεωρήθηκαν πρωτοποριακές οι μελέτες των Tavuchis (1991) και Lazare (2004). Και οι δύο μελετητές αντιμετωπίζουν την απολογία ως μια κοινωνική πράξη αλλά εκκινούν από διαφορετικές αφετηρίες. Η κοινωνιολογική προσέγγιση του Tavuchis εστιάζει στη μονάδα αλληλεπίδρασης, ενώ η ψυχολογική προσέγγιση του Lazare εστιάζει στα συναισθήματα. Επιπλέον, οι απολογίες έγιναν αντικείμενο της φιλοσοφίας και της γλωσσολογίας, των νομικών αλλά και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, όταν η Ιαπωνική κουλτούρα τράβηξε το ενδιαφέρον των ερευνητών (Coombs et al., 2010: 341).

Υπό το πρίσμα της ψυχολογίας, η έκφραση και η αποδοχή της απολογίας είναι μια από τις πιο βαθιά εδραιωμένες ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις μεταξύ δύο μερών: από την πλευρά του θιγμένου, οι απολογίες έχουν τη δύναμη να επουλώνουν την ταπείνωση, να απαλείφουν την επιθυμία για εκδίκηση, να παράγουν την επιθυμία για συγχώρεση· από την πλευρά του παραβάτη, να ελαττώνουν το φόβο για αντεκδίκηση και να ανακουφίζουν από την ενοχή και την ντροπή (Lazare 2004: 1).

Σύμφωνα με τους Ware & Linkugel (1973: 274), η αμφισβήτηση της ηθικής, των κινήτρων ή της υπόληψης ενός ατόμου διαφέρει ποιοτικά από την αμφισβήτηση της πολιτικής του. Σε αυτή την αμφισβήτηση, τα δημόσια πρόσωπα απαντούν με μια ανοιχτή ομιλία αυτό-υπεράσπισης, την απολογία. Όπως και στο παρελθόν, η σύγχρονη

κοινωνία δίνει ιδιαίτερη σημασία στην απολογία, ανεξάρτητα από τον μεσολαβητή. Αλλά και κατά την Downey (1993: 42-3), η απολογία ορίζεται ως ένας λόγος αυτο-υπεράσπισης του χαρακτήρα κάποιου και της αξίας του ως ανθρώπινης ύπαρξης κι όχι ως υπεράσπιση των ατομικών πολιτικών και ιδεών του. Ορμώμενοι από κίνητρα όπως την επιβίωση και την κοινωνική αποκατάσταση, οι ρήτορες απαντούν στις κατηγορίες ενάντια της ηθικής τους φύσης και υπόληψης με την υιοθέτηση αμυντικών στάσεων. Στις περιπτώσεις αυτές μια απολογία μπορεί να απορρέει από μια μικρότερη ή μεγαλύτερη διαμάχη, μια συνεχιζόμενη αντιπαράθεση, μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο επιθετική, ή μπορεί και να μην περατώνεται. Για τον Lazare (2004: 23-4), ως έννοια, η απολογία αναφέρεται στη συμπλοκή δύο μερών, κατά την οποία το ένα μέρος, ο υπαίτιος, αναγνωρίζει την ευθύνη για μία παράβαση ή προσβολή κι εκφράζει λύπη ή μεταμέλεια στο δεύτερο μέρος, τον θιγμένο. Κάθε μέρος μπορεί να είναι ένα άτομο ή μία μεγαλύτερη ομάδα (οικογένεια, επιχείρηση, φυλή ή έθνος). Η απολογία μπορεί να είναι ιδιωτική ή δημόσια, γραπτή ή προφορική, ακόμα και μη λεκτική. Μπορεί, επίσης να περιλαμβάνει όχι μόνο μια προσφορά αλλά να είναι ένας διάλογος ή μια διαπραγμάτευση. Η υπεράσπιση μιας ιδέας ή ενός ατόμου ονομάζεται απολογία, χωρίς να περιλαμβάνει όμως την αναγνώριση μιας παράβασης και το αίτημα για συγχώρεση.

Η Downey (1993: 59) παρατηρεί ότι, σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, η αλληλεξάρτηση κειμένου και πλαισίου παρήγαγε πέντε σκοπούς της απολογίας, με τον καθένα να επικρατεί σε κάθε εποχή, συμβολίζοντας το αξιακό σύστημα του εκάστοτε πολιτισμού: *αθώωση, άφεση, θυσία, εξυπηρέτηση και εξαπάτηση*. Η διαχρονική ανάλυση της απολογίας, από τις ρίζες της έως τη σημερινή της μορφή, βοηθά στην ερμηνεία του σύγχρονου ρόλου της. Το αλλοτινό σκηνικό που περιλάμβανε τον κατηγορούμενο, τον κατήγορο και το ακροατήριο σταδιακά επισκιάστηκε από την αποξένωση του ακροατηρίου, τον αμφιλεγόμενο κατήγορο και τον απεχθή απολογούμενο. Από την ανάλυση της Downey αναδύεται, επίσης, η υποβάθμιση των προτύπων και των κανόνων διεξαγωγής της απολογίας. Οι κλασικές συμβάσεις που υπαγόρευαν ποιος, τι, πότε, πού, πώς και γιατί διεξάγεται η απολογία αντικαταστάθηκαν από τον έλεγχο του ομιλητή, ο οποίος, πλέον, κυριαρχεί στη διαδικασία. Οι αγορεύσεις έγιναν συντομότερες, λιγότερο ακριβείς, ηθικές ή

συμπερασματικές κι αναπτύχθηκαν σε πιο περιγραφικές, πραγματιστικές και σκόπιμες. Αυτές οι δυναμικές σηματοδοτούν, εν δυνάμει, την ύφεση της δημόσιας διαβούλευσης.

Ο Lazare (2004: 19, 22-3) χειρίζεται την απολογία ως ένα παράθυρο στα συναισθήματα και στη συμπεριφορά του ανθρώπου, που συντηρεί ή επανορθώνει την αξιοπρέπειά του. Εντοπίζει, όμως, και το παράδοξο που ελλοχεύει στη σημασία της: στο ότι είναι συγχρόνως απλή και σύνθετη. Είναι απλή, διότι αναγνωρίζεται εύκολα, είναι αποτελεσματική και οδηγεί στην επούλωση μιας σχέσης. Είναι σύνθετη διότι το φύλο, η κουλτούρα και η γλώσσα επηρεάζουν την κατασκευή και την έκφραση της απολογίας. Η Schuman (2012: 2) παρατηρεί ότι οι μελετητές ερευνούν τις απολογίες για τη δύναμη που έχουν να επιλύουν αντιπαραθέσεις και να βελτιώνουν σχέσεις που έχουν διαρραγεί. Έχει διαπιστωθεί ότι πράγματι, οι απολογίες είναι αποτελεσματικές ως προς τη μείωση του θυμού και της επιθετικότητας του θιγμένου και την τάση του να συγχωρέσει τον παραβάτη. Στις προσωπικές σχέσεις, ένας επιπλέον παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει την ανταπόκριση του θιγμένου στην πρόσληψη της απολογίας είναι η ποιότητα της προϋπάρχουσας σχέσης μεταξύ παραβάτη και θύματος.

Όμως, κατά την Downey (1993: 60), εν τη απουσία ηθικού θεμελίου που εκπληρώνει τις προσδοκίες, είναι αμφίβολο αν μπορεί να διαφυλαχθεί το σύγχρονο τυπικό της απολογίας. Κατά την άποψή της, τα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα οδηγούν στην ανάδειξη δύο μοτίβων αυτό-υπεράσπισης, που εισηγούνται την εμφάνιση μιας διαφορετικής λειτουργίας: η *αυτό-εξυπηρέτηση* και η *αυτό-ψευδαίσθηση* ελαχιστοποιούν τις αρνητικές επιπτώσεις της κατηγορίας αλλά και υποδηλώνουν μία κρυφή σχέση μεταξύ απολογίας και της αντιλαμβανόμενης ικανότητας για ηγεσία. Με αυτόν τον τρόπο η σύγχρονη απολογία αποσυνδέεται πλέον από την άλλοτε ευδιάκριτη σχέση της με τον χαρακτήρα, ανεξαρτητοποιείται και λειτουργεί πλέον ως μια συμβολική στρατηγική.

Παρότι η άποψη της Downey είναι κοντά στην πραγματικότητα της σύγχρονης απολογίας, ωστόσο η δύναμη και η συχνότητα που παρατηρείται στην έκφρασή της δεν την καθιστά κενολογία αλλά μια πράξη, έστω και στρατηγική, η οποία έχει το δικό της κόστος γι' αυτόν που την εκφράζει. Οι πολιτικοί, για παράδειγμα, οπωσδήποτε χρησιμοποιούν όλα τα μέσα που διαθέτουν ώστε να έχουν τις λιγότερες απώλειες κατά

την απολογία τους, ωστόσο παραμένει ζωτικής σημασίας ότι ακόμα και στις περιπτώσεις όπου η απολογία αποφεύγεται καταδεικνύεται ενοχή ή στις περιπτώσεις τις ψευδοαπολογίας το πολιτικό κόστος είναι μεγάλο.

Η πολυπλοκότητα της απολογίας, δεδομένης της βασικής της δομής και της φύσης της, έγκειται στη μοναδικότητα των ανθρώπινων όντων, τα οποία είναι συγχρόνως δομικά όμοια αλλά και ατομικά μοναδικά. Για το λόγο αυτό, κάθε απολογία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μοναδικό γεγονός. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες κοινές μεταβλητές που επηρεάζουν την κάθε απολογία, όπως: τι έχει προηγηθεί στο παρελθόν, ποιες συνθήκες επιδρούν στην εξέλιξη της απολογίας, η φύση του αδικήματος (απλό ή πολύπλοκο), η πρόσληψη του αδικήματος (ως προσωπικό ή μη προσωπικό αδίκημα), το εάν το αδίκημα είναι ατομικό ή ομαδικό, η κουλτούρα του κάθε μέρους, η φύση της ζημιάς που προκλήθηκε από τον παραβάτη, τα κίνητρα του απολογούμενου, η στάση και συμπεριφορά του ζημιωμένου που μπορεί να διέπεται από αισθήματα εκδίκησης ή τάσης για συγχώρεση (Lazare, 2004: 42-3).

Συμπερασματικά, το ρητορικό είδος της απολογίας, κατά το πέρασμα των αιώνων, προσαρμόστηκε στα διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα εξυπηρετώντας τις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες, αλλά διατήρησε τα βασικά μέρη της δομής της. Αν και εκκινεί από τις διαπροσωπικές σχέσεις, η απολογία διατηρεί τις αναλογίες της και σε μεγαλύτερα σύνολα: ομάδων, εθνικά, διεθνή. Τα σημεία που είναι κοινά και για τους δύο τύπους απολογίας είναι η φύσης της, δηλαδή το ότι είναι μια οντολογική ανθρώπινη συμπεριφορά, το κίνητρο, δηλαδή η ανάγκη για την ηθική αυτό-υπεράσπιση. Αυτό που αλλάζει είναι οι καταστασιακές συνθήκες που διαμορφώνουν και τη σύγχρονη συλλογική δημόσια απολογία: ο διαμεσολαβητής, το κείμενο, ο ομιλητής. Επιπλέον, η απολογία είναι μια σύνθετη κατάσταση για την οποία θα πρέπει να εξετάζεται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των εμπλεκόμενων μερών.

Συνεπώς, το πολιτικό υποκείμενο μπορεί να εκφράσει δημόσια απολογία, αντιπροσωπεύοντας είτε άλλα σύνολα είτε μιλώντας για τον εαυτό του, διατηρώντας παράλληλα και τις αναλογίες της διαπροσωπικής απολογίας.

1.3 Η Κατηγορία και η αντιμετώπισή της

Η Κατηγορία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της Απολογίας, η οποία δεν έχει νόημα ύπαρξης χωρίς την απόδοση ευθύνης από μια κατηγορία, είτε αυτή διατυπώνεται σαφώς είτε υπονοείται. Ο Αριστοτέλης κατέγραψε την Κατηγορία ως ξεχωριστό ρητορικό είδος, ενώ κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι θα πρέπει τα δύο είδη να εξετάζονται συγχρόνως (Ryan, 1982· Benoit, 2004). Στην πολιτική απολογία, αλλά και όχι μόνο, η κατηγορία είναι αυτή που δίνει το ρυθμό της απάντησης κι εν πολλοίς την καθορίζει (Benoit, 2004: 178). Συνεπώς, η διατύπωση, το ύφος, το θέμα, η ένταση, η σαφήνεια της κατηγορίας, από τη στιγμή που με οποιονδήποτε τρόπο εκφράζεται, έλκει και τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά της απολογίας.

Οι στρατηγικές άμυνας κι αντιμετώπισης της κατηγορίας μελετήθηκαν αρχικά από τους Ware & Linkugel. Στηριζόμενοι στην εκτεταμένη βιβλιογραφία της επιστήμης της Ψυχολογίας, οι συγκεκριμένοι μελετητές, σχετικά με τη αντιμετώπιση μιας ταπεινωτικής κατηγορίας από την πλευρά ενός ρήτορα, ο οποίος στοχεύει σε μια ευνοϊκή οπτική του χαρακτήρα του, εντοπίζονται τέσσερις τρόποι αντιμετώπισης: *άρνηση (denial)*, *ενίσχυση (bolstering)*, *διαφοροποίηση (differentiation)* και *υπέρβαση (transcendence)*.

Συνοπτικά, οι Ware & Linkugel (1973) κατέταξαν τις επιλογές αυτό-άμυνας σε δύο κατηγορίες. Πρώτον, οι *ψυχολογικά μεταρρυθμιζουσες ή μεταποιητικές*. Δεν στρεβλώνουν την πραγματικότητα, τα γνωσιακά στοιχεία που έχει το ακροατήριο, δεν μεταβάλλονται και περιλαμβάνουν την άρνηση (denial) και την ενίσχυση (bolstering), ως αντιθετικά στοιχεία, ως τις δύο πλευρές ενός νομίσματος. Δεύτερον, οι *ψυχολογικά μετασχηματίζουσες ή παραποιητικές*. Επιδρούν στο πλαίσιο που έχει το ακροατήριο για την κατηγορία, κρατώντας την προσοχή του μακριά της, και περιλαμβάνουν τη διαφοροποίηση (differentiation) και την υπέρβαση (transcendence), ως αντιθετικά στοιχεία, ως τις δύο πλευρές ενός νομίσματος. Κατά την ενίσχυση (bolstering), η κατηγορία αγνοείται, ενισχύεται ο χαρακτήρας, ο οποίος γίνεται πηγή ταυτοποίησης και αναγνώρισης. Η άρνηση (denial) είναι άμεση και λειτουργεί ως όργανο ανείρεσης. Κατά τη διαφοροποίηση (differentiation) γίνεται μια κατάτμηση του παλιού

εννοιολογικού πλαισίου του ακροατηρίου και προκρίνεται ένα μέρος του. Το ακροατήριο καθοδηγείται από το λιγότερο αφηρημένο προς το εξειδικευμένο. Κατά την υπέρβαση (transcendence), επιχειρείται αλλαγή στη γνωστική σημασία της κατηγορίας ενώ η τάση είναι προς το αφηρημένο. Επιχειρείται, δε, η σύγκλιση του ακροατηρίου με το νέο πλαίσιο (Ware & Linkugel, 1973: 275).

Στη βάση που προτείνουν οι Ware & Linkugel για την αντιμετώπιση της κατηγορίας στηρίχτηκε και όλη η μετέπειτα μελέτη της στρατηγικής απολογίας, έως την τυπολογία που προτείνει ο Benoit για την αποκατάσταση της εικόνας, η οποία εξετάζεται στο Κεφάλαιο 1.6. Επί της ουσίας, οι Ware & Linkugel προτείνουν τρόπους χειρισμού μιας Κατηγορίας.

Για τον Lazare (2004: 34-5), η διαδικασία της απολογίας περιλαμβάνει αφενός, τις *ανάγκες του θιγμένου* (επανόρθωση του σεβασμού και της αξιοπρέπειας, εγγυήσεις ότι και τα δύο μέρη μοιράζονται κοινές αξίες, εγγυήσεις ότι δεν έκαναν λάθος, εγγυήσεις ότι δεν κινδυνεύουν από περεταίρω ζημιές), στον οποίο απευθύνεται η απολογία κι αφετέρου, τα *κίνητρα του παραβάτη* που απολογείται (αντίδραση στην ντροπή, την ενοχή και συναισθηματισμός για όσους έβλαψαν, προσπάθεια επανόρθωσης των σχέσεων και αποφυγή περεταίρω ζημιάς, εγκατάλειψη, εκδίκηση ή άλλες τιμωρίες). Η άγνοια των μερών για τις μεταξύ τους ανάγκες οδηγεί στην αποτυχημένη απολογία. Χωρίζεται, δε, σε τέσσερα μέρη: πρώτον, την αναγνώριση της προσβολής, δεύτερον, την επεξήγηση, τρίτον, την έκφραση συναισθημάτων όπως η μεταμέλεια, η ντροπή, η ταπείνωση και η εντιμότητα) και τέταρτον, την επιδιόρθωση.

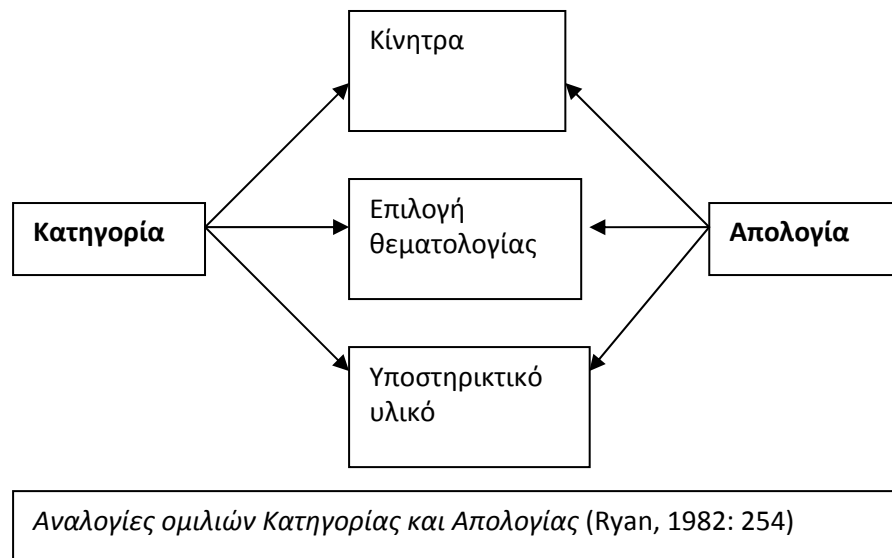
Η κατηγορία είναι, συνεπώς, κρίσιμης σημασίας και υπό το πρίσμα της ψυχολογίας στις διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς όπως συμπεραίνεται από την παραπάνω θέση, αποτελεί τον πυρήνα που κινητοποιεί συναισθήματα και πράξεις και για τα δύο εμπλεκόμενα μέρη: τον θιγμένο και τον υπαίτιο.

Για ένα κράτος (όπως και για ένα άτομο), η διαδικασία της απολογίας μπορεί να ξεκινήσει με την αναγνώριση της παράβασης και να συνεχιστεί με την έκφραση μεταμέλειας. Με τα δύο αυτά βήματα εκφράζεται ο ανανεωμένος σεβασμός στους κανόνες που παραβιάστηκαν και αξιώνεται η επανένταξη στην κοινότητα ως ένα

αξιοπρεπές μέλος. Έτσι, η διακρατική απολογία χρησιμεύει πρωτίστως, όχι στη συμφιλίωση, αλλά ως εργαλείο διαπραγμάτευσης για να δοθεί ένα τέλος στην κατάσταση του «παρία», στην οποία εισήλθε ένα μέλος εξαιτίας των παραβάσεών του. Η επιτυχία ή αποτυχία της απολογίας εξαρτάται ευρέως από το πώς αντιδρά σε αυτήν η διεθνής κοινότητα κι όχι μόνο το κράτος που υπέστη τη ζημιά. Η επιτυχία σηματοδοτεί τη συγχώρηση του υπαίτιου κράτους και άρα την επανένταξη στην κοινότητα, ενώ η αποτυχία μπορεί να πάρει τη μορφή ενός ευρύτερου εξοστρακισμού ή ταπείνωσης. Η αβεβαιότητα για την αντίδραση της κοινότητας προσδίδει μια διλημματική ιδιότητα στη διεθνή απολογία (Ross, 2008: 3). Οι ίδιες αναλογίες στο διακύβευμα της απολογίας διατηρούνται και σε εθνικό επίπεδο και στην περίπτωση των πολιτικών, οι οποίοι καλούνται να επανενταχθούν στο σύστημα αξιών από το οποίο εξοστρακίστηκαν από το εκλογικό σώμα, λόγω λανθασμένων πολιτικών επιλογών.

Όπως αναφέρθηκε, ο Αριστοτέλης ξεχώρισε την Κατηγορία ως ένα διακριτό από την Απολογία ρητορικό είδος, παρατηρώντας ότι η δεύτερη κινητοποιείται από την πρώτη, με το ένα άτομο να κατηγορεί κάποιον άλλο και αυτό να υπερασπίζεται τον εαυτό του αναφερόμενο στα γεγονότα που έχουν συμβεί.

Ο Ισοκράτης παρατήρησε, επίσης, ότι και τα δύο είδη σχετίζονται ισομερώς ως προς την κινητοποίησή τους καθώς μια ομιλία υπεράσπισης συμβαίνει μόνο όταν υπάρχει μια κατηγορία για κάποιο αδίκημα. Συνεπώς, οι ομιλίες Κατηγορίας και Απολογίας θα πρέπει να εξετάζονται ως ζεύγος, καθώς υπηρετούν μια αναλογία. Αντιπαραβάλλοντας τα δύο είδη μεταξύ τους, ως προς τα κίνητρα, τη θεματολογία και το υποστηρικτικό υλικό που τα υποκινούν, διακρίνονται τα ζωτικά από τα ψευδή ζητήματα, αξιολογείται η αξία της επιχειρηματολογίας και αποτιμάται η επιτυχία ή αποτυχία τους (Ryan, 1982: 254).

Το σχήμα αναλογιών κατηγορίας και απολογίας που προτείνεται, κρίνεται υψηλής σημασίας καθώς με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αναχθούν συμπεράσματα που αφορούν στη στρατηγική και των δύο μερών. Ωστόσο, η ανάλυση των κατηγοριών που απευθύνονται στους τρεις πολιτικούς αρχηγούς που εξετάζονται και καθώς το ζεύγος κατηγορίας και απολογίας διαμεσολαβείται από τα Μέσα Ενημέρωσης, εκτείνεται πέρα από τα όρια της παρούσας μελέτης.

Η εξέταση των αναλογιών του ζεύγους της Κατηγορίας και της Απολογίας μπορεί να γίνει σε τρεις διαστάσεις: πρώτον, υπό το πρίσμα της *δημιουργίας της εικόνας*. Ο κατήγορος, αντιλαμβανόμενος μια επείγουσα κατάσταση, επιχειρεί να την τροποποιήσει με μια ομιλία Κατηγορίας συνθέτοντας μια εικόνα. Ο απολογούμενος, αντιλαμβανόμενος ως επείγουσα κατάσταση την κατηγορία εναντίον του, απαντά με μια ομιλία Απολογίας επιχειρώντας την κάθαρση της δικής του εικόνας. Δεύτερον, υπό το πρίσμα της *δομής* του ζεύγους ομιλιών. Η εμφάνιση μοτίβων στη γλώσσα, ως αρχές οργάνωσης των ομιλιών, οδηγεί στην εμφάνιση των κλασικών Στάσεων. Και τα δύο είδη ομιλίας οργανώνονται γύρω από μία ή περισσότερες κλασικές Στάσεις, ανεξαρτήτως των ιδιαιτεροτήτων τους. Τρίτον, υπό το πρίσμα των *ρητορικών συνθηκών* του ζεύγους ομιλιών. Η επεξήγηση της οργανικής σχέσης μεταξύ των αντιλήψεων του ομιλητή για την περίπτωση και της απάντησής του σε αυτή, μέσω της αναγνώρισης των περιορισμών, και του ακροατηρίου που μεσολαβεί ως δικαστής (Ryan, 1982: 255).

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας εξετάζεται η κατηγορία υπό το πρίσμα της δημιουργίας εικόνας, δηλαδή της αποδόμησής της με την κατηγορία ή της ανάταξής της με την απολογία, με το σκεπτικό ότι η χάραξη της πολιτικής στρατηγικής επηρεάζεται κι ως ένα βαθμό καθοδηγείται από την εικόνα που διατηρεί είτε το πολιτικό υποκείμενο είτε το κόμμα και αυτή είναι που πρέπει να αναβαθμιστεί, ισχυροποιηθεί, κ.λπ.

Ο Benoit (2004) αναφέρει για την κατανόηση των εννοιών της θεωρίας επανόρθωσης της εικόνας ότι το κλειδί είναι η κατανόηση της ίδιας της φύσης μιας επίθεσης (άλλως, μιας κατηγορίας), η οποία έχει δύο συστατικά: πρώτον, ο κατηγορούμενος να θεωρείται υπεύθυνος για μια πράξη και δεύτερον, η πράξη να θεωρείται επιβλαβής (Benoit, 2004: 178)

Στις ομιλίες Κατηγορίας και Απολογίας ενυπάρχουν δύο είδη: για την πολιτική και για τον χαρακτήρα. Αντίθετα απ' ό,τι πιστεύουν οι Ware & Linkugel (1973) για την ποιοτική διαφορά υπεράσπισης μεταξύ πολιτικής και χαρακτήρα, το ρήμα «απολογούμαι» δεν ερμηνεύεται μόνο ως υπεράσπιση υπέρ του χαρακτήρα αλλά και πράξεων. Με την «κατηγορία» ερμηνεύεται η επίδοση μιας καταγγελίας καθιστώντας τους όρους αντιθετικούς. (Ryan, 1982: 255).

Υπό το πρίσμα αυτό, η καταγραφή της κατηγορίας θεωρείται ουσιαστικής σημασίας, καθώς απευθύνεται και στον χαρακτήρα και στις πράξεις, δηλαδή, την πολιτική. Η μορφή της κατηγορίας μπορεί να έχει τη μορφή της δημοσιογραφικής ερώτησης ή να εμπεριέχεται ανεξάρτητα στο λόγο του πολιτικού, επειδή ο ίδιος θέλει να την αντικρούσει για την πρόκληση ενός είδους «κάθαρσης». Επιπλέον, η εκφρασμένη κατηγορία, ιδιαίτερα όταν προέρχεται από έναν διαμεσολαβητή, δεν είναι σίγουρο ότι θα αποδώσει την ευθύνη όπως πρέπει και δεν θα παραπλανήσει. Συνεπώς, η κατηγορία που απευθύνεται (σε μορφή δημοσιογραφικής ερώτησης ή ευρισκόμενη αυτόνομα μέσα στο λόγο) θα πρέπει να καταγραφεί υπό το πρίσμα της δημιουργίας εικόνας. Συνεπώς, στο πλαίσιο διεξαγωγής της εμπειρικής έρευνας, συγκροτείται το

Ερευνητικό Ερώτημα 1: Ποιες είναι οι Κατηγορίες που συγκροτούνται;

1.4 Απολογία και Συγνώμη

Υπό την επιρροή και της Χριστιανικής ηθικής, ο δυτικός πολιτισμός ανάγει τη διαδικασία της «συγνώμης» σε ύψιστη μορφή απαλλαγής από τα βάρη των ευθυνών και της ενοχής. Η «άφεση αμαρτιών» για αδικήματα που έχουν πραγματοποιηθεί είναι υψηλής σημασίας προκειμένου το άτομο να επανενταχθεί σε ένα σύνολο συγκεκριμένων και συμφωνημένων ηθικών προδιαγραφών, να προοδεύσει, να ολοκληρωθεί και να επιβραβευθεί. Η διαδικασία της συγνώμης εκφράζει αλληλεγγύη, ανθρωπισμό και δεν αφορά μόνο τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Η μεταμέλεια, ως στοιχείο κάθαρσης για τον παραβάτη αλλά και για τον θιγμένο, είναι ένα ισχυρό εργαλείο προόδου και εξέλιξης των σχέσεων. Η μεταμέλεια που ακολουθεί μια απολογία είναι για τον Friedman (2006: 2-3) ένας συνδυασμός που δεν μπορεί να υπάρξει μονομερώς: η απολογία χωρίς μεταμέλεια μετατρέπεται σε ψευδο-απολογία που χειροτερεύει την κατάσταση, ενώ η μεταμέλεια χωρίς την απολογία δεν δίνει τη δυνατότητα επούλωσης των σχέσεων. Οι ίδιες συνθήκες ισχύουν και στη σφαίρα της πολιτικής (ενδοκρατικής και διεθνούς) και τα παραδείγματα από το χώρο δείχνουν ότι, *πρώτον*, χωρίς αυτόν τον συνδυασμό οι σχέσεις παραμένουν μετέωρες (π.χ. σχέσεις Αρμενίας-Τουρκίας), *δεύτερον*, η μεταμέλεια εκτός από λεκτικά θα πρέπει να εκφράζεται κι έμπρακτα ώστε να εμπνεύσει εμπιστοσύνη (π.χ. απολογία Ιάπωνα Πρωθυπουργού για εγκλήματα κατά τη διάρκεια του Β΄ Π.Π.) και *τρίτον*, απολογία και μεταμέλεια θα πρέπει να εκφράζονται με ειλικρίνεια για πλήρη εδραίωση σχέσεων εμπιστοσύνης (απολογία Πάπα Ιωάννη Παύλου ΙΙ εκ μέρους της Καθολικής Εκκλησίας προς την Εβραϊκή κοινότητα). Ευεργετήματα στις σχέσεις μετά από μια απολογία που συνοδεύεται από μεταμέλεια διαπιστώνεται και σε άλλους (επαγγελματικούς) χώρους.

Ωστόσο, η ύπαρξη της μεταμέλειας προϋποθέτει την αποδεδειγμένη επιβεβαίωση της ενοχής κι αυτό είναι το στοιχείο που τη διαφοροποιεί από την στρατηγική απολογία. Η ένδειξη μεταμέλειας μετά από μια πραγματική συγνώμη, όπως διαπιστώνει ο Friedman (2006: 9-10), είναι ο μόνος τρόπος συμπεριφοράς αξιοπρεπών ατόμων. Οι θετικές ψυχολογικές επιπτώσεις αυτής της διαδικασίας (μείωση του θυμού, της ντροπής, της ενοχής) επιτρέπουν στα άτομα και τις σχέσεις τους να προοδεύσουν και να

διατηρήσουν την ψυχική και πνευματική τους υγεία. Παράλληλα, ο συνεπαγόμενος κοινωνικός της αντίκτυπος είναι μείζων, γιατί έτσι αποσοβούνται οι αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Η μεταμέλεια δεν είναι μια πράξη κενή περιεχομένου αλλά ούτε και κενή κόστους, εξ ου και εκφράζεται δύσκολα. Όταν εκφράζεται συνιστά πρόοδο προς μία νέα πολιτική κουλτούρα. Αντίθετα, φαίνεται από μελέτες ότι οι Διευθύνοντες Σύμβουλοι μεγάλων επιχειρήσεων σπάνια απολογούνται για τα λάθη της διοίκησης. Ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η παράβαση είναι εμφανής, αρκετές απολογίες είναι στρεβλές. Ωστόσο, η έρευνα του Boyd (2011: 299) προτείνει ότι οι κατάλληλες απολογίες μπορούν να κατευνάσουν τις επιθετικές τάσεις όσων έχουν ζημιωθεί, δεν σημαίνουν την αδυναμία του υπαίτιου και ότι οι ηγέτες που απολογούνται τείνουν να θεωρούνται μεταρρυθμιστές.

Υπό αυτή την έννοια, για την αντίκρουση σοβαρών κατηγοριών από τους υπό εξέταση πολιτικούς ηγέτες, αναμένεται η έκφραση μεταμέλειας για τις πολιτικές αποφάσεις και τους χειρισμούς τους. Ακόμα κι εφόσον δεν έχει υπάρξει μια θεσμοθετημένη εκδίκηση και απόφαση για απόδοση ευθυνών, π.χ. υπό τη μορφή ανεξάρτητης εξεταστικής επιτροπής, με την έκφραση μεταμέλειας για αποφάσεις που ελήφθησαν υπό την ηγεσία τους, οι πολιτικοί μπορούν να εξισορροπήσουν τον αρνητισμό, να κατευνάσουν τα συναισθήματα θυμού και απαξίωσης του εκλογικού σώματος και να οδηγήσουν τον εγχώριο πολιτικό κόσμο σε μια νέα πολιτική κουλτούρα και συμπεριφορά και να καθιερωθούν ως πραγματικοί μεταρρυθμιστές.

Η έκφραση μεταμέλειας θα πρέπει κατά τον Lazare (2004: 44-68) να ικανοποιεί τις ψυχολογικές ανάγκες του θιγμένου μέρους προκειμένου να είναι επιτυχείς. Οι ανάγκες αυτές είναι 1) επανόρθωση του αυτοσεβασμού και της αξιοπρέπειας, 2) εγγύηση ότι και τα δύο μέρη μοιράζονται κοινές αξίες, 3) εγγύηση ότι το θύμα δεν ήταν υπαίτιο, 4) εγγύηση για την ασφάλεια μέσα στη σχέση, 5) η εικόνα του υπαίτιου να υποφέρει, 6) αποζημίωση για τη ζημιά που προκλήθηκε, 7) ουσιαστικοί διάλογοι με τον παραβάτη.

Παρόμοια, ο Boyd (2011: 300-1) προκρίνει τα στάδια της μεταμέλειας, της αποκατάστασης, της διόρθωσης, της αποζημίωσης και της αναμόρφωσης ως

καθοριστικά για την επούλωση των σχέσεων. Η έκφραση *μεταμέλειας* θεωρείται καθοριστική καθώς υποδηλώνει εντονότερα την ενοχή, υποδηλώνει τη συνειδητοποίηση ότι ο παραβάτης παραβίασε ηθικούς κανόνες, υποδηλώνει μια έμμεση υπόσχεση ότι η παράβαση δεν θα επαναληφθεί στο μέλλον, ακόμα κι αν ο παραβάτης βρεθεί αντιμέτωπος με μια παρόμοια κατάσταση. Η μεταμέλεια συνοδεύεται από αίσθημα ενοχής ωστόσο, δεν επιβεβαιώνει πάντα ότι ο υπαίτιος τείνει να αλλάξει συμπεριφορά. Η αντιλαμβανόμενη μεταμέλεια από την πλευρά του θιγμένου φαίνεται να παίζει θετικό ρόλο στη συγχώρεση. Αντίθετα, η παραπλανητική μεταμέλεια μάλλον θα επιδεινώσει την αγανάκτηση του θιγμένου και την αίσθηση αδικίας. Η έννοια της *αποκατάστασης* έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και το αίτημα για αυτήν αυξάνεται όσο επιτείνονται τα επακόλουθα της παράβασης. Οι θιγμένοι δικαίως περιμένουν κάποιου είδους *διόρθωση* για τη ζημιά που υπέστησαν από τους υπαίτιους της παράβασης. Η *αποζημίωση* των θιγμένων ενθαρρύνει την έκφραση ενσυναίσθησης και τη δήλωση μεταμέλειας από τον παραβάτη που επιπλέον εκλαμβάνεται ως γνήσια. Η *αναμόρφωση* είναι ένας καθοριστικός παράγοντας εγγύησης ότι παρόμοιες πράξεις δεν θα συμβούν στο μέλλον και θα αποθαρρυνθούν ανάλογες συμπεριφορές από τον παραβάτη.

Οι Koesten & Rowland (2004: 68-9, 73-5) προχωρούν ένα βήμα μπροστά αναγνωρίζοντας ότι η ρητορική της εξιλέωσης αφορά ένα υπογένοσ του είδους της απολογίας και σκιαγραφούν τα χαρακτηριστικά της. Αναγνωρίζουν την ειδοποιό διαφορά μεταξύ εξιλέωσης και απολογίας για την επανόρθωση της εικόνας, η οποία είναι η αποδοχή της ενοχής και η προσπάθεια απόσπασης συγχώρεσης που λειτουργεί ως κάθαρση στην πρώτη περίπτωση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση δικαιολογούνται προηγούμενες πράξεις. Οι εν λόγω μελετητές αναγνωρίζουν τα εξής χαρακτηριστικά της εξιλέωσης: 1) μεταμέλεια, δηλαδή, αναγνώριση της παράβασης και του αιτήματος για συγχώρεση, 2) εξέταση της παράβασης και εκδήλωση αλλαγμένης συμπεριφοράς ώστε να μην επαναληφθούν τα ίδια σφάλματα στο μέλλον, 3) ανάληψη πρωτοβουλιών για τη διαμόρφωση ενός διαφορετικού παρόντος και μέλλοντος, 4) ειλικρινής απόδειξη της ταπείνωσης μέσω δημόσιων δράσεων, 5) δημόσια εξομολόγηση της παράβασης για κάθαρση κι εξιλέωση της ενοχής, που μπορεί να ανιχνευθεί σε συμβολικές πράξεις που γίνονται δημόσια.

Για τους Koesten & Rowland η ρητορική της εξιλέωσης είναι η μόνη πιθανή απάντηση όταν κάποιος έχει κατηγορηθεί για μια παράβαση αναντίρρητη και σοβαρή: αθέτηση συμβολαίου, παραβίαση εθνικών ή θεσμικών αξιών, προσωπικά ηθικά παραπτώματα κ.λπ. Η εξιλέωση είναι η απάντηση σε μια κατηγορία για ατράνταχτη ανομία, όταν δεν υπάρχουν τα μέσα για να την αρνηθεί ο παραβάτης και είναι η μόνη δυνατή απάντηση για μια παράβαση που δεν μπορεί να αντικρουστεί (Koesten & Rowland, 2004: 70-2).

Συμπερασματικά, η ένδειξη μεταμέλειας για παραπτώματα είναι μια ηθική πράξη απολύτως συμβατή και αναμενόμενη στον δυτικό κόσμο. Αποτελεί στοιχείο κοινωνικής και πολιτικής προόδου επειδή αποκαθιστά σχέσεις που έχουν διαρραγεί και αποσβένει άλλες άνομες και αντικοινωνικές συμπεριφορές. Η μεταμέλεια, ως πραγματική συγγνώμη, αφορά παραβάσεις αναντίρρητες, σε αντίθεση με τη στρατηγική απολογία η οποία αφορά δικαιολόγηση πράξεων για την αποκατάσταση της εικόνας, και αποτελεί χαρακτηριστικό των ατόμων που θεωρούνται μεταρρυθμιστές. Παρόμοια λειτουργεί και η εξιλέωση, ένα από τα χαρακτηριστικά της οποίας είναι η δημιουργική αλλαγή με την ανάληψη πρωτοβουλιών. Τα χαρακτηριστικά της μεταμέλειας και της εξιλέωσης που μπορούν να ανιχνευθούν σε δημόσιες πολιτικές απολογίες είναι παρόμοια.

Βάσει των παραπάνω, αποτελεί κεντρικό ζητούμενο η ανίχνευση χαρακτηριστικών που εκφράζουν μεταμέλεια αλλά κι εξιλέωση, στους λόγους των τριών πολιτικών αρχηγών. Εν μέσω πρωτόγνωρων οικονομικών, κοινωνικών μεταλλαγών οι πολιτικοί ηγέτες οφείλουν όχι μόνο να διατηρήσουν το αναμενόμενο πολιτικό επίπεδο αλλά και να ανοίξουν διόδους εξόδου από την πολύπλευρη κρίση. Συνεπώς, τίθεται προς διερεύνηση το εάν οι απολογίες των υπό εξέταση πολιτικών οδηγούν σε αυτήν την κατεύθυνση, με την έκφραση μεταμέλειας κι εξιλέωσης και διατυπώνεται το

Ερευνητικό Ερώτημα 2: Υπάρχει έκφραση ειλικρινούς συγγνώμης;

1.5 Απολογία και Πολιτική

Σύμφωνα με τον Tavuchis (1991: 48), οι δημόσιες απολογίες εντάσσονται στο δυαδικό μοντέλο του «από έναν προς πολλούς». Στις δημόσιες απολογίες εντάσσονται και οι πολιτικές, εφόσον δεν είναι διαπροσωπικές, αφορούν μεγαλύτερα ακροατήρια κι εκφράζονται δημόσια. Για τον Lazare (2004), η δημόσια απολογία επειδή δεν είναι αυθόρμητη αλλά προσεκτικά προετοιμασμένη και συνήθως εκφράζεται μετά από πίεση, θα πρέπει να είναι ακριβής, ουσιαστικής σημασίας και να δηλώνει ρητά σε ποιον απευθύνεται. Ιδιαίτερα, όταν την υπαιτιότητα έχει μια ομάδα ανθρώπων, θα πρέπει να γίνεται σαφές το ποιος έχει την ευθύνη να απολογηθεί (Lazare, 2004: 39-41, 84).

Στην εξεταζόμενη περίπτωση των τριών εμπλεκόμενων με τα Μνημόνια κομμάτων, την ευθύνη των αποφάσεων έχουν οι Πρόεδροί τους, οι οποίοι κατέκτησαν και υψηλά αξιώματα. Οι Γ. Α. Παπανδρέου και Α. Τσίπρας διετέλεσαν Πρωθυπουργοί, ενώ ο Ευάγγελος Βενιζέλος διετέλεσε και Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης. Συνεπώς, ο δημόσιος λόγος τους αντιπροσωπεύει την ομάδα του κόμματος αλλά και της Κυβέρνησης στην οποία συμμετείχαν. Παράλληλα, τα πολιτικά υποκείμενα επιβαρύνονται και με την υποχρέωση να αποδείξουν την αξιοπιστία και την πολιτική τους δεινότητα μέσα από τον απολογητικό τους λόγο.

Η πολιτική δραστηριότητα βασίζεται και στο λόγο με τη χρήση της επιχειρηματολογίας και της πειθούς. Η σχέση του λόγου και της πολιτικής είναι τόσο στενή που θεωρείται αυτονόητη, καθώς έτσι εφαρμόζεται η πολιτική, ως συλλογική δράση. Αυτή η συλλογική δράση αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, στην προσέγγιση της μεταξύ τους διαφορετικότητας με την εφαρμογή των αρχών της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Η δράση και ο λόγος εκλαμβάνονται ως οι μόνες ανθρώπινες πολιτικές δραστηριότητες στον δημόσιο βίο, όπου από κοινού οδηγούν στην εξουσία. Ενόσω, όμως, ο πολιτικός είναι ένας χώρος αντιπαραθέσεων, η επικοινωνιακή πράξη αποκτά καθοριστική σημασία, καθώς μέσω αυτής γνωστοποιούνται οι προθέσεις των υποκειμένων ενώ ο λόγος επικοινωνεί πληροφορίες και συμβολισμούς, της πραγματικής και της συμβολικής εξουσίας (Ψύλλα, 2003: 25-27).

Η σχέση του πολιτικού με το εκλογικό σώμα είναι μια σχέση εξάρτησης και συμφέροντος: οι ψηφοφόροι στηρίζονται στις ικανότητες του πολιτικού για τη διαχείριση των υποθέσεών τους και εφόσον τον εμπιστευτούν του επιτρέπουν την πρόσβαση στην εξουσία με την ψήφο τους. Ο πολιτικός στηρίζεται στις ψήφους που θα συγκεντρώσει για την κατάληψη της εξουσίας και προκειμένου αυτό να πραγματοποιηθεί θα πρέπει να πείσει για την ικανότητά του να κυβερνήσει.

Ωστόσο, σκάνδαλα, ψεύδη, λάθος επιλογές και πλήθος άλλων συμβάντων που πηγάζουν από την ανορθόδοξη διακυβέρνηση και κατάχρηση της εξουσίας, αποξενώνουν το εκλογικό σώμα, το οποίο δείχνει απαξίωση για τους πολιτικούς και αμφισβητεί τα κίνητρα, την ηθική και την αξιοπιστία τους. Καθώς αυτά τα φαινόμενα είναι συχνά σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο κι έρχονται στο φως της δημοσιότητας όλο και πιο συχνά και σε όλο και πιο ευρύ κοινό μέσω των Μέσων Ενημέρωσης, αποτελεί κοινό τόπο ότι οι πολιτικοί, ως επί το πλείστον, ψεύδονται.

Η πολιτική απολογία ενέχει δύο διαστάσεις: την ηθική και την ρεαλιστική. Στην ηθική διάσταση το αυθεντικό μοντέλο της απολογίας κινδυνεύει να εκληφθεί ως ανειλικρινές και υποκριτικό. Στη ρεαλιστική διάσταση το μοντέλο εγκαταλείπεται και η απολογία εκλαμβάνεται ως άσχετη. Αυτό συμβαίνει διότι ο παράγοντας της πολιτικής είναι πολύ περισσότερο πολύπλοκος από αυτές τις δύο διαστάσεις. Πριν από τον χαρακτηρισμό μιας πολιτικής απολογίας ως υποκριτικής, ανώφελης, ανεπιτυχούς κλπ. θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι ιδιαίτερες της κάθε περίπτωσης αδικήματος, ως ένα επιπλέον αξιολογικό κριτήριο όχι μόνο της απολογίας αλλά και των πολιτικών (Thaler, 2012: 272-3).

Απέναντι σε αυτή την αμφισβήτηση, οι πολιτικοί υποχρεώνονται να προβάλουν τα επιχειρήματά τους με έναν τρόπο κάθε άλλο παρά τυχαίο, εντάσσοντας την αντίκρουση των επιθέσεων και την απάντηση στις κατηγορίες σε ένα επικοινωνιακά ελεγχόμενο περιβάλλον, που επιλέγεται από τα κομματικά επιτελεία.

Από την μελέτη της περί της Απολογίας στην αμερικάνικη πολιτική εκστρατεία του 1976, η Gold (1978: 311) διαπίστωσε τους παραπάνω δύο περιορισμούς: την αποξένωση του εκλογικού σώματος και την επιρροή των μέσων ενημέρωσης.

Διαπίστωσε, επιπλέον, την αμείωτη παρουσία των εκπροσώπων του Τύπου, οι οποίοι μετέτρεψαν την απολογία από μια απλή ομιλία σε μια διαδικασία διάδρασης: οι δημοσιογράφοι, σε ρόλο εισαγγελέα, ρωτούν επίμονα κι επαναφέρουν διαρκώς το θέμα της κατηγορίας με αποτέλεσμα να μην αρκεί μια απλή εξήγηση από τον πολιτικό.

Ο διαχωρισμός μεταξύ μονόδρομης και αμφίδρομης επικοινωνίας κρίνεται κρίσιμος σε σχέση με την εξουσία, καθώς στην μεν μονόδρομη επικοινωνία ο πομπός ελέγχει κι ενίοτε χειραγωγεί την διαδικασία, ενώ στην αμφίδρομη υπερισχύει η διάδραση και μια ισορροπημένη σχέση εξουσίας. Ωστόσο, υπάρχει και η χειραγωγήσιμη αμφίδρομη επικοινωνία, η οποία είναι και δύσκολα αναγνωρίσιμη (Windahl & Signitzer, 1999: 33-4).

Οι επαναλήψεις του θέματος και των ερωτήσεων υπονοούν ενοχή και οι δημοσιογράφοι θα πρέπει να εκμαιεύσουν την αλήθεια. Η επιμονή στις λεπτομερείς επεξηγήσεις σκόπευαν να ρίξουν φως στον χαρακτήρα του πολιτικού. Η τάση αυτή προέκυψε όταν διαπιστώθηκε η αδυναμία του Τύπου να αποκαλύψει έγκαιρα το σκάνδαλο Watergate (Gold, 1978: 311-2, 316).

Παρόμοια, ο Achter (2000: 320) πιστεύει ότι, στις σύγχρονες πολιτικές εκστρατείες η διαρκής εμφάνιση σκανδάλων καθιστά την απολογία το περισσότερο μελετημένο είδος της ρητορικής. Οι νέες τεχνολογίες και η ειδησεογραφική οργάνωση εντείνουν την προσοχή των θεατών στα σκάνδαλα και τις προσωπικότητες των πολιτικών. Σε ένα κλίμα όπου οι πολιτικοί υποψήφιοι στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στη δημόσια αποδοχή, η ειδησεογραφική κάλυψη αγγίζει τα όρια της αστυνομικής έρευνας, η προσωπικότητα υπερισχύει της πολιτικής θεματολογίας κι έτσι τα σκάνδαλα ακμάζουν.

Κατά την Gold (1978: 315), η πολυπλοκότητα των πολιτικών θεμάτων, η δυνατότητα αποσιώπησης στοιχείων από τους πολιτικούς, οι πολλές φορές αναπόδεικτοι ισχυρισμοί μεταφέρουν το κέντρο βάρους από το πολιτικό ενδιαφέρον προς το ενδιαφέρον για την προσωπικότητα του ατόμου. Επειδή η εις βάθος γνώση και ανάλυση των πολιτικών ζητημάτων είναι σχεδόν ανέφικτη από το εκλογικό σώμα, αναλύονται οι προσωπικές τοποθετήσεις, το ύφος και ο χαρακτήρας του πολιτικού και μέσω αυτών εκτιμάται και η αξιοπιστία του. Στον καταγισμό των πληροφοριών, το

εκλογικό σώμα, που δεν έχει πρόσβαση στη συζήτηση επί ουσιαστικών θεμάτων, αναμένεται να διαισθανθεί μερικά από τα χαρακτηριστικά ζωτικής σημασίας της προσωπικότητας του πολιτικού. Σε αυτή τη διαδικασία, η ικανότητα του πολιτικού να ανταπεξέρχεται σε τέτοιου είδους προκλήσεις επιθέσεων εκλαμβάνεται συχνά ως ικανότητα να οδηγήσει τη χώρα μακριά από τις κρίσεις που καλείται να αντιμετωπίσει.

Συνεπώς, τα Μέσα Ενημέρωσης παίζουν καίριο ρόλο στην πολιτική στρατηγική απολογία. Όχι μόνο αναλαμβάνουν την ευθύνη απόδοσης ευθυνών κι έκφρασης κατηγοριών εκ μέρους των πολιτών αλλά αναλαμβάνουν να εξιχνιάσουν πολύπλευρα και να εκθέσουν την ειλικρίνεια και την ηθική ακεραιότητα του πολιτικού, προκειμένου να διατηρηθεί η σχέση πολιτικού-ψηφοφόρου.

Θα πρέπει, παράλληλα, η διαδικασία αυτή να μην υποτάσσεται στην ανάγκη των κομματικών επιτελείων να εφαρμόσουν την πολιτική τους στρατηγική, δηλαδή, τα Μέσα Ενημέρωσης να μην χειραγωγούνται. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα για την εκάστοτε επικοινωνιακή πράξη του πολιτικού υποκειμένου:

Ερευνητικό Ερώτημα 3: Η εκάστοτε επικοινωνιακή πράξη είναι μονόδρομη ή αμφίδρομη;

δηλαδή εάν το πολιτικό υποκείμενο εκτίθεται περισσότερο σε δημοσιογραφικές συνεντεύξεις ή σε ομιλίες, δηλώσεις, ανακοινώσεις και άλλες παρόμοιες μορφές επικοινωνίας.

Σύμφωνα με τους Harris et al. (2006: 720-3), η πολιτική απολογία έχει τα εξής χαρακτηριστικά: 1) γίνεται δημόσια, σε αντίθεση με τη διαπροσωπική απολογία, και για το λόγο αυτό είναι διαδραστική και διαμεσολαβούμενη, κυρίως από τα Μέσα Ενημέρωσης, 2) συχνά είναι αποτέλεσμα συγκρούσεων, ενώ είναι πιθανό να προκαλέσουν περαιτέρω διενέξεις, 3) δεν είναι μια αυθόρμητη πράξη αλλά απάντηση στην απαίτηση του αδικημένου μέρους, 4) ο απολογούμενος εφαρμόζει ένα εύρος στρατηγικών και γλωσσικών κανόνων, 5) η χρησιμοποιούμενη φρασεολογία αποτελεί κρίσιμο εργαλείο για τη διαπίστωση της εγκυρότητας και της ειλικρίνειας της απολογίας και 6) επειδή γίνεται δημόσια σπάνια υπάρχει μια ρητή απάντηση σε αυτήν, εν είδει άφεσης ή αθώωσης.

Οι εξεταζόμενες ομιλίες των τριών πολιτικών αρχηγών πληρούν ορισμένες από τις παραπάνω προϋποθέσεις, δεδομένου ότι έγιναν δημόσια κι επιπλέον, αναμεταδόθηκαν από τα Μέσα Ενημέρωσης (ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των συνεντεύξεων), τα επιμέρους σημεία όπου ανιχνεύεται απολογία αποτελούν απάντηση σε κατηγορίες, οι οποίες προέρχονται από έντονο πολιτικό υπόβαθρο, μπορεί να παρατηρηθεί χρήση συγκεκριμένης φρασεολογίας στο πλαίσιο της εφαρμοζόμενης επικοινωνιακής στρατηγικής, η οποία μπορεί να ελεγχθεί για την ειλικρίνεια της απολογίας. Ωστόσο, δεν μπορεί να ελεγχθεί η αποτελεσματικότητά τους, στην παρούσα έρευνα.

Κατά τον Achter (2000: 320-1), η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της στρατηγικής πολιτικής απολογίας είναι περισσότερο πολύπλοκο ζήτημα από την αυστηρά ρητορική έκφραση. Αντίθετα, θα πρέπει να προσεγγίζεται πολύπλευρα και διακεκριμένα, π.χ. από τα κείμενα των ειδήσεων, εφόσον γίνει κατανοητό ότι η απολογία εντάσσεται σε ένα ευρύτερο δίκτυο πολιτισμικών εννοιών.

Αυτό το δίκτυο των πολιτισμικών εννοιών, στο οποίο εντάσσονται τα εκάστοτε ήθη, κοινωνικά και πολιτικά, είναι δυνατό να επιβάλει τον τρόπο και τη μορφή της πολιτικής στρατηγικής απολογίας. Η σύγκριση ή και σύνδεση των δύο αυτών παραμέτρων μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μιας άλλης έρευνας.

Στο ίδιο πνεύμα, ο King (1985: 290-1) εφιστά την προσοχή των μελετητών της ρητορικής στη χρήση του σχήματος της μεταφοράς που μπορεί να πλαισιώνει ένα πολιτικό σκάνδαλο, είτε από τους ίδιους τους πολιτικούς, είτε από τα Μέσα Ενημέρωσης. Οι παρατηρήσεις του King οδηγούν στην εγρήγορση των μελετητών της ρητορικής ως προς την κατασκευή της εικόνας. Στην περίπτωση των πολιτικών, οι οποίοι χειρίζονται θέματα δημόσιου συμφέροντος, εκπροσωπούν την ορθή θεσμική λειτουργία του κράτους και τα διακυβεύματα είναι κρίσιμα, η ρητορική ανάλυση θα πρέπει να περιλαμβάνει και την εξέταση των μεταφορικών σχημάτων, τα οποία έχουν τη δύναμη να παραπλανούν και να αναπλαισιώνουν την πραγματικότητα προς όφελός τους (King 1985: 295-6).

Το θέμα της χρήσης συγκεκριμένης φρασεολογίας και ιδιαίτερα η χρήση του ρητορικού σχήματος της μεταφοράς ως εργαλείου συγκρότησης ενός αφηγήματος ή μιας εικόνας αναπλαισίωσης της πραγματικότητας, από την οποία μπορεί να ελεγχθεί η ειλικρίνεια ή η εγκυρότητα της απολογίας οδηγεί στο

Ερευνητικό Ερώτημα 4: Γίνεται χρήση ρητορικών σχημάτων για εδραίωση της επιλεγμένης επικοινωνιακής στρατηγικής;

Συγκεκριμένη φρασεολογία ή τα σχήματα μεταφοράς που ανιχνεύονται μέσα στον πολιτικό λόγο, είναι δυνατό να οριοθετούν το πλαίσιο εντός του οποίου γίνεται αντιληπτό το μήνυμα, να χειραγωγούν την αντίληψη της πραγματικότητας και να οδηγούν το ακροατήριο σε συγκεκριμένα συναισθήματα και εκβιαστικά συμπεράσματα.

Ένα επιπλέον ζήτημα, που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι η έκταση και η βαρύτητα του πολιτικού ζητήματος για το οποίο καλούνται οι τρεις πολιτικοί να απολογηθούν. Καθώς το θέμα της Ελληνικής οικονομικής κρίσης, τα αίτιά της, οι προεκτάσεις και οι επιπλοκές της ακόμα και η λήξη της δεν έχουν σαφώς προσδιοριστεί και απαντηθεί, αφορά μια πολιτική κατάσταση που βρίσκεται σε εξέλιξη. Σε αυτήν την περίπτωση, οι τρεις εξεταζόμενοι πολιτικοί κρίνονται εν πολλοίς για τις επιλογές και τις αποφάσεις τους ως προς τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, τα κίνητρά τους, τις προθέσεις τους, την αξιοπιστία τους.

Για τους Harris et al., (2006: 724-6), οι οποίοι κατηγοριοποίησαν τις πολιτικές απολογίες, το συγκεκριμένο είδος, δηλαδή οι απολογίες για παραβάσεις που είναι επίκαιρες (συμβαίνουν στο παρόν), είναι μεγάλης σπουδαιότητας κι έχουν σοβαρές πολιτικές επιπλοκές, είναι ο περισσότερο πολύπλοκος. Σε αυτήν την περίπτωση, υπάρχει το ενδεχόμενο η πολιτική απολογία να μην ικανοποιεί τους αποδέκτες της και να εκφράζονται διττές τάσεις, υπέρ ή κατά των δηλώσεων.

Συμπερασματικά, η πολιτική απολογία είναι δημόσια, απευθύνεται από «έναν προς πολλούς», εδράζεται στην απαίτηση των πολλών για ανάληψη ευθυνών, εντάσσεται στο πλαίσιο της πολιτικής στρατηγικής επικοινωνίας και είναι σχεδιασμένη. Υπακούει δε, στις εκάστοτε πολιτισμικές συνθήκες. Για τους λόγους αυτούς το ζητούμενο είναι όχι μόνο η αποδοχή της υπαιτιότητας αλλά και η ανάδειξη χαρακτηριστικών που θα

επιβεβαιώσουν την ηθική, τον χαρακτήρα και τις ικανότητες και αρετές του πολιτικού υποκειμένου. Επειδή, ως δημόσιες, οι απολογίες είναι διαμεσολαβούμενες, κυρίως από τα Μέσα Ενημέρωσης, είναι ζητούμενο το εάν επιλέγεται από τους πολιτικούς η μονόδρομη ή αμφίδρομη επικοινωνία των δηλώσεών τους. Ζητούμενο αποτελεί επίσης το εάν το ρητορικό σχήμα της μεταφοράς λειτουργεί με τρόπο που εντάσσεται στη στρατηγική επικοινωνία προκειμένου να καθορισθεί ένα συγκεκριμένο πλαίσιο συζήτησης ή απουσιάζει από τις δηλώσεις απολογίας των πολιτικών αρχηγών.

1.6 Επανόρθωση της Εικόνας

Η απολογία για την αποκατάσταση της εικόνας αφορά τις ενέργειες αντίκρουσης κατηγοριών, αυτό-υπεράσπισης και επανόρθωσης του ήθους. Εκκινεί από την επίθεση στο χαρακτήρα κάποιου ατόμου και το στοιχείο αυτό τη χαρακτηρίζει.

Αν και αρχικά η απολογία μελετήθηκε από την πλευρά της ρητορικής, με πρώτους που σκιαγράφησαν πλήρως το είδος τους Ware & Linkugel, με την πάροδο των ετών έως τη σύγχρονη εποχή εφάπτεται με την επικοινωνία κρίσης (Coombs et al., 2010: 339).

Η σύγκρουση είναι συχνό φαινόμενο, απαντάται στις διάφορες μορφές σχέσεων αλλά και στον κόσμο των ιδεών και η αντιμετώπισή της απαιτεί στρατηγική διαχείριση. Αν και ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση συνδέονται μεταξύ τους, ωστόσο διαφοροποιούνται ως προς το ότι η σύγκρουση συμβαίνει όταν μεταξύ των πλευρών διεξάγονται επιθέσεις και αντιπαραθέσεις, ενώ ο ανταγωνισμός είναι μια κατάσταση που συμβαίνει όταν οι πλευρές αντιμάχονται για τους ίδιους πόρους (Wilcox & Cameron, 2014: 245-6).

Τα πολιτικά κόμματα, όπως οι επιχειρήσεις και οι οργανισμοί, διέπονται από παρόμοιους κανόνες λειτουργίας για την επιβίωσή τους. Υφίστανται και αυτά πιέσεις από το χώρο του ανταγωνισμού με άλλα κόμματα αλλά και κυρίως έρχονται αντιμέτωπα με συγκρουσιακές καταστάσεις. Συνεπώς, η διαχείριση κρίσεων υπόκειται και για τα πολιτικά κόμματα στους ίδιους νόμους και στρατηγικές πρόβλεψης και αντιμετώπισής τους.

Η διαχείριση μιας συγκρουσιακής κατάστασης εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ο κύκλος ζωής ενός θέματος που απαιτεί ιδιαίτερο χειρισμό, ο οποίος χωρίζεται σε τέσσερις φάσεις που είναι είτε διακριτές είτε επικαλυπτόμενες. Στο στάδιο της *πρόληψης* περιλαμβάνονται οι δράσεις που μπορούν να προλάβουν τη σύγκρουση και την ανάδυση ενός κρίσιμου θέματος. Η στρατηγική, σε αυτό το στάδιο, ενισχύει την αξιοπιστία του οργανισμού. Στο στάδιο της *στρατηγικής*, το κρίσιμο θέμα απαιτεί τη συντονισμένη αντιμετώπιση από τους ειδικούς. Ανάλογα με

την έκταση της κρίσης γίνεται επικοινωνία των πιθανών κινδύνων, ευνοϊκή για τον οργανισμό τοποθέτηση έναντι της κρίσης ακόμα και ανάπτυξη σχεδίου διαχείρισης της κρίσης. Στο στάδιο της *αντίδρασης* μπορεί να εφαρμοστεί η επικοινωνία της κρίσης με συστηματικές, εντατικές προσπάθειες, οι τεχνικές επίλυσης συγκρούσεων και στη χειρότερη περίπτωση επιστρατεύονται οι νομικές διαδικασίες. Στο στάδιο της *ανάκαμψης* επιχειρείται η εφαρμογή στρατηγικών για την αποκατάσταση της φήμης του οργανισμού στην κοινή γνώμη και στις περιπτώσεις που η κρίση είναι ακραία επιστρατεύονται στρατηγικές για την επανόρθωση της εικόνας. Ο κύκλος διαχείρισης μιας σύγκρουσης ή κρίσης είναι δυνατό να επανεμφανίζεται ακόμα κι όταν φαινομενικά έχει φτάσει στο τέλος του. Ο συστηματικός έλεγχος του περιβάλλοντος προλαμβάνει την επανεμφάνιση ενός θέματος που τείνει να εξελιχθεί σε κρίση (Wilcox & Cameron, 2014: 255-6).

Στο *Σχήμα 1* αποτυπώνονται τα στάδια του κύκλου ζωής διαχείρισης μιας κρίσης, ενώ με τις διακεκομμένες γραμμές αποτυπώνεται η θέση που κατέχει η κάθε μία από τις τυπολογίες που προσφέρονται, στο στάδιο ζωής του κύκλου.

Διαχείριση Κρίσεων

Γεγονότα με σοβαρό κοινωνικό αντίκτυπο (φυσικές καταστροφές, τρομοκρατικές επιθέσεις, πανδημίες) είναι δυνατό να υπερβαίνουν ακόμα και τις καλύτερες στρατηγικές διαχείρισης κινδύνου.

Στις περιπτώσεις αυτές, ενεργοποιείται η διαδικασία διαχείρισης κρίσεων. Ακόμα κι όταν έχουν τηρηθεί όλα τα προβλεπόμενα επέρχεται η κρίση, κυρίως επειδή δεν υπάρχουν άμεσα διαθέσιμες πληροφορίες για τα γεγονότα, κάτι που ωθεί το κοινό στην ενημέρωση, κυρίως από τα μέσα, αλλά κι επειδή η ακριβής και άμεση πληροφόρηση πιέζει τον οργανισμό, ώστε σύμφωνα με τους ειδικούς, ο τρόπος αντίδρασης εντός των πρώτων 24 ωρών να καθορίζει το αν το συμβάν θα εξελιχθεί σε κρίση (Wilcox & Cameron, 2014: 260).

Οι στρατηγικές αντίδρασης στην κρίση περιγράφονται στην τυπολογία του Coombs, ως ένα φάσμα επιλογών, όπου στο ένα άκρο υπάρχει η άμυνα και στο άλλο η επίθεση: Ως

αμυντικές στρατηγικές καταγράφονται 1) η επίθεση στον κατήγορο (ο οργανισμός αντεπιτίθεται στην πλευρά που υποστηρίζει την ύπαρξη κρίσης), 2) η άρνηση (ο οργανισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει κρίση), 3) η δικαιολόγηση – μη υπαιτιότητα (ο οργανισμός ελαχιστοποιεί την ευθύνη του για την κρίση ή και ότι είχε τον έλεγχο επί των γεγονότων) και 4) η δικαιολογία – υποβάθμιση (ο οργανισμός μειώνει την αντιλαμβανόμενη ζημιά ή μεταθέτει την ευθύνη στα θύματα της κρίσης). Ως *συμβιβαστικές στρατηγικές* καταγράφονται 1) η απόκτηση εύνοιας (ο οργανισμός δρα ώστε να κατευνάσει το κοινό), 2) διορθωτικές ενέργειες (ο οργανισμός λαμβάνει μέτρα για την αποκατάσταση της προκληθείσας βλάβης και για τη μελλοντικής της επανεμφάνιση), 3) η πλήρης απολογία (ο οργανισμός αναλαμβάνει την ευθύνη και ζητά συγνώμη). Κατά τον Coombs, η επιλογή της εκάστοτε στρατηγικής εξαρτάται από την κατάσταση και την επιθυμητή για τον οργανισμό στάση (Wilcox & Cameron, 2014: 263-4).

Διαχείριση Φήμης

Η φήμη, στην αντίληψη του κοινού, ορίζεται ως «η συλλογική εκπροσώπηση της ιστορικής απόδοσης μίας επιχείρησης ή ενός οργανισμού, που περιγράφει την ικανότητά της να παραδίδει αξιόπιστα αποτελέσματα στους πολυάριθμους παράγοντες του εξωτερικού και εσωτερικού περιβάλλοντός της». Η φήμη διαφοροποιείται από την εικόνα ως προς το ότι επηρεάζεται από τις ενέργειες του οργανισμού στο εσωτερικό κι εξωτερικό του περιβάλλον. Η συγνώμη δεν αποτελεί πανάκεια και μπορεί να εκληφθεί ως υποκρισία, ειδικά όταν η φήμη είναι ήδη αμφιλεγόμενη (Wilcox & Cameron, 2014: 266-7).

Η απολογία μπορεί να εφαρμοστεί σε εταιρικές καταστάσεις κρίσεις. Οι εταιρείες έχουν χαρακτήρα (φήμη) και δυνητικά υφίστανται επιθέσεις, ενώ οι υπεύθυνοι της διοίκησης μπορούν να επιστρατεύσουν τις στρατηγικές αυτοάμυνας ως απάντηση στις επιθέσεις αυτές. Η εταιρική απολογία έγινε ένα αναλυτικό εργαλείο για τις επικοινωνίες κρίσεων και η επεξεργασία της συντέινε στην ανάπτυξη στρατηγικών απάντησης σε κρίσεις και της θεωρίας επικοινωνίας κρίσεων (Coombs et al., 2010: 339-40).

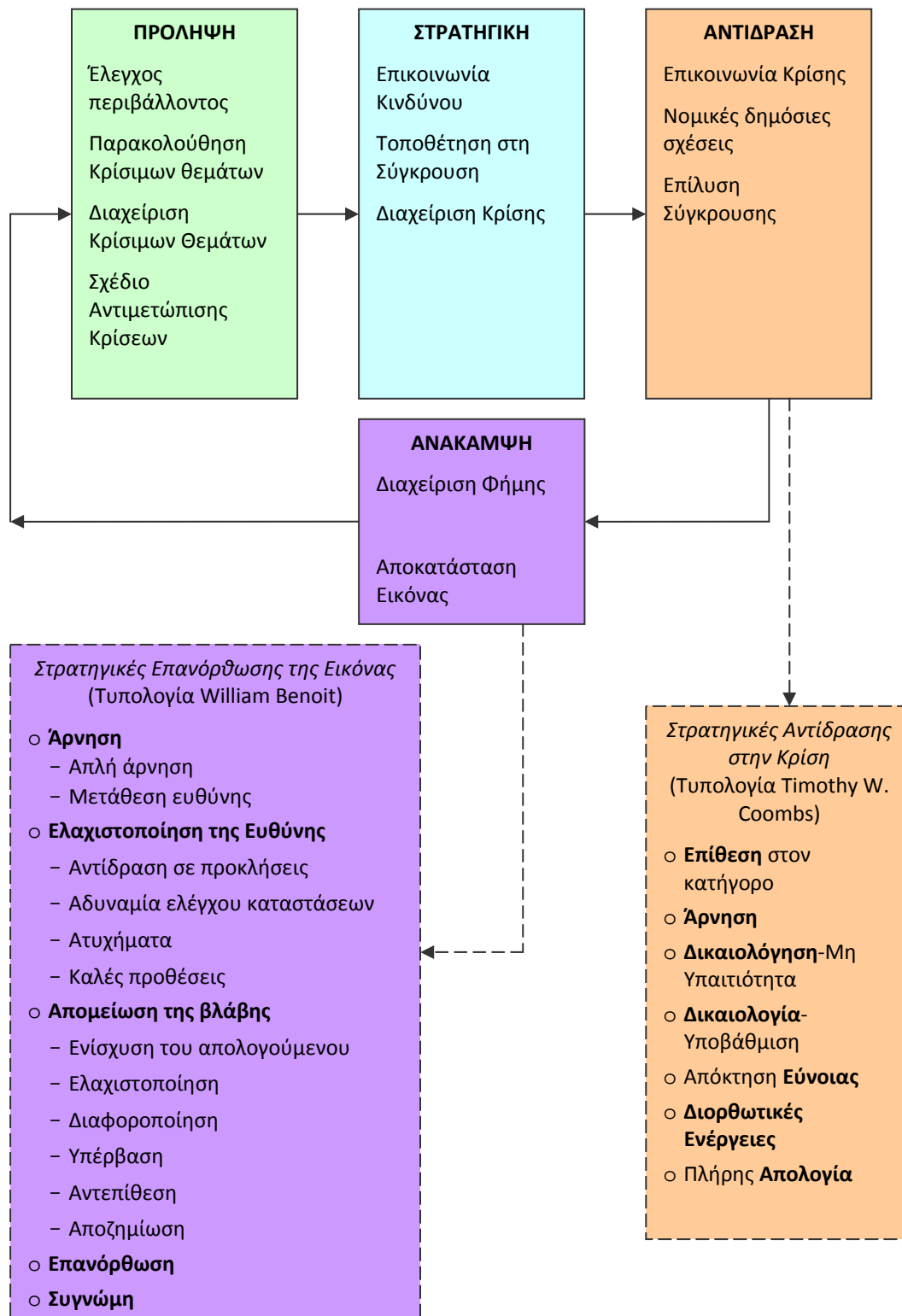
Αποκατάσταση Εικόνας

Η αποκατάσταση της εικόνας είναι το τέταρτο στάδιο του κύκλου ζωής της διαχείρισης συγκρούσεων (φάση ανάκαμψης).

Ο Benoit (1995) προτείνει ένα μοντέλο με πέντε στρατηγικές για την αποκατάσταση της εικόνας. Η τυπολογία που προτείνει ο Benoit επιλέγεται ως η κατάλληλη τυπολογία για την εξέταση των λόγων των τριών πολιτικών αρχηγών, αφενός γιατί εφαρμόζεται στο τελευταίο στάδιο του κύκλου ζωής της διαχείρισης κρίσεων, την αποκατάσταση της εικόνας, κι αφετέρου επειδή προτείνει μεγαλύτερη ποικιλία στρατηγικών με τις υποκατηγορίες τους.

Σχήμα 1

Κύκλος Ζωής Διαχείρισης Συγκρούσεων (Wilcox, Cameron, 2014: 254)

Ο Benoit (1995) επέκτεινε την εταιρική απολογία με τη δουλειά του για τη θεωρία επανόρθωσης ή διόρθωσης της εικόνας. Η συγκεκριμένη θεωρία εμπεριέχει ιδέες από την ρητορική, συμπεριλαμβανομένης της απολογίας, τις κοινωνικές επιστήμες (δικαιολόγηση των ανθρώπινων πράξεων) και παράγει έναν κατάλογο στρατηγικών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως απάντηση σε επιθέσεις. Αυτή η θεωρία είναι μία από τις πιο κατανοητές σχετικά με τις στρατηγικές απολογίας κι επεκτείνει αρκετά τους βασικούς τέσσερις στρατηγικούς τύπους απολογίας. Ανάμεσα σε αυτές τις στρατηγικές είναι και η μεταμέλεια / εξαγνισμός / συγνώμη (mortification), όταν το υποκείμενο αποδέχεται την ευθύνη για την πράξη και ζητά συγχώρεση. Σύμφωνα με τον Coombs κ.ά. (2010: 340-1) η θεωρία επανόρθωσης της εικόνας τείνει να μεροληπτεί υπέρ αυτής της στρατηγικής, ως της καταλληλότερης για απάντηση σε κρίση αλλά και γεφυρώνει τις έννοιες της *πραγματικής απολογίας* και της *στρατηγικής απολογίας*.

Η κατηγορία για επιλήψιμη συμπεριφορά θίγει την υπόληψη του ατόμου και την εικόνα του. Η ρητορική αυτοάμυνα (self defense) αποπειράται να επανορθώσει τους ισχυρισμούς ή τις υποψίες για τυχόν παραβάσεις (Kennedy & Benoit, 1997:197-8). Βάσει των τεσσάρων στρατηγικών ρητορικής αυτοάμυνας (άρνηση, ενίσχυση, διαφοροποίηση και υπέρβαση) των Ware & Linkugel (1973), μεταγενέστεροι μελετητές παρουσίασαν περισσότερο ολοκληρωμένες τυπολογίες στρατηγικών αυτοάμυνας, ενώ ο Benoit (1995) κατέληξε στην ύπαρξη πέντε γενικών στρατηγικών και των υποκατηγοριών τους, για την αποκατάσταση της εικόνας.

Σύμφωνα με τους Burns & Bruner (2000: 28-9) η συγκεκριμένη θεωρία των στρατηγικών επανόρθωσης εικόνας θεμελιώνεται σε δύο συμπεράσματα κλειδιά: *πρώτον*, η επικοινωνία είναι μια στοχευμένη διαδικασία, και *ότι δεύτερον*, ένας από τους κεντρικούς στόχους της επικοινωνίας είναι η διατήρηση της θετικής φήμης. Η προσωπική ή ομαδική φήμη καταστρέφεται όταν υπάρχουν κατηγορίες για επιλήψιμη συμπεριφορά και η ρητορική της επανόρθωσης της εικόνας προσπαθεί να απαντήσει σε τέτοιου τύπου κατηγορίες. Η τυπολογία των στρατηγικών επανόρθωσης της εικόνας για την αυτό-υπεράσπιση δίνει στη θεωρία πρακτική αξία και βασίζεται στη στοχοκεντρική πρόσληψη της διαδικασίας της επικοινωνίας.

Η στρατηγική της *άρνηση (denial)* έχει δύο υποκατηγορίες, την *απλή άρνηση της ευθύνης ή της ενοχής (simple denial)* και την *μετάθεση ευθύνης (shifting the blame)*. Με τη χρήση της άρνησης, ο κατηγορούμενος αρνείται είτε την εκτέλεση της άνομης πράξης είτε ότι η πράξη συνέβη. Η μετάθεση ευθύνης [θυματοποίηση/εξιλαστήριο θύμα (victimage)], ορίζει έναν στόχο, διαφορετικό από το φερόμενο ως άνομο, ώστε το κοινό να στρέψει εκεί τα αρνητικά του αισθήματα. Κατά το φαινόμενο της *ψευδοάρνησης (pseudo denial)* δίνεται η εντύπωση ότι ο ομιλητής αρνείται την άνομη πράξη, χωρίς ωστόσο να αρνείται ευθέως τη βασική κατηγορία. Αυτό το φαινόμενο και οι προκαλούμενες ασυνέπειες μειώνουν την αποτελεσματικότητα της επανόρθωσης της εικόνας. Σύμφωνα με τον Benoit, υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ άρνησης («δεν έκανα αυτό που με κατηγορούν ότι έκανα») και αξίωσης καλών προθέσεων («ναι, το έκανα, αλλά δεν είχα πρόθεση να βλάψω») (Benoit, 1995: 75· Kennedy & Benoit, 1997: 198, 207, 214).

Η στρατηγική *ελαχιστοποίησης της ευθύνης (evading responsibility)* χρησιμοποιείται για την υπεκφυγή ή τη μείωση της ευθύνης της παράβασης (π.χ. δικαιολογίες) και περιέχει τέσσερις υποκατηγορίες: την *αντίδραση σε προκλήσεις (provocation)*, την *αδυναμία ελέγχου των καταστάσεων (defeasibility)*, των *ατυχημάτων (accidents)*, των *καλών προθέσεων (good intentions)*. Με τη στρατηγική της *αντίδρασης σε προκλήσεις (provocation)* υποδηλώνεται ότι η παράβαση αποτελεί απάντηση σε προηγούμενες λάθος πράξεις, οι οποίες προκάλεσαν τον παραβάτη. Η *αδυναμία ελέγχου των καταστάσεων (defeasibility)* περιγράφει τις προσπάθειες αναφοράς σε έλλειψη πληροφοριών ή ελέγχου για τα γεγονότα, τα οποία προξένησαν την άνομη πράξη. Ο κατηγορούμενος δεν ευθύνεται διότι δεν γνώριζε τις απαιτούμενες πληροφορίες ή δεν μπορούσε να ελέγξει την κατάσταση. Με τη στρατηγική των *ατυχημάτων (accidents)* υπονοείται η ύπαρξη απρόβλεπτων καταστάσεων, υπεράνω του ελέγχου του ομιλητή. Ο κατηγορούμενος ισχυρίζεται ότι η παράβαση ήταν μια κακοτυχία. Η στρατηγική των *καλών προθέσεων (good intentions)* είναι μια στρατηγική ελιγμού όπου παρουσιάζονται κίνητρα και καλές προθέσεις για τη μείωση της ευθύνης για την ανομία. Η στρατηγική αυτή μπορεί να συνδυαστεί και με τον ορισμό συγκεκριμένου πλαισίου (frame) από τον ομιλητή, εντός του οποίου διεξάγεται η δημόσια συζήτηση (Benoit, 1995: 76· Kennedy & Benoit, 1997: 198, 201· Benoit & Henson, 2008: 41).

Η απομείωση της βλάβης (*reducing offensiveness*) έχει έξι υποκατηγορίες: της ενίσχυσης του απολογούμενου (*bolstering*), της ελαχιστοποίησης (*minimization*), της διαφοροποίησης (*differentiation*), της υπέρβασης (*transcendence*), της αντεπίθεσης (*attack accuser*) και της αποζημίωσης (*compensation*). Η ενίσχυση του απολογούμενου (*bolstering*) χρησιμοποιείται στην ανάδειξη των θετικών αισθημάτων του κοινού, μετατοπίζοντας τα αρνητικά, με την περιγραφή των θετικών χαρακτηριστικών του παραβάτη. Ανάλογα με την περίπτωση, χρησιμοποιείται και σε συνδυασμό με τη στρατηγική της αντεπίθεσης (*attack accuser*) ώστε μέσα από την μεταξύ τους αντίθεση να ενδυναμωθεί η εικόνα του παραβάτη. Ο κατηγορούμενος προσπαθεί να αντισταθμίσει την παράβαση τονίζοντας τις θετικές ποιότητες ή πράξεις του. Η ελαχιστοποίηση (*minimization*) επιχειρεί να μειώσει τις αρνητικές συνέπειες της άνομης πράξης. Η πράξη ελαχιστοποιείται, ώστε το κοινό να την εκτιμά ως λιγότερο επιβλαβή απ' ό,τι αρχικά είχε παρουσιαστεί. Κατά τη διαφοροποίηση (*differentiation*), ο ομιλητής προσπαθεί να διαχωρίσει την παράβαση από άλλες παρόμοιες, αλλά περισσότερο αποτροπιαστικές πράξεις. Αυτό μπορεί να μειώσει τα αρνητικά αισθήματα για την πράξη και συνεκδοχικά για τον παραβάτη. Η υπέρβαση (*transcendence*) είναι μια προσπάθεια τοποθέτησης της πράξης σε ένα ευρύ, θετικό πλαίσιο, ώστε να βοηθήσει στη βελτίωση της εικόνας με τη θέληση άλλων προσώπων, αξιών ή ομάδων νομιμοφροσύνης. Με τη στρατηγική της αντεπίθεσης (*attack accuser*) ο ρήτορας προσπαθεί να βλάψει την αξιοπιστία του κατηγορούμενου, σε μια προσπάθεια αναχαίτισης της σφοδρότητας της επίθεσης. Η στρατηγική της αντεπίθεσης (*attack accuser*) εξυπηρετεί δύο σκοπούς: αφενός, εκτρέπει την προσοχή από τη διαμάχη κι αφετέρου, υπονομεύει τις κατηγορίες. Μπορεί, δε, να απευθύνεται σε άτομα ή ομάδες ατόμων. Ο κατηγορούμενος επιτίθεται στον κατηγορούμενο ώστε να μειώσει την αξιοπιστία της πηγής των κατηγοριών ή/και να δημιουργήσει την εντύπωση ότι το θύμα άξιζε να πάθει ό,τι έπαθε. Η αποζημίωση (*compensation*) χρησιμοποιείται όταν ο παραβάτης προσφέρεται να αποζημιώσει το θύμα για τη βλάβη. Αυτή η στρατηγική χρησιμοποιείται στη μείωση των αρνητικών αισθημάτων που εγείρονται από την άνομη πράξη χωρίς όμως να αντιμετωπίζονται τα παραγωγικά αίτια της παράβασης (Benoit, 1995: 77· Kennedy & Benoit, 1997:198-9, 203, 205· Benoit & Henson, 2008: 41).

Η στρατηγική της επανόρθωσης (*corrective action*) είναι μια απόπειρα διόρθωσης των υπάρχουσών βλαβών ή/και μια προσπάθεια να μην επαναληφθεί η άνομη πράξη στο

μέλλον. Η διαφορά μεταξύ της αποζημίωσης και της επανόρθωσης είναι ότι, η πρώτη προσπαθεί να πληρώσει για τη ζημιά ενώ η δεύτερη αποπειράται να διορθώσει το πρόβλημα ή να εμποδίσει την επανάληψή της. Η στρατηγική της επανόρθωσης, όταν έχει προηγηθεί άρνηση της άνομης πράξης, δεν οδηγεί σε θετικά, για τον ομιλητή αποτελέσματα. Κατά το φαινόμενο της *ψευδοεπανόρθωσης (pseudo-corrective action)* δίνεται η εντύπωση μόνο της επανόρθωσης της βλάβης με μια άλλη πράξη, η οποία ουσιαστικά είναι παραπλανητική. Με αυτή τη στρατηγική αντιμετωπίζονται τα παραγωγικά αίτια της παράβασης (Benoit, 1995: 79· Kennedy & Benoit, 1997: 199, 205, 208· Benoit & Henson, 2008: 41).

Κατά τη στρατηγική της *συγνώμης/εξαγνισμού (mortification)*, γίνεται παραδοχή της άνομης συμπεριφοράς κι εκφράζεται η συγνώμη. Με την παραδοχή της ενοχής και την ένδειξη μεταμέλειας, το κοινό συχνά οδηγείται στην άφεση. Η στρατηγική της συγνώμης/εξαγνισμού (mortification), όταν δίνεται ρεαλιστικά, είναι, ενίοτε, η περισσότερο αποτελεσματική (έναντι π.χ. άλλων ψευδοστρατηγικών) (Kennedy & Benoit, 1997: 199, 211).

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των Burns & Bruner (2000: 30-1), θα πρέπει να αποσαφηνιστούν οι βασικοί όροι της θεωρίας επανόρθωσης της εικόνας και της τυπολογίας που προτείνει ο Benoit (εικόνα, επανόρθωση, στρατηγική). Η *Εικόνα α)* δεν είναι μοναδική ούτε ομογενής και χαρακτηρισμοί του είδους «καλή» ή «κακή» υπεραπλουστεύουν τη σημασία της, *β)* η επανόρθωσή της θα πρέπει να προσεγγίζεται από την πλευρά της επιχείρησης / οργανισμού, *γ)* η εικόνα που έχουν τα άτομα για μια επιχείρηση / οργανισμό επηρεάζεται και από παράγοντες που δεν μπορούν να ελεγχθούν άμεσα, π.χ. πολιτισμικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί, *δ)* η θεωρία της εικόνας θα έπρεπε να έχει ως έναρξη τις τοπικές οικονομικές και ανθρώπινες σχέσεις. Η *Επανόρθωση α)* δεν είναι μια διαδικασία γραμμική και δεν θα πρέπει να υπεραπλουστεύεται θεωρώντας ότι μια ρητορική κατάσταση μπορεί να επαναφέρει το υποκείμενο στην αρχική του θέση, *β)* η ρητορική κατάσταση δημιουργεί μάλλον μια προεκβολή της εικόνας παρά επιστροφή στην πρότερη κατάσταση, *γ)* η χρήση του όρου «αναδημιουργία» αντί του όρου «επανόρθωση» θα συμπεριλάμβανε με μεγαλύτερη ασφάλεια το πλήθος εκείνων των μεταβλητών που αλλάζουν κατά τη διαδικασία της επίθεσης και της άμυνας. Η *Στρατηγική α)* υποδηλώνει ότι τον

μεγαλύτερο ρόλο στη διαδικασία παίζει η τέχνη παρά ο στόχος της στρατηγικής. Η παρερμηνευση της διαδικασίας της επίθεσης και της άμυνας αφαιρεί από την πολυπλοκότητα και το δυναμισμό της, β) η αντικατάσταση του όρου «στρατηγική» με τον όρο «συζήτηση» απελευθερώνει αυτήν την πολύπλοκη ρητορική πράξη από καταστάσεις κι επιλογές.

Ο Hearit (1996: 234, 244-5) εντοπίζει μία επιπλέον διάσταση της απολογίας. Με το σκεπτικό ότι, μια απολογία δεν είναι μια συγνώμη, αν και μπορεί να την εμπεριέχει, αλλά μια άμυνα, μπορεί να εδράζεται σε μια αντι-κατηγορία, όπως φαίνεται να συνηθίζεται στο χώρο των επιχειρήσεων, ώστε να φέρουν τους κατηγορούς τους στο ίδιο επίπεδο. Σε ανάλογες περιπτώσεις, η άμυνα εστιάζει α) στην ανάδειξη της ιδέας ότι η κατηγορία ήταν άδικη, β) ότι η επιχειρηματολογία της αρχικής κατηγορίας βασίστηκε σε ένα προαποφασισμένο συμπέρασμα και, γ) ότι η κατηγορία δημοσιοποιήθηκε για την προσέλευση θεαματικότητας. Οπωσδήποτε, αυτό το είδος απολογίας/αντι-κατηγορίας εμπεριέχει και επιπλοκές. Για να είναι επιτυχής μια τέτοια στρατηγική θα πρέπει να κατασκευάζονται αντι-αφηγήματα, τα οποία θα περιέχουν εξηγήσεις για τις ψευδείς καταγγελίες και την απαραίτητα άμυνα υπέρ του προϊόντος του οργανισμού.

Σύμφωνα με τον Benoit (2004), η υπαιτιότητα είναι δυνατόν να έχει διάφορες μορφές: για πράξεις που δόθηκε εντολή να γίνουν, ενθαρρύνθηκαν, διευκολύνθηκαν ή δεν εμποδίστηκαν, για παραλείψεις ή για ελλείψεις. Απειλή για την εικόνα δεν υπάρχει όταν δεν συνέβη τίποτα ή ό,τι συνέβη δεν ήταν επιβλαβές. Και στις δύο περιπτώσεις, σημαντικές είναι οι εντυπώσεις που δημιουργούνται: όχι αν το άτομο ή ο οργανισμός είναι υπαίτιος για την επιβλαβή πράξη, αλλά για το αν θεωρείται υπαίτιο από τα ενδιαφερόμενα κοινά. Ομοίως, η ερώτηση κλειδί είναι όχι αν ο οργανισμός (ή το άτομο) είναι πράγματι επιβλαβής, αλλά εάν η πράξη εκλαμβάνεται από τα ενδιαφερόμενα κοινά ως ειδεχθής. Οι υπεύθυνοι επικοινωνίας κρίσεων θα πρέπει να στοχεύουν κατά προτεραιότητα σε αυτά τα κοινά. Το στοιχείο της αθωότητας, εφόσον υπάρχει, θα πρέπει να αποτελεί μέρος της άμυνας (Benoit, 2004: 178).

Ο συνδυασμός στρατηγικών απολογίας από την τυπολογία που προτείνει ο Benoit, δεν είναι μια αμελητέα επιλογή. Πλήθος μελετητών έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη περιπτώσεων δημόσιων απολογιών και την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών

που χρησιμοποιήθηκαν κι εφιστούν την προσοχή στους διάφορους συνδυασμούς. Για παράδειγμα, ο Glantz (2009: 161-2) παρατηρεί ότι η χρήση σχετικά απλών στρατηγικών είναι περισσότερο αποτελεσματική, επειδή υπάρχει κίνδυνος, ανάλογα με την περίπτωση, κάποιες στρατηγικές να είναι αλληλοσυγκρουόμενες. Προτείνει επίσης την αποφυγή χρήσης συγκεκριμένων στρατηγικών, πριν από την ολοκληρωμένη απόδοση των κατηγοριών, όσο κι αν πιέζει η ανάγκη για αμεσότητα τους ειδικούς των δημοσίων σχέσεων: όταν έρχονται στην επιφάνεια συνεχώς στοιχεία που αποδεικνύουν ενοχή, διακινδυνεύεται η αξιοπιστία του απολογούμενου. Επίσης, ενίοτε, η συμβολή ενός τρίτου μέρους στην ενίσχυση του απολογούμενου δεν εκλαμβάνεται ως θετική και για το λόγο αυτό, όταν κάτι τέτοιο χρησιμοποιείται, δεν θα πρέπει να επιλέγεται επιπόλαια. Αντίθετα, η στρατηγική της συγνώμης προτείνεται ως η αποτελεσματικότερη μακροπρόθεσμα και απλή στρατηγική για την αποδοχή μιας παράβασης.

Επιπλέον, η ιδιότητα του απολογούμενου και το κύρος του είναι ένας παράγοντας που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στην επιλογή στρατηγικής απολογίας. Για παράδειγμα, ο ηγέτης μιας χώρας, όταν επικαλείται αδυναμία ελέγχου των καταστάσεων, δεν θα ευεργετηθεί εν συνόλω όσο καλά κι αν την παρουσιάσει. Αντίθετα, διακινδυνεύει την περεταίρω επιδείνωση της φήμης του. Η στρατηγική της επανόρθωσης είναι συχνά μια επιθυμητή επιλογή, εάν τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις: οι δράσεις θα πρέπει να αποτελούν πρωτοβουλία του απολογούμενου, να μην αποτελούν υποσχέσεις αλλά πραγματικότητα, το τυχόν κόστος τους να αιτιολογείται και να εξηγείται αλλά και να επικοινωνείται η επανόρθωση ως συμπλήρωμα της αποδοχής ευθύνης (Benoit & Henson, 2008: 43-4).

Εν κατακλείδι, η απολογία ως ρητορικό είδος αυτό-άμυνας απέναντι σε επιθέσεις για το χαρακτήρα κάποιου, συνδυάστηκε στη σύγχρονη εποχή με την στρατηγική επικοινωνία σε περιπτώσεις διαχείρισης κρίσεων. Στον κύκλο ζωής της διαχείρισης κρίσεων η επανόρθωση της εικόνας αποτελεί το τελευταίο στάδιο, πριν ο κύκλος αυτός κλείσει για να ξεκινήσει από την αρχή. Η τυπολογία στρατηγικών απολογίας που προτείνει ο Benoit, βασισμένη σε μελέτες που έχουν προηγηθεί και σε άλλες τυπολογίες, παρά τους περιορισμούς της, προσφέρει μια ποικιλία στρατηγικών με τις υποκατηγορίες τους,

βάσει των οποίων, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό, είναι δυνατή η αποκατάσταση της εικόνας κάποιου ατόμου ή οργανισμού.

Αυτή η τυπολογία στρατηγικών προσφέρεται για την εξέταση των ομιλιών των τριών πολιτικών αρχηγών προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η απολογία που ανιχνεύεται εντάσσεται σε συγκεκριμένες στρατηγικές της τυπολογίας του Benoit και άρα εμπίπτουν στη γενικότερη επικοινωνιακή στρατηγική διαχείρισης κρίσεων από τα κομματικά επιτελεία τους.

Επιπλέον ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν αφορούν:

Ερευνητικό Ερώτημα 5: Γίνεται χρήση στρατηγικών απολογίας για την αποκατάσταση της εικόνας;

Ερευνητικό Ερώτημα 6: Ποιες είναι οι στρατηγικές απολογίας που χρησιμοποιούνται;

Δεδομένου ότι, ο συνδυασμός των στρατηγικών απολογίας είναι δυνατό να αποκαλύπτει τον γενικότερο στρατηγικό σχεδιασμό, ένα από τα θέματα που απασχολεί την παρούσα έρευνα είναι ο συνδυασμός των στρατηγικών που ακολουθείται και εάν υπάρχει δυνατότητα σύγκρισης των συνδυασμών αυτών μεταξύ των τριών πολιτικών. Επομένως, άλλα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν είναι:

Ερευνητικό Ερώτημα 7: Υπάρχουν ομοιότητες στη χρήση των στρατηγικών απολογίας μεταξύ των τριών πολιτικών αρχηγών;

Ερευνητικό Ερώτημα 8: Υπάρχει συνδυασμός στρατηγικών απολογίας;

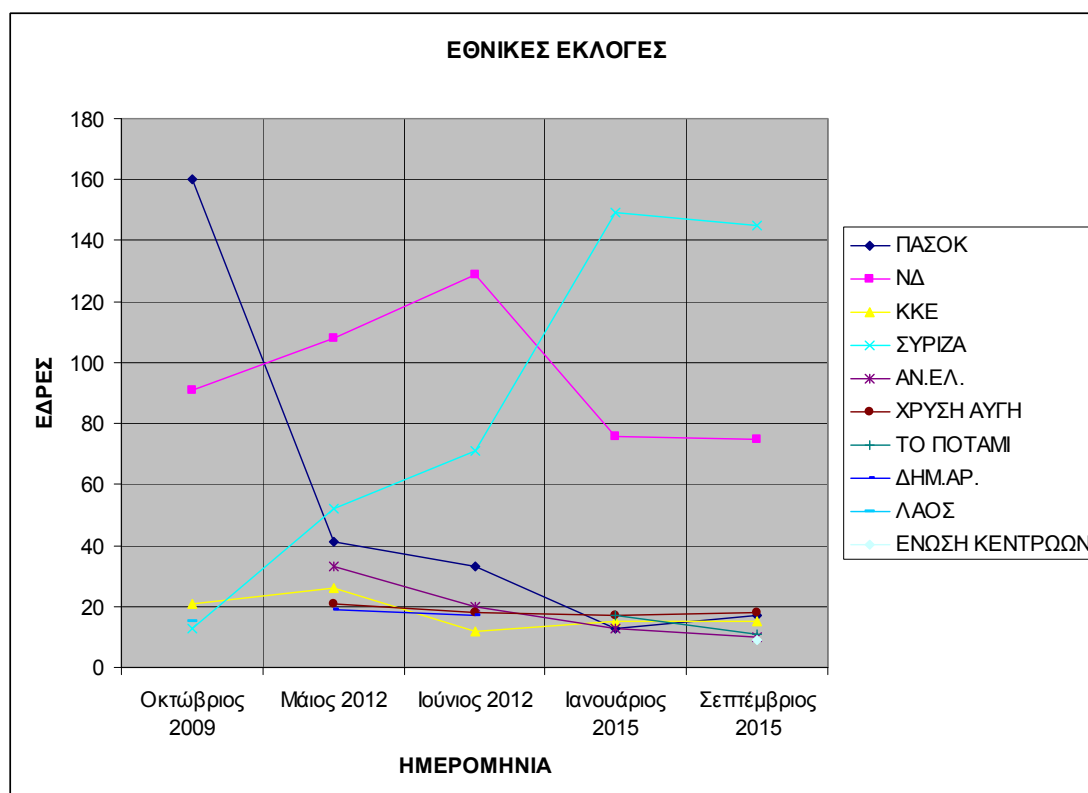
Ερευνητικό Ερώτημα 9: Παρατηρείται καινοτομία στη χρήση στρατηγικών απολογίας;

Ερευνητικό Ερώτημα 10: Ποια επικοινωνιακή στρατηγική μπορεί να αποκαλύπτουν οι χρησιμοποιούμενες στρατηγικές απολογίας;

2 Περιπτωσιολογία – Ιστορική αναδρομή

Η οικονομική κρίση και η εμπλοκή της χώρας σε σειρά Μνημονίων συντάρραξε το πολιτικό σκηνικό, λύγισε τον δικομματισμό, ανακατένειμε την ισχύ των κομμάτων και δημιούργησε νέα αλλά και κατέδειξε με εκκωφαντικό τρόπο ότι τα κόμματα που έρχονται στην Κυβέρνηση και εμπλέκονται στον μνημονιακό κύκλο, εκδηλώνουν στη συνέχεια πτωτικές τάσεις, χωρίς να καταφέρνουν να αντιμετωπίσουν ουσιαστικά το πρόβλημα της κρίσης.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τις αυξομειώσεις των κομμάτων αλλά και την είσοδο νέων στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών για τα αποτελέσματα των πέντε εκλογικών αναμετρήσεων (Εθνικές Εκλογές).

Στις εθνικές εκλογές της 4ης Οκτωβρίου 2009, το κόμμα του ΠΑΣΟΚ καταλαμβάνει την πρώτη θέση, με ποσοστό 43,92% και 160 έδρες και ο Πρόεδρος του Γ. Α. Παπανδρέου αναλαμβάνει την Πρωθυπουργία. Η Βουλή που προέκυψε από τις συγκεκριμένες

εκλογές αποτελούνταν από πέντε κόμματα: τη Νέα Δημοκρατία (δεύτερο κόμμα με ποσοστό 33,47%), το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (τρίτο κόμμα με ποσοστό 7,54%), τον Λαϊκό Ορθόδοξο Συναγερμό (τέταρτο κόμμα με ποσοστό 5,63%) και τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς (πέμπτο κόμμα με ποσοστό 4,60).

Αμέσως μετά την ανάληψη της Πρωθυπουργίας, ο Γ. Α. Παπανδρέου ανακαλύπτει χαλκευμένα δημοσιονομικά στοιχεία, αδυναμία εκπλήρωσης των οικονομικών υποχρεώσεων της χώρας και εισάγει μέτρα λιτότητας, παρά το γεγονός ότι ένα από τα συνθήματα και τις εξαγγελίες της προεκλογικής του εκστρατείας ήταν το «Λεφτά υπάρχουν». Επτά μήνες μετά, τον Μάιο του 2010, ο Έλληνας Πρωθυπουργός αποδέχεται το πρώτο πρόγραμμα διεθνούς βοήθειας, ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ, ενώ αμέσως μετά εισάγεται το 3ο πακέτο μέτρων λιτότητας. Τον Νοέμβριο του 2011, υπό το βάρος των πολιτικών αντιπαραθέσεων, των κοινωνικών εξεγέρσεων και των οικονομικών αδιεξόδων, ο Γ. Α. Παπανδρέου ανακοινώνει την πρόθεσή του για διεξαγωγή Δημοψηφίσματος προκειμένου να έχει την έγκριση του ελληνικού λαού ώστε να προχωρήσει στην υπογραφή του 2ου Μνημονίου. Ωστόσο, η πρόθεση του Έλληνα Πρωθυπουργού, σύμφωνα με τα Μέσα Ενημέρωσης, φαίνεται να αιφνιδιάζει τους εταίρους και δανειστές της χώρας, την Ελληνική Βουλή αλλά και το ίδιο του το κόμμα. Απέναντι στις αντιδράσεις υποχρεώνεται στην ανάκληση της πρόθεσής του και παραιτείται από την Πρωθυπουργία, προκειμένου να σχηματιστεί Κυβέρνηση ευρείας αποδοχής και τα σχέδια των μέτρων λιτότητας και οι αναμενόμενες μεταρρυθμίσεις να εφαρμοστούν απρόσκοπτα. Πρωθυπουργός της χώρας αναλαμβάνει ο Λουκάς Παπαδήμος και η Κυβέρνησή του υποστηρίζεται από τα κόμματα του ΠΑΣΟΚ, της ΝΔ και του ΛΑΟΣ. Τον Μάρτιο του 2012, Πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ εκλέγεται ο Ευάγγελος Βενιζέλος και ο Γ. Α. Παπανδρέου μπαίνει στο περιθώριο.

Κατά τη διάρκεια της Κυβέρνησης Παπαδήμου (Νοέμβριος 2011 έως Μάιο 2012) ψηφίστηκε το 6ο πρόγραμμα λιτότητας ύψους 350 εκατομμυρίων ευρώ και υπογράφηκε το 2ο πακέτο διεθνούς βοήθειας ύψους 237 δισεκατομμυρίων ευρώ.

Τον Μάιο του 2012 διεξάγονται Βουλευτικές εκλογές, από τις οποίες όμως δεν σχηματίζεται Κυβέρνηση. Ο δεύτερος γύρος Βουλευτικών εκλογών του Ιουνίου 2012 αναδεικνύει, λόγω και της αντιμνημονιακής του ρητορικής, ως πρώτο κόμμα τη Νέα

Δημοκρατία (ποσοστό 29,66%), τον ΣΥΡΙΖΑ δεύτερο κόμμα (ποσοστό 26,89%), το ΠΑΣΟΚ τρίτο κόμμα (ποσοστό 12,28%), τους Ανεξάρτητους Έλληνες τέταρτο κόμμα (ποσοστό 7,51%), τη Χρυσή Αυγή πέμπτο κόμμα (ποσοστό 6,92%), την Δημοκρατική Αριστερά έκτο κόμμα (ποσοστό 6,25%) και το ΚΚΕ έβδομο κόμμα (ποσοστό 4,50%). Μετά από αγωνιώδεις συνομιλίες και συναντήσεις, ο Πρόεδρος της ΝΔ κύριος Α. Σαμαράς σχηματίζει Κυβέρνηση συνεργασίας με την υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ του Ευάγγ. Βενιζέλου και της Δημοκρατικής Αριστεράς του Φ. Κουβέλη.

Κατά τη διάρκεια της συγκυβέρνησης υπό τον Α. Σαμαρά, εφαρμόζονται το 7ο πρόγραμμα μέτρων λιτότητας ύψους 18 δις ευρώ, ένα νέο πρόγραμμα ελάφρυνσης χρέους κατά 40 δις ευρώ (Νοέμβριος 2012), το 8ο πρόγραμμα λιτότητας ύψους 2,5 δις ευρώ. Η συνεχιζόμενη λιτότητα, η κοινωνική απόγνωση και η αυξητική τάση της ανεργίας αφαιρούν από κύρος της Κυβέρνησης, η οποία χάνει τον τρίτο συνεργάτη της (ΔΗΜΑΡ), με αφορμή την αιφνίδια παύση λειτουργίας της Ελληνικής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης, στις 11/6/2013.

Οι Ευρωεκλογές του Μαΐου 2014 μαρτυρούν την πτώση της δημοτικότητας των κομμάτων της συγκυβέρνησης και την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ. Με τη δυστοκία των συνεχιζόμενων διαπραγματεύσεων, την αδυναμία εξόδου από το πρόγραμμα στήριξης και της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας προκηρύσσονται εκλογές για τον Ιανουάριο 2015. Σε αυτές τις εκλογές διεκδικεί μια θέση στο Κοινοβούλιο και το νεοσύστατο Κίνημα Δημοκρατών Σοσιαλιστών με Πρόεδρο τον Γ. Α. Παπανδρέου. Δεν καταφέρνει να εισέλθει στη Βουλή. Όμως, ο ΣΥΡΙΖΑ (της επίσης αντιμνημονιακής ρητορικής του Προέδρου του Α. Τσίπρα) έρχεται πρώτος στις προτιμήσεις και τα ποσοστά (36,34 %), η ΝΔ δεύτερο κόμμα (ποσοστό 27,81%), η Χρυσή Αυγή τρίτο κόμμα (ποσοστό 6,28%), το Ποτάμι τέταρτο κόμμα (ποσοστό 6,05%), το ΚΚΕ πέμπτο κόμμα (ποσοστό 5,47%), οι Ανεξάρτητοι Έλληνες έκτο κόμμα (ποσοστό 4,75%), το ΠΑΣΟΚ έβδομο κόμμα (ποσοστό 4,68%). Ωστόσο, δύο ιδεολογικά αντίθετα αλλά εξίσου αντιμνημονιακά κόμματα συνεργάζονται για το σχηματισμό Κυβέρνησης (ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ), λόγω έλλειψης αυτοδυναμίας του πρώτου κόμματος.

Κατά τη διάρκεια συγκυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, οι διαπραγματεύσεις έφτασαν σε πλήρες αδιέξοδο έως ότου τον Ιούνιο του 2015, οι πιστωτές της χώρας παραδίνουν

πρόταση-τελεσίγραφο για τη λήξη της διαπραγματευτικής διαδικασίας. Ο Πρωθυπουργός ανακοινώνει διεξαγωγή Δημοψηφίσματος κι επιβάλλεται κεφαλαιακός έλεγχος στις τράπεζες. Εν μέσω κοινωνικού, οικονομικού, επικοινωνιακού και ιδεολογικού χάους, στο Δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου 2015, το 61% των Ελλήνων πολιτών τάσσεται κατά της πρότασης των δανειστών. Ωστόσο, αναγκασμένος να στραφεί προς τη ρεαλιστική πολιτική ο Πρωθυπουργός Α. Τσίπρας συνεργάζεται με τους ευρωπαίους εταίρους και στις 16 Ιουλίου 2015 η ελληνική Βουλή ψηφίζει το 9ο πακέτο μέτρων προκειμένου, στις 11 Αυγούστου 2015, η Ελλάδα και το Eurogroup να καταλήξουν σε συμφωνία.

Παρά την ιδεολογική και πολιτική νίκη του Α. Τσίπρα στο Δημοψήφισμα, η οποία προσφέρει κομματική ανάταξη στην κόπωση των διαπραγματεύσεων, η στροφή προς τη ρεαλιστική πολιτική και η υπογραφή του 3ου Μνημονίου ανοίγουν εσωκομματικά ρήγματα και ο Α. Τσίπρας, χάνοντας υψηλά κομματικά στελέχη του, παραιτείται από την Πρωθυπουργία και προκηρύσσει εθνικές εκλογές, τις δεύτερες μέσα στο ίδιο έτος, για το Σεπτέμβριο 2015.

Το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΡΙΖΑ επλήγησαν από την ανάληψη της εξουσίας εν μέσω οικονομικής κρίσης. Οι χειρισμοί των Προέδρων τους προκάλεσαν ρήγματα εσωκομματικά αλλά και στη σχέση τους με το εκλογικό σώμα. Η τακτική τους, οι προθέσεις τους, οι επιλογές τους κι ακόμα περισσότερο το ήθος των Προέδρων τους αμφισβητήθηκαν και πλήθος κατηγοριών ηγέρθησαν. Στο πλαίσιο της προεκλογικής εκστρατείας και υπό την επίδραση της λογικής της εκστρατείας, ενεργοποιείται η ανάγκη ανάπτυξης στρατηγικών απολογίας για την αντίκρουση των κατηγοριών και την αποκατάσταση της ρηγματωμένης εικόνας. Επιπλέον, αναμένεται η έκφραση ειλικρινούς συγνώμης για ζημιώσεις που προκλήθηκαν υπό την ευθύνη των Προέδρων των κομμάτων, ιδιαιτέρως εφόσον η χώρα διανύει μια μακρόχρονη περίοδο οικονομικής κρίσης, το εγχώριο πολιτικό σύστημα αμφισβητείται όσο ποτέ άλλοτε όπως δείχνουν τα ποσοστά αποχής από την εκλογική διαδικασία και συνεπώς, η ανάταξη του πολιτικού πολιτισμού και η αποκατάσταση των σχέσεων με το εκλογικό σώμα είναι επιβεβλημένη.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω εξετάστηκαν οι ομιλίες, δηλώσεις, ανακοινώσεις, δελτία τύπου και άλλες επικοινωνιακές πράξεις όπως αυτές ανακοινώθηκαν από τα Γραφεία Τύπου των υπό εξέταση κομμάτων, κατά την προεκλογική περίοδο Ιανουαρίου 2015 (για το ΠΑΣΟΚ και το ΚΙΔΗΣΟ) και Σεπτεμβρίου 2015 (για τον ΣΥΡΙΖΑ).

3 Μεθοδολογία

Η επισκόπηση της υπάρχουσας θεωρίας οδηγεί σε μία σειρά ερευνητικών ερωτημάτων, τα οποία καθοδηγούν τη διαδικασία διερεύνησης της χρήσης των στρατηγικών απολογίας από τα πολιτικά υποκείμενα. Παράλληλα, διαμορφώνονται και ορισμένες υποθέσεις εργασίας με βάση την εργαλειοποίηση της λογικής της εκστρατείας και της εφαρμογής της στο επίπεδο της διερεύνησης των παραγωγικών αιτιών της χρήσης των στρατηγικών απολογίας. Αρχικά, καταγράφονται τα ερευνητικά ερωτήματα και στη συνέχεια επεξηγείται η χρήση της «λογικής της εκστρατείας» και διαμορφώνονται οι υποθέσεις εργασίας. Τέλος, επεξηγείται η μεθοδολογία ανάλυσης του εμπειρικού υλικού.

Ερευνητικό Ερώτημα 1: Ποιες είναι οι Κατηγορίες που συγκροτούνται;

Ερευνητικό Ερώτημα 2: Υπάρχει έκφραση ειλικρινούς συγνώμης;

Ερευνητικό Ερώτημα 3: Η εκάστοτε επικοινωνιακή πράξη είναι μονόδρομη ή αμφίδρομη;

Ερευνητικό Ερώτημα 4: Γίνεται χρήση ρητορικών σχημάτων για εδραίωση της επιλεγμένης επικοινωνιακής στρατηγικής;

Ερευνητικό Ερώτημα 5: Γίνεται χρήση στρατηγικών απολογίας για την αποκατάσταση της εικόνας;

Ερευνητικό Ερώτημα 6: Ποιες είναι οι στρατηγικές απολογίας που χρησιμοποιούνται;

Ερευνητικό Ερώτημα 7: Υπάρχουν ομοιότητες στη χρήση των στρατηγικών απολογίας μεταξύ των τριών πολιτικών αρχηγών;

Ερευνητικό Ερώτημα 8: Υπάρχει συνδυασμός στρατηγικών απολογίας;

Ερευνητικό Ερώτημα 9: Παρατηρείται καινοτομία στη χρήση στρατηγικών απολογίας;

Ερευνητικό Ερώτημα 10: Ποια επικοινωνιακή στρατηγική αποκαλύπτουν οι χρησιμοποιούμενες στρατηγικές απολογίας;

Ο στόχος της εκλογικής νίκης επιτυγχάνεται μέσω του στρατηγικού σχεδιασμού των κομμάτων, ο οποίος κινητοποιεί τα πολιτικά όντα να λειτουργούν υπό τη λογική της εκστρατείας (campaign mode) (Σαμαράς, 2008: 38). Άμεσος στόχος των πολιτικών

υποκειμένων, ιδιαίτερα των αρχηγών κομμάτων είναι η νίκη στις εκλογές. Ανάλογα με τις δυνατότητες του κόμματος, η εκλογική νίκη μπορεί να μεταφράζεται είτε ως επικράτηση έναντι των υπολοίπων είτε ως είσοδος στη Βουλή, με ενδεχόμενο δευτερεύοντα στόχο τη συμμετοχή στα Κυβερνητικά σχήματα κι εν γένει στα κέντρα εξουσίας και λήψης αποφάσεων.

Κατά τους Burton & Shea (2002: 4) απαιτείται η εκπλήρωση δύο συνθηκών προκειμένου να εφαρμοστεί η λογική της εκστρατείας. Αφενός, η πραγματική θέληση για εκλογική νίκη κι αφετέρου, η στρατηγική σκέψη. Απαραίτητο συστατικό στη λογική της εκστρατείας είναι η ψυχική ενέργεια που την κινητοποιεί. Σύμφωνα με τους ίδιους μελετητές, η λογική της εκστρατείας διέπεται από την εσωτερική ορμή, δηλαδή, την συσπείρωση, την αφοσίωση και το πάθος για την εκλογική νίκη, τη στρατηγική σκέψη, η οποία ορίζεται ως η ικανότητα συσχετισμού των κανόνων της εκστρατείας και των πολιτικών γνώσεων, τη γνώση του πολιτικού στίβου, δηλαδή όλων εκείνων των σημαντικών για την εκλογική νίκη παραγόντων (άλλοι πολιτικοί δρώντες, αντιπολίτευση, οικονομικά ζητήματα, ιδεολογίες, πόρους) και τέλος, την επίγνωση των κανόνων της εκστρατείας, δηλαδή, όλων εκείνων των ανόμοιων στρατηγικών και τακτικών κανόνων της εκλογικής διαδικασίας (Burton & Shea, 2002: 4-5).

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι, ο όρος «λογική της εκστρατείας» αποτυπώνει τον στρατηγικό στοχασμό στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας. Κάθε στοιχείο του πολιτικού λόγου παράγεται υπό συνθήκες στρατηγικής κινητοποίησης. Χρησιμοποιείται ως στοιχείο μίας εμπρόθετης επικοινωνιακής πράξης, η οποία είναι αμιγώς τελολογική, δηλαδή, αποσκοπεί στην επίτευξη συγκεκριμένου στόχου. Υπάρχουν δύο συναφή ερωτήματα, τα οποία εν πολλοίς οριοθετούν την επιστημονική προσέγγιση στο φαινόμενο της στρατηγικής επικοινωνίας. Πρώτον, ποιο είναι το περιεχόμενο της επικοινωνιακής εκροής, το οποίο χρησιμοποιείται; Δεύτερον, από ποιες κανονικότητες διέπεται η χρήση αυτού του περιεχομένου; Ουσιαστικά, το δεύτερο ερώτημα εξετάζει το ζήτημα της εξακρίβωσης των νόμων της στρατηγικής επικοινωνίας. Εάν, δηλαδή, το περιεχόμενο του πολιτικού λόγου, στις όποιες διαστάσεις του, αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή, ποια είναι η αντίστοιχη ανεξάρτητη μεταβλητή και ποια η αιτιώδης συσχέτιση, βάσει της οποίας ανεξάρτητη κι εξαρτημένη μεταβλητή συνδέονται. Η λογική της εκστρατείας εισήχθει ως όρος στην Ελληνική

βιβλιογραφία στο «Τηλεοπτική Πολιτική Διαφήμιση στην Ελλάδα» (Σαμαράς, 2008). Χρησιμοποιήθηκε συστηματικά ως μεθοδολογικό εργαλείο για την ανάλυση της στρατηγικής κινητοποίησης των χρονικών αναφορών στις προεκλογικές εκστρατείες (Σαμαράς & Παπαθανασόπουλος, 2009), για την ανάλυση του αρνητισμού στις τηλεμαχίες (Σαμαράς & Παπαθανασόπουλος, 2011) καθώς και του αρνητισμού στα τηλεπαράθυρα και τις συνεντεύξεις στην Ελλάδα και την Κύπρο (Ξενοφώντος, 2015) καθώς και στα αρνητικά ηθοδικά επιχειρήματα (Σαμαράς, Κολοβός & Παπαγιάννη, 2015· Kolonos & Samaras, 2015). Σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, τα χαρακτηριστικά του μηνύματος που αναλύθηκαν αποτελούν εκφάνσεις ή προεκτάσεις του αρνητισμού και της ρητορικής επίθεσης και συνεπώς, ως βάση για τη διερεύνησή τους μπορούν να αποτελέσουν οι αιτιώδεις συσχετίσεις που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της αμερικανικής θεωρίας για τη στρατηγική πολιτική επικοινωνία από ερευνητές, όπως οι Trent & Friedenberg (1995), Benoit (2007) και Dover (2006).

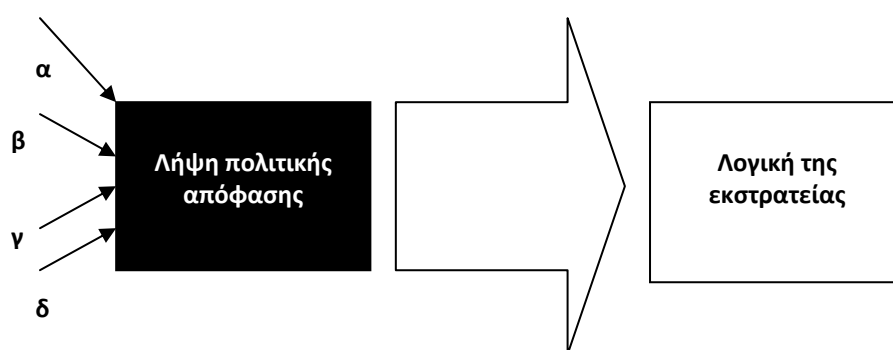
Σταδιακά, η χρήση της λογικής της εκστρατείας ως μεθοδολογικής προσέγγισης ξεφεύγει από τα στενά πλαίσια αυτού του φάσματος αιτιωδών συσχετίσεων. Η επέκταση της χρήσης της στην διερεύνηση διαφορετικών χαρακτηριστικών του μηνύματος δημιουργεί την ανάγκη για διαφορετικές αιτιώδεις συσχετίσεις. Για παράδειγμα, η Φιλιππάκου (2014) εξετάζοντας τη διαφοροποίηση της επικοινωνιακής εκφοράς της Χρυσής Αυγής από αυτή του Γερμανικού ναζιστικού κόμματος, εργαλειοποίησε τη λογική της εκστρατείας αντλώντας αιτιώδεις συσχετίσεις από τη βιβλιογραφία της αμερικανοποίησης, για να διαμορφώσει τις υποθέσεις εργασίας της έρευνάς της. Αντίστοιχα, χρήση της λογικής της εκστρατείας με διαφορετικές αιτιώδεις συσχετίσεις καταγράφεται στην ανάλυση της στρατηγικής πλαισίωσης (Takas & Samaras, 2016) και της απόδοσης υπαιτιότητας για το μνημόνιο (Τάκας, 2015· Takas & Samaras, 2015).

Η παρούσα έρευνα ακολουθεί αυτήν τη δεύτερη τάση. Στο επίπεδο του περιεχομένου καταγράφονται οι στρατηγικές απολογίας που χρησιμοποιούν τα δρώντα πολιτικά υποκείμενα. Στη θέση της ανεξάρτητης μεταβλητής δεν τοποθετείται η εκλογική ή η θεσμική θέση ή ένα συνδυασμός αυτών των δύο (όπως σε Σαμαράς & Παπαθανασόπουλος, 2009, 2011· Σαμαράς, Κολοβός & Παπαγιάννη, 2015· Kolonos & Samaras, 2015· Ξενοφώντος, 2015· Trent & Friedenberg, 1995· Benoit, 2007· Dover,

2006). Αντίθετα, ως ανεξάρτητη μεταβλητή εξετάζονται οι διαφοροποιήσεις των πολιτικών υποκειμένων έναντι του μνημονίου. Όπως και στις έρευνες των Takas & Samaras (2015 & 2016), αλλά και Σκεύη & Σαμαρά (2015 & 2016), είναι το είδος και η φύση της μνημονιακής εμπλοκής του πομπού του μηνύματος, που θεωρείται ότι καθορίζει τους διαθέσιμους ρητορικούς τόπους, οι οποίοι καθοδηγούν τις στρατηγικές επιλογές του δρώντος πολιτικού υποκειμένου και συνεπώς, ελέγχονται ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Στη συνέχεια αποσαφηνίζονται μεθοδολογικά ζητήματα, τα οποία αφορούν στη λειτουργία της λογικής της εκστρατείας ως μαύρο κουτί και καθορίζονται οι υποθέσεις εργασίας.

Η λογική της εκστρατείας αποτυπώνεται σχηματικά στη λειτουργία του «μαύρου κουτιού». Στο σχήμα αυτό, το «μαύρο κουτί» αφορά στο στάδιο λήψης της πολιτικής απόφασης και περιλαμβάνει τις εισροές (α, β, γ, δ κ.ό.κ.) κι απελευθερώνει τις εκροές, όπου οι «εισροές» αντιπροσωπεύουν τις αντικειμενικές συνθήκες (π.χ. πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές) που επηρεάζουν τις αποφάσεις άρα και διαμορφώνουν τη στρατηγική και οι «εκροές» αντιπροσωπεύουν τα πολιτικά μηνύματα που εκφράζονται με τον πολιτικό λόγο στο δημόσιο χώρο. Συνεπώς, η ανάλυση της στρατηγικής των κομματικών επιτελείων προσεγγίζεται προς ανάλυση μέσα από τις εισροές κι εκροές του.

Σχηματική αναπαράσταση λειτουργίας του «μαύρου κουτιού»

Η απόδοση αιτιότητας από τον ομιλούντα πολιτικό δρώντα, εξαρτάται από τη θέση του, ο οποίος λειτουργώντας ως παρατηρητής, επικεντρώνεται σε εξωτερικά ως προς αυτόν αίτια, ως να μη συμμετείχε στη δημιουργία της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης (Τάκας, 2015: 138-9). Λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω εύρημα, υπολογίζεται

ότι ο βαθμός εμπλοκής του κάθε πολιτικού υποκειμένου στο Μνημόνιο, επηρεάζει τη χρήση των στρατηγικών απολογίας, σχηματοποιώντας έτσι τον πολιτικό του λόγο και τη μορφή αναδιάταξης της εικόνας του.

Σύμφωνα με το περιπτωσιολογικό πλαίσιο, όπως περιγράφηκε παραπάνω, ο Γ. Α. Παπανδρέου έχει τον υψηλότερο βαθμό εμπλοκής στο Μνημόνιο, ως ο Πρωθυπουργός που το εισήγαγε στα ελληνικά πράγματα, εξ αρχής. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος έχει έναν μέσο βαθμό εμπλοκής στο Μνημόνιο, εφόσον δεν επιβαρύνεται, μεν, με την άμεση ευθύνη της απόφασης εισαγωγής του ως πολιτικός αρχηγός, ωστόσο, συμμετείχε ως πολιτικό υποκείμενο και στις δύο Κυβερνήσεις των Μνημονίων I και II. Ο Αλέξης Τσίπρας έχει τον χαμηλότερο βαθμό εμπλοκής στο Μνημόνιο, διότι με ευθύνη του εισήγαγε για έγκριση από την Ελληνική Βουλή το Μνημόνιο III, κληρονομώντας, ωστόσο, μια προβληματική πρότερη κατάσταση με πολλαπλά αδιέξοδα και μονόδρομους.

Συνεπώς, η **Υπόθεση Εργασίας** που διαμορφώνεται, έχει ως εξής:

Η χρήση στρατηγικών απολογίας στον πολιτικό λόγο εξαρτάται από τον βαθμό εμπλοκής του πολιτικού όντος στην ευθύνη υπογραφής του Μνημονίου.

Για την ανάλυση των ευρημάτων, χρησιμοποιείται μεθοδολογικά η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου των ομιλιών, δηλώσεων, συνεντεύξεων κλπ τα οποία δημοσιεύθηκαν από τα Γραφεία Τύπου των κομμάτων κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων Ιανουαρίου και Σεπτεμβρίου 2015.

Για την αξιολόγηση των πολιτικών λόγων και την καταγραφή των χρησιμοποιούμενων στρατηγικών απολογίας κατασκευάστηκε κλείδα παρατηρήσεων ως εξής:

1η στήλη: ο αύξων αριθμός της δήλωσης

2η στήλη: σελίδα κειμένου των καταγεγραμμένων ομιλιών

3η στήλη: αριθμός σειράς του κειμένου των καταγεγραμμένων ομιλιών

4η στήλη: ημερομηνία που έγινε η δήλωση

5η στήλη: πηγή εξεύρεσης της ομιλίας

6η στήλη: η δήλωση

7η στήλη: το πρόσωπο που κάνει τη δήλωση

8η στήλη: υποστρατηγική αιτιολόγηση της δήλωσης

9η στήλη: καταγραφή θεματολογίας των Κατηγοριών στις οποίες δίνεται απάντηση

Η απόδοση ευθύνης υπό τη μορφή κατηγορίας κινητοποιεί την ανάγκη απολογίας, όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 1.3. Κατηγορία και απολογία εκλαμβάνονται ως ένα ζεύγος τόσο ρητορικό όσο και στρατηγικό σύμφωνα με τη θεωρία Επανόρθωσης της Εικόνας. Η κατηγορία που εκφράζεται, ακόμα κι εάν δεν ισχύει, έχει τη δύναμη να αμαυρώσει την εικόνα και τη φήμη ενεργοποιώντας διαδικασίες αναδιάταξής της. Σε απάντηση του **Ερευνητικού Ερωτήματος 1**, για την καταγραφή των κατηγοριών που ελλοχεύουν στον πολιτικό λόγο και αντικρούονται από το ομιλόν πρόσωπο, αυτές αφού ανιχνεύθηκαν, κατηγοριοποιήθηκαν σε επτά ενότητες, ως εξής:

- 1) Ως προς τις ευθύνες για την πολιτική κατάσταση που έχει δημιουργηθεί λόγω Μνημονίων
- 2) Ως προς τις αποφάσεις για την υπογραφή των Μνημονίων
- 3) Ως προς τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης και τις πολιτικές επιλογές
- 4) Ως προς την έξοδο από την οικονομική κρίση και τα Μνημόνια
- 5) Ως προς τις κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις της κρίσης
- 6) Ως προς τις θεωρίες συνωμοσίας που αναπτύχθηκαν
- 7) Ως προς τους τριγμούς στο εσωτερικό των κομμάτων

Συγκεκριμένα, ανά κατηγορία, οι πολιτικοί αρχηγοί καλούνται να απαντήσουν στα εξής:

1) Ως προς τις ευθύνες για την πολιτική κατάσταση που έχει δημιουργηθεί λόγω Μνημονίων

Γ. Α. Παπανδρέου

Για την ακροδεξιά συνεργασία, τον «αντισοσιαλισμό» και την εξάρτηση από τις ξένες δυνάμεις, για τη διάσπαση του κεντρικού χώρου, για τη στήριξη της συνεργασίας ΝΔ / ΠΑΣΟΚ, για τη στήριξη της Συγκυβέρνησης ως προς την εκλογή ΠτΔ, για τη φθορά από τη μακρόχρονη εξουσία, για τους τριγμούς από την παραίτησή του από την

Πρωθυπουργία, για την κομματική συναίνεση και συνεργασία, για την πιθανή συνεργασία με ΝΔ ή ΣΥΡΙΖΑ, για την είσοδο της Χρυσής Αυγής στο Κοινοβούλιο.

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για τον εκβιασμό για εθνικές εκλογές, για την αδυναμία εκλογής ΠτΔ, για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για την Ευρωπαϊκή κρίση, για την κομματική συναίνεση, για την πολιτική αβεβαιότητα, για τη συνεργασία με την ΝΔ

Α. Τσίπρας

Για το δίλημμα μεταξύ παλαιού και νέου κομματικού συστήματος, για την ερμηνεία της αντιμνημονιακής ρητορικής, για συνεργασία με άλλα κόμματα (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ), για τις σχέσεις του με τον Ευάγγελο Μείμαράκη, για τους συμμετέχοντες στη νέα Κυβέρνηση, για την πρόσκληση από αμερικανό Πρόεδρο Ομπάμα, για τους συσχετισμούς της εξουσίας, για το ενδεχόμενων τρίτων εκλογών, για την αύξηση του ποσοστού αποχής από τις εκλογές, για την πρόθεση εφαρμογής των συμπεφωνημένων με τους εταίρους, για τη διεξαγωγή επιπλέον δημοψηφισμάτων.

2) Ως προς τις αποφάσεις για την υπογραφή των Μνημονίων

Γ. Α. Παπανδρέου

Για το σύνθημα «λεφτά υπάρχουν» της προεκλογικής εκστρατείας του 2009, για την «πράσινη διαφθορά», για το επίδομα αλληλεγγύης των πρώτων ημερών της Πρωθυπουργίας του, για τα αίτια του Μνημονίου, για το εάν γνώριζε για το δημοσιονομικό έλλειμμα πριν αναλάβει την εξουσία, για την άρνηση της πρότασης συναίνεσης από τον Κ. Καραμανλή, για τα «greek statistics», για την ποιότητα της Ευρωπαϊκής αλληλεγγύης, για την εξεταστική επιτροπή για το Μνημόνιο, για τη σχετική πλειοψηφία της Βουλής.

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για την είσοδο στο Μνημόνιο

3) Ως προς τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης και τις πολιτικές επιλογές

Γ. Α. Παπανδρέου

Για την πρόταση του Δημοψηφίσματος, για την είσοδο του ΔΝΤ και τη συνεργασία με τον Στρος Καν, για την Τρόικα, για την εναλλακτική επιλογή της χρεοκοπίας, για τις

εναλλακτικές χρηματοδότησης της χώρας, για τη διαχείριση της Λίστας Λαγκάρντ, για τα μέτρα λιτότητας, για την αλλαγή του φορολογικού συστήματος, για το κούρεμα του χρέους, για την οικοδόμηση ή και αποδόμηση των μεταρρυθμίσεων, για τα Ευρωμόλογα, για τη βιωσιμότητα του χρέους, για την αύξηση του χρέους, για την έλλειψη χρόνου για την επεξεργασία του Μνημονίου, για το 2ο πακέτο στήριξης, για τα αδιέξοδα του Μνημονίου, για τις προσωπικές ευθύνες και λάθη, για την εν γένει διαχείριση της οικονομικής κρίσης.

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για το δημοσιονομικό κενό, για τη διαχείριση της κρίσης, για τις διεθνείς αγορές, για το ρόλο του ΔΝΤ, για την εκτέλεση του προϋπολογισμού, για το κούρεμα του χρέους, για τη λήψη μέτρων λιτότητας, για τις μεταρρυθμίσεις, για τους ξένους επενδυτές, για τα πρόσθετα μέτρα λιτότητας, για την προστασία των εθνικών συμφερόντων.

Α. Τσίπρας

Για την αποτυχία των διαπραγματεύσεων, για τον Γ. Βαρουφάκη, για το 3ο Μνημόνιο, για την κατάργηση του ΕΝΦΙΑ, για την αθέτηση των προεκλογικών υποσχέσεων, για τη διαχείριση γεωπολιτικών θεμάτων (επίσκεψη στη Ρωσία), για το κόστος της Κυβέρνησης Α. Τσίπρα στο ελληνικό Κράτος (90 € δις), για ενδεχόμενο αποχώρησης στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ, για τη μετάφραση του ΟΧΙ, για την επιλογή του Προκόπη Παυλόπουλου, για την ανάγκη έκφρασης συγνώμης.

4) Ως προς την έξοδο από την οικονομική κρίση και τα Μνημόνια

Γ. Α. Παπανδρέου

Για τις διαπραγματεύσεις, για την έξοδο από το ευρώ, για την πιθανότητα επιτυχίας της προγραμματισμένης εξόδου, για την έξοδο από το Μνημόνιο και από το πρόγραμμα στήριξης εν γένει, για τις μεταρρυθμίσεις, για τον αγωγό Μπουρκάς-Αλεξανδρούπολη.

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για τον κίνδυνο του Grexit, για τη δυστοκία των διαπραγματεύσεων, για την επιτυχία εξόδου από το Μνημόνιο.

Α. Τσίπρας

Για την ευρεία συνεργασία με άλλα κόμματα, για τη συνεργασία με τη ΝΔ, για τη σύγκρουση με τη διαπλοκή, για τις συνομιλίες με τη Ρωσία, για τη δυνατότητα εξόδου από την κρίση με το 3ο Μνημόνιο.

5) Ως προς τις κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις της κρίσης

Γ. Α. Παπανδρέου

Για την ανεργία, για τους νέους, για τις «αντιμεταρρυθμίσεις», για τον αντισοσιαλισμό, για την εξασθένηση της μεσαίας τάξης, για τις επιθέσεις των ΜΑΤ με χημικά στις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, για το μεταναστευτικό πρόβλημα και τις δηλώσεις του Α. Σαμαρά.

Α. Τσίπρας

Για την κοινωνική πολιτική, για τη σύνδεση Πανεπιστημίων-αγοράς, για την κατάργηση των πρότυπων σχολείων, για τις επιλογές στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος, για την καθυστέρηση ψήφισης του Νόμου για τους Τηλεοπτικούς Σταθμούς, για το έλλειμμα εμπιστοσύνης των πολιτών-ψηφοφόρων, για την αργοπορία εκδίκασης νομικών υποθέσεων, για τον κεφαλαιακό έλεγχο και τη στήριξη των επιχειρήσεων που επλήγησαν, για την αντιμετώπιση των μικρομεσαίων και των αυτοαπασχολούμενων, για τη διαχείριση του προβλήματος στις Σκουριές, για τη γερμανική στάση στο προσφυγικό πρόβλημα, για την αλλαγή στην ενεργειακή πολιτική, για τη 13η σύνταξη, για το Μετρό Θεσσαλονίκης.

6) Ως προς τις θεωρίες συνομοσίας που αναπτύχθηκαν

Γ. Α. Παπανδρέου

Για τη διαχείριση των ελληνικών πηγών ενέργειας, για την κερδοσκοπία της οικογένειας Παπανδρέου από την κρίση, για τις δυσφημίσεις της οικογένειας Παπανδρέου, για τη λασπολογία, για την απουσία του από τη Βουλή, για την εξεταστική επιτροπή περί της Οικονομίας και της ΕΛΣΤΑΤ, για την απόφαση της Eurostat περί της επιλογής της Κυβέρνησης Γ. Α. Παπανδρέου, για την προσφορά των 20 δις ευρώ, για την παραίτηση από τον ΟΑΕΔ.

Α. Τσίπρας

Για τις ελληνο-ρωσικές σχέσεις, για τη διακινδύνευση των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, για σύμπραξη με τη διαπλοκή, για διεξαγωγή δημοψηφισμάτων για την εφαρμογή του 3ου Μνημονίου,

7) Ως προς τους τριγμούς στο εσωτερικό των κομμάτων

Γ. Α. Παπανδρέου

Για την ανατροπή του, για τη διάσπαση και τη ρήξη του με το ΠΑΣΟΚ, για τα κίνητρα δημιουργίας και την ιδεολογία του νέου κόμματος, για την οικονομική κατάσταση του ΠΑΣΟΚ, για την προσωπική του ρήξη με τον Ευάγγελο Βενιζέλο, με την πρόταση περί πρωθυπουργίας του Ευάγγελου Βενιζέλου, για την αμφισβήτησή του ή τη στήριξή του από βουλευτές του ΠΑΣΟΚ, για τη συνεργασία του με τον Ευάγγελο Βενιζέλο, για το «παλαιό» ΠΑΣΟΚ, για τυχόν αδικίες εις βάρος του.

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για τη διάσπαση του ΠΑΣΟΚ

Α. Τσίπρας

Για την παραχώρηση της Προεδρίας σε άλλο στέλεχος, για την έλλειψη συσπείρωσης, για την ενδεχόμενη αποχώρηση στελεχών του κόμματος, για τη σταθερότητα της κομματικής ενότητας, για τον χαρακτηρισμό «αριστερή παρένθεση», για το ενδεχόμενο οριακής πλειοψηφίας, τη Ζωή Κωνσταντοπούλου, για τον Π. Λαφαζάνη, για τον Γ. Βαρουφάκη, για το ψηφοδέλτιο, για την επιλογή των εθνικών εκλογών ως μέσου εκκαθάρισης αντιφρονούντων κομματικών στελεχών, για την οριακή κομματική πλειοψηφία.

3.2 Αποτελέσματα

Στο πλαίσιο διερεύνησης του *Ερευνητικού Ερωτήματος 2*, εξετάστηκαν οι λόγοι των τριών πολιτικών αρχηγών, υπό το πρίσμα της έκφρασης μεταμέλειας ή/και εξιλέωσης.

Από τα χαρακτηριστικά που προκρίνει ο Boyd (2011: 300-1) για έκφραση μεταμέλειας, αποκατάστασης, διόρθωσης, αποζημίωσης και αναμόρφωσης, ο συνδυασμός των οποίων οδηγεί σε έκφραση μεταμέλειας, δεν ανιχνεύθηκαν ανάλογα στοιχεία, οπότε δεν εκφράζεται πραγματική συγνώμη. Η απάντηση στο ερώτημα είναι αρνητική. Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο, η αρνητική απάντηση του Ερευνητικού Ερωτήματος 1, δηλαδή, η απουσία πραγματικής συγνώμης και την ένδειξη μεταμέλειας, δεν οδηγεί τους πολιτικούς αρχηγούς σε ένα σε ένα ανώτερο, για την πολιτική ζωή της χώρας, επίπεδο καθιστώντας τους μεταρρυθμιστές. Κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο, ιδιαίτερα από τον Γεώργιο Α. Παπανδρέου, ο οποίος πρωταγωνίστησε κατά τους πρώτους μήνες εκδήλωσης της οικονομικής κρίσης αλλά επέστρεψε ως αρχηγός ενός νέου κόμματος διεκδικώντας τις ψήφους των πολιτών και την είσοδό του στη Βουλή. Αναμενόμενο ήταν, επίσης, και από τον Αλέξη Τσίπρα, ο οποίος έγινε Πρωθυπουργός με αντιμνημονιακή ρητορική κι επαναστατική έως ανατρεπτική διάθεση, δεν είχε φθαρεί από το υπάρχον πολιτικό σύστημα στους οκτώ μήνες της Πρωθυπουργίας του, αλλά και λόγω της ηλικίας του και της τοποθέτησής του σε μια άλλη γενιά πολιτικών.

Η έκφραση ειλικρινούς συγνώμης, όχι μόνο δεν υπάρχει αλλά αντίθετα, στον λόγο του Α. Τσίπρα ανιχνεύεται έντονη αντίρρηση στην αναμενόμενη συγνώμη: «είναι καλό πράγμα κανείς να ζητάει συγνώμη αλλά θα έπρεπε ο κ. Μείμαράκης να ζητήσει συγνώμη για όσα έκανε το Κόμμα του τα προηγούμενα 40 χρόνια που φόρτωσε τον ελληνικό λαό με δυσβάστακτα χρέη και ελλείμματα». Στο θέμα αυτό επανέρχεται στην ρητορική του απορρίπτοντας συστηματικά την ανάγκη για μια πραγματική συγνώμη: «Να ζητήσω συγνώμη γιατί δε παραδόθηκα; Γιατί πάλεψα με όλη τη δύναμη της ψυχής μου; Γιατί προκειμένου να μείνω πιστός στη λαϊκή εντολή έφτασα και ξεπέρασα ίσως τα όρια;».

Για την απουσία πραγματικής συγνώμης προτείνονται δύο εξηγήσεις. Πρώτον, εν τη απουσία μιας θεσμοθετημένης και αδιάβλητης επίσημης απόφασης επίρριψης ευθυνών στους πολιτικούς που διαχειρίστηκαν την οικονομική και κοινωνική κρίση στα χρόνια των Μνημονίων, οι υπάρχουσες κατηγορίες αμφισβητούνται ως μη βάσιμες και αντιμετωπίζονται ρητορικά και στρατηγικά. Δεύτερον, για το κομματικά επιτελεία, το πολιτικό κόστος έκφρασης πραγματικής συγνώμης κρίνεται μεγαλύτερο από το κόστος μιας λάθους στρατηγικής απολογίας, τόσο για λόγους πολιτικούς όσο και για πολιτισμικούς.

Το αποτέλεσμα που παραμένει είναι ότι, ανεξάρτητα από τους λόγους που δεν εκφράζεται μεταμέλεια, κανένας από τους πολιτικούς αρχηγούς που εξετάστηκαν δεν είναι έτοιμος να γίνει πραγματικός μεταρρυθμιστής της εγχώριας πολιτικής ζωής και να εισάγει έναν ανανεωμένο πολιτικό πολιτισμό.

Σχετικά με το **Ερευνητικό Ερώτημα 3**, που αφορά στο αν η απολογία έγινε δημόσια μέσω μονόδρομης ή αμφίδρομης επικοινωνίας, επιβεβαιώνεται η τοποθέτηση ότι τα Μέσα Ενημέρωσης αναλαμβάνουν το ρόλο του κατηγορου στη σύγχρονη απολογία, μεταφέροντας τις κατηγορίες, ενώ το κοινό μπαίνει μοιραία στη θέση του ενόρκου. Από τα αποτελέσματα σημειώθηκε ότι, στο σύνολο των 1990 δηλώσεων στρατηγικής απολογίας που ανιχνεύθηκαν, οι 1003 δηλαδή το 50,4% αφορά μονόδρομη επικοινωνία, ενώ το υπόλοιπο 49,6% αφορά αμφίδρομη επικοινωνία.

Πίνακας 1: Μονόδρομη και Αμφίδρομη Επικοινωνία ανά πηγή μηνύματος

A/A	Κόμμα	Μονόδρομη (N-%)	Αμφίδρομη (N-%)	Σύνολο (N)
1	ΚΙΔΗΣΟ	516 - 43%	686 - 57%	1202 - 100%
2	ΠΑΣΟΚ	93 - 60%	63 - 40%	156 - 100%
3	ΣΥΡΙΖΑ	394 - 62%	238 - 38%	632 - 100%
	Σύνολο	1003 - 50,4%	987 - 49,6%	1990 - 100%

Τα αποτελέσματα αυτά μοιάζουν ισορροπημένα εκ πρώτης όψεως και θα μπορούσε να αξιολογηθεί ως μια δίκαιη κατανομή του διαθέσιμου χρόνου των κομμάτων. Ωστόσο, δεν ισχύει αυτός ο ισόποσος καταμερισμός στα κόμματα, επί μέρους. Από το ΠΑΣΟΚ

(κατά 60%) και τον ΣΥΡΙΖΑ (κατά 62%) προτιμήθηκε η μονόδρομη επικοινωνία, δηλαδή οι δημόσιες ομιλίες σε συγκεντρώσεις, οι ανακοινώσεις, τα δελτία τύπου, τα άρθρα και οι δηλώσεις, ενώ λιγότερο (43%) προτιμήθηκε από το ΚΙΔΗΣΟ. Η αμφίδρομη επικοινωνία, δηλαδή οι συνεντεύξεις (φυσικές, διακαναλικές, συνεντεύξεις τύπου, τηλεμαχίες) προτιμήθηκε κυρίως από το ΚΙΔΗΣΟ (57%), λιγότερο από το ΠΑΣΟΚ (40%) και τον ΣΥΡΙΖΑ (38%).

Παρατηρείται ότι, οι εκπρόσωποι των κομμάτων ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ προτιμούν στην πολιτική τους εκστρατεία την μονόδρομη επικοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο έχουν τον έλεγχο των όσων θα ήθελαν να κοινοποιήσουν στους πολίτες, τον έλεγχο της εφαρμογής της πολιτικής τους στρατηγικής αλλά και τον έλεγχο προφύλαξης της ηθικής τους ακεραιότητας. Οι δημοσιογραφικές ερωτήσεις θα μπορούσαν να είναι ενοχλητικές, παραπλανητικές ή να μην φωτίζουν τα σημεία εκείνα που θα προτιμούσαν οι πολιτικοί αρχηγοί. Αυτό δεν συμβαίνει με το ΚΙΔΗΣΟ, το οποίο εμφανίζει μια τάση προτίμησης στην αμφίδρομη επικοινωνία. Μια εξήγηση της τάσης αυτής είναι το γεγονός ότι το συγκεκριμένο είναι ένα νεοσύστατο κόμμα και χρειάζεται τα Μέσα Ενημέρωσης προκειμένου να γίνει γνωστό στο ευρύ κοινό, σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Ο Γ. Α. Παπανδρέου θεωρείται από τα Μέσα Ενημέρωσης ο άνθρωπος-«κλειδί», ο οποίος θα μπορέσει να δώσει τις απαιτούμενες απαντήσεις σε όλα όσα προσάπτονται στον ίδιο προσωπικά αλλά και στο πρώην κόμμα του, το ΠΑΣΟΚ. Επιπλέον, ο Γ. Α. Παπανδρέου δεν υπήρχε στη δημοσιότητα για όλο το χρονικό διάστημα από την παραίτησή του (Νοέμβριος 2011) έως και το Φθινόπωρο 2014, οπότε ενεπλάκη στη δημιουργία νέου κόμματος.

Ως προς την απάντηση του **Ερευνητικού Ερωτήματος 4**, ανιχνεύθηκε χρήση συγκεκριμένης φρασεολογίας και σχημάτων μεταφοράς, γύρω από τα οποία, οι τρεις πολιτικοί αρχηγοί οικοδομούν την εικόνα τους. Η χρήση τους είναι συχνή και γίνεται είτε στις ομιλίες τους είτε σε συνεντεύξεις. Η συχνότητα των αναπαραστάσεων δεν ωφελεί μόνο ως προς την υποβοήθηση πρόσληψης της πολιτικής πραγματικότητας από το εκλογικό σώμα. Εντός της αναπαράστασης, το πολιτικό ον παίζει πρωταγωνιστικούς ρόλους, εναλλασσόμενους, ανάλογα με την περίπτωση: άλλοτε

θύμα, άλλοτε ήρωας. Όπως αποτυπώθηκε και στο θεωρητικό πλαίσιο από King (1985), αυτή η πλαισίωση της πολιτικής αλήθειας, σε περιόδους κρίσιμες για το δημόσιο συμφέρον, με αφηγηματικούς όρους που αναζητούν ευήκοα ώτα κι όχι με όρους πολιτικά στιβαρούς, εντάσσεται στο πλαίσιο εξυπηρέτησης κομματικών στρατηγικών προς όφελός τους.

Ο Γ. Α. Παπανδρέου χρησιμοποιεί διαφορετικά μεταφορικά σχήματα ανάλογα με τα πρόσωπα ή τις καταστάσεις στις οποίες αναφέρεται, οικοδομώντας μια ζοφερή εικόνα πόνου και συγκρούσεων για το περιβάλλον του κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργικής του θητείας, αλλά μια δυναμική, φρέσκια εικόνα για τον ίδιο και το νέο κόμμα του. Για το αντίπαλο ιδεολογικά κόμμα και πρώτο κόμμα της Συγκυβέρνησης, τη ΝΔ, χρησιμοποιεί την εικόνα των «εμπρηστών», αυτών που προκάλεσαν «ναυάγιο», εχθρών του τόπου που απεργάζονται την πρόκληση ζημιάς για ίδιο όφελος: «Αν φίλες και φίλοι, οι εμπρηστές της χώρας δεν την είχαν οδηγήσει στην πορεία προς το χάος την περίοδο 2004-2009, δεν θα χρειαζόμασταν κανένα Πρόγραμμα Στήριξης». Την εικόνα ενός σαθρού στηρίγματος του αντίπαλου κόμματος χτίζει για τους πρώην συντρόφους του στο ΠΑΣΟΚ, οι οποίοι συμμάχησαν με το κόμμα της ΝΔ στη Συγκυβέρνηση, χρησιμοποιώντας επαναλαμβανόμενα τους όρους «ουραγός» και «πατερίτσα της δεξιάς», συνδέοντας και τις δύο πτέρυγες εντός του ίδιου σκηνικού. Στο περιθώριο ενός πολέμου που μαίνεται εντάσσει επαναλαμβανόμενα ως «αιχμαλώτους» τους πολιτικούς του αντιπάλους και όλους όσοι από το πολιτικό σύστημα δεν αντιστέκονται στη διαπλοκή: «Αιχμαλωσία από μηχανισμούς ενός οικονομικού, πολιτικού και μιντιακού κατεστημένου, που υπηρετείται από ένα πελατειακό σύστημα διακυβέρνησης». Αντίθετα, για τον ίδιο οικοδομεί την εικόνα του φύσει ανυπότακτου κι επίμονου ήρωα, που με αυτοθυσία και αξιοπρέπεια υπέμεινε τις επιθέσεις, ώσπου η επιστροφή του να γίνει έναυσμα για την αναδημιουργία και την αλήθεια: «πρέπει να αποκαλύπτονται συνεχώς αλήθειες. Αλήθειες που πνίγηκαν κάτω από ένα πέπλο σιωπής και συνομωσιολογίας», «Γιατί δεν ήταν μόνο η δεξιά συντήρηση που πετούσε πέτρες από την εξέδρα, όταν εμείς κάναμε το καθήκον μας. Βαρύτατες ευθύνες έχει και η ηγεσία της σημερινής αξιωματικής αντιπολίτευσης», «Παρά τη διακομματική στήριξη στη Βουλή, που την περίοδο 2009-2011 δεν υπήρχε. Θα θυμόσαστε – Όλοι μας πετροβολούσαν», «Εμείς ήρθαμε ως πυροσβέστες στο πρόβλημα που υπήρχε πριν. Άρα, λοιπόν, οι πυροσβέστες δεν έχουμε να φοβηθούμε τίποτα», «Το ΠΑΣΟΚ έχασε την

προοδευτική του ψυχή. Το ΚΙΝΗΜΑ δεν είναι αντι-ΠΑΣΟΚ. Είναι η αρχή για την αναγέννηση της μεγάλης προοδευτικής δημοκρατικής παράταξης».

Πολύ περισσότερο φειδωλός στη χρήση σχημάτων μεταφοράς, ο Ευάγγελος Βενιζέλος, τα χρησιμοποιεί λιγότερο από τους αντιπάλους του. Ο λόγος του περιορίζεται στην επεξήγηση των όσων θα πρέπει να γίνουν ή έχουν δρομολογηθεί από πλευράς της συγκυβέρνησης, προκειμένου να προσεγγιστεί η έξοδος από το πρόγραμμα επιτήρησης. Τις φορές που χρησιμοποιεί το σχήμα της μεταφοράς, η εικόνα που δημιουργεί υποστηρίζει εμφατικά τα λεγόμενά του. Για το ΠΑΣΟΚ, το παρελθόν της υποταγής στο Μνημόνιο ήταν «κόλαση» («[...] αλλά επειδή βρεθήκαμε μπροστά σε μια κόλαση και έπρεπε να το παλέψουμε»), το παρόν ενέχει φόβο («Η Ελλάδα αυτή τη στιγμή είναι πάλι δακτυλοδεικτούμενη και κρεμασμένη στα μανταλάκια και των αγορών και των διεθνών μέσων ενημέρωσης, για λόγους καθαρά πολιτικούς») και το μέλλον συγκρατημένα αισιόδοξο («[...] προσπαθεί να διασπάσει το κόμμα που ίδρυσε ο πατέρας του, το κόμμα που τον τίμησε κάνοντάς τον πολλές φορές υπουργό και τελικά πρωθυπουργό. Μιλάμε για μια τρύπα στο νερό, για μια προσπάθεια να τιμωρήσει το κόμμα του πατέρα του», «Το διακύβευμα των εκλογών είναι [...], η ολοκλήρωση της εξόδου από το Μνημόνιο και την κρίση, το άνοιγμα της νέας σελίδας που θα βλέπει προς το μέλλον»).

Στο λόγο του Αλέξη Τσίπρα, το σχήμα της μεταφοράς είναι συχνό κι επαναλαμβάνει την ίδια αναπαράσταση σε διαφορετικές εκδοχές. Οικοδομείται η εικόνα ενός συνεχιζόμενου από παλιά πολέμου, με εχθρούς, όπλα και θύματα, ήρωες και επαναστάτες: «Δώσαμε μάχες σε αντίξοες συνθήκες. Παλέψαμε, όχι μόνο με το πολιτικό σύστημα της διαφθοράς και της διαπλοκής, αλλά με θεριά μέσα και έξω από τη χώρα», «Παλέψαμε, ματώσαμε, δείξαμε μαζί με τη μεγάλη πλειοψηφία της κοινωνίας υπομονή και επιμονή», «Τα πλοκάμια των δανειστών, που καλούμαστε να κόψουμε ένα-ένα, δεν είναι τα μόνα που έχουν πιάσει την Ελλάδα από το λαιμό».

Η έλλειψη δηλώσεων μεταμέλειας και ειλικρινούς συγνώμης στις δηλώσεις των πολιτικών αρχηγών αλλά και η χρήση ρητορικών σχημάτων στο πλαίσιο εφαρμογής της επικοινωνιακής τους στρατηγικής, οδηγεί στην εξέταση του **Ερευνητικού**

Ερωτήματος 5, για τη χρήση στρατηγικών απολογίας από τους πολιτικούς αρχηγούς, στο πλαίσιο επανόρθωση της εικόνας τους.

Από την ανάλυση των στοιχείων διαπιστώθηκε ότι, πράγματι, οι τρεις πολιτικοί αρχηγοί κάνουν εντατική χρήση των στρατηγικών απολογίας για την επανόρθωση της εικόνας τους. Για το ΚΙΔΗΣΟ, ο κύριος Γ. Α. Παπανδρέου, στο σύνολο των 1.202 δηλώσεων, χρησιμοποιεί κατά 48% (N= 574) τη στρατηγική *Απομείωσης της Βλάβης*, κατά 28% (N=334) τη στρατηγική της *Άρνησης*, κατά 23% (N=276) τη στρατηγική της *Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης* και κατά 1% (N=18) τη στρατηγική της *Επανόρθωσης*. Για το ΠΑΣΟΚ, ο Ευάγγελος Βενιζέλος, στο σύνολο των 156 δηλώσεων, χρησιμοποιεί κυριότερα τη στρατηγική *Απομείωσης της Βλάβης* κατά 55% (N=86), τη στρατηγική της *Άρνησης* κατά 26% (N=41), τη στρατηγική της *Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης* κατά 19% (N=29). Για τον ΣΥΡΙΖΑ, ο Αλέξης Τσίπρας, στο σύνολο των 632 δηλώσεων, χρησιμοποιεί επίσης, τη στρατηγική της *Απομείωσης της Βλάβης* κατά 90% (N=566), τη στρατηγική της *Άρνησης* κατά 6% (N=39), τη στρατηγική της *Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης* κατά 2% (N=11) και τη στρατηγική της *Επανόρθωσης* κατά 3% (N=16). Συνεπώς, η απάντηση στο **Ερευνητικό Ερώτημα 5** είναι θετική.

Οι στρατηγικές απολογίας που ανιχνεύονται στον πολιτικό λόγο για την επανόρθωση της εικόνας, ανταποκρίνονται στις τέσσερις μεγάλες κατηγορίες, όπως απαντήθηκε στο **Ερευνητικό Ερώτημα 5**. Ωστόσο, ανιχνεύονται και επί μέρους κατηγορίες των μεγαλύτερων στρατηγικών σύμφωνα με την εξεταζόμενη τυπολογία. Σε απάντηση του **Ερευνητικού Ερωτήματος 8**, για τυχόν συνδυασμό στρατηγικών απολογίας, όπως διαπιστώνεται, γίνεται χρήση όλου του φάσματος των προσφερόμενων στρατηγικών απολογίας, εκτός της υποστρατηγικής των *Ατυχημάτων* και τη στρατηγική της *Επανόρθωσης*, η οποία δεν χρησιμοποιείται μόνο από τον Ευάγγελο Βενιζέλο. Η χρήση κάθε υποστρατηγικής υπονοεί και την πρόθεση εκδήλωσης συγκεκριμένης συμπεριφοράς για την αντιμετώπιση της κατηγορίας. Για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμη η ποιοτική ανάλυσή τους, με τη χρήση παραδειγμάτων.

Στρατηγικές Άρνησης

Όπως αναφέρθηκε, από τις 1.202 δηλώσεις απολογίας του Γ. Α. Παπανδρέου, το 28% (N=334) αφορά στρατηγικές Άρνησης. Στην συνέχεια παρατίθενται χαρακτηριστικές περιπτώσεις χρήσης της κάθε υποκατηγορίας στρατηγικής άρνησης από τον Γ. Α. Παπανδρέου. Με τη στρατηγική της Άρνησης της Ενοχής, ρητά και κατηγορηματικά αμφισβητεί το ρόλο που καταλογίζεται στη διακυβέρνησή του για τη μνημονιακή ένταξη της χώρας: «την Ελλάδα δεν την έβαλε στα μνημόνια ούτε η κυβέρνηση του Γιώργου Παπανδρέου, ούτε το ΠΑΣΟΚ του 2009». Συνεπικουρεί σε αυτή τη στρατηγική η Μετάθεση Ευθύνης για τη μνημονιακή ένταξη: «Το μνημόνιο, το έφεραν στη χώρα οι στρεβλώσεις που κυριαρχούν εδώ και δεκαετίες και τα αποτελέσματα της καταστροφικής πολιτικής της κυβέρνησης Καραμανλή». Η στρατηγικής της Άρνησης της Πράξης μπαίνει σε ακόμα πιο κατηγορική άρνηση όσων του καταμαρτυρούν: «ποτέ δεν μίλησα για διεφθαρμένη χώρα». Τέλος, το ρεπερτόριο των στρατηγικών Άρνησης συμπληρώνεται με τη στρατηγική της Θυματοποίησης: «Μακάρι να υπήρχε η ίδια στήριξη και την περίοδο 2009-2011, τότε που όλοι μας πετροβολούσαν, τότε που άκριτα καταψήφιζαν τα πάντα». Η συχνότητα χρήσης της καθ' έκαστης υποκατηγορίας άρνησης καταγράφεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1. Στρατηγικές Άρνησης Γ. Α. Παπανδρέου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Θυματοποίηση</i>	11%	134
<i>Άρνηση Ενοχής</i>	8%	93
<i>Μετάθεση Ευθύνης</i>	7%	86
<i>Άρνηση Πράξης</i>	2%	21
Σύνολο	28%	334

Από τη συχνότητα των χρησιμοποιούμενων υποστρατηγικών μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι, ο Γ. Α. Παπανδρέου στις περιπτώσεις άρνησης των ευθυνών που του αποδίδονται, προβάλλει την εικόνα του θύματος, αρνείται την ενοχή και μεταθέτει την ευθύνη σε άλλους δρώντες. Ενίοτε αρνείται και συγκεκριμένες πράξεις που του αποδίδονται, όχι όμως σε σημαντικό βαθμό. Ο Γ. Α. Παπανδρέου έχει να αντιμετωπίσει κατηγορίες για τις ευθύνες των πράξεών του και όχι τις πράξεις, οι οποίες, άλλωστε αποδεικνύονται εύκολα. Συμπερασματικά, αυτό που κυρίως εφαρμόζεται είναι η

άρνηση των ευθυνών οι οποίες, εφόσον δεν μπορούν να μείνουν μετέωρες, προωθούνται είτε σε άλλους στόχους, προκειμένου να θεωρηθούν εκείνοι ένοχοι. Επιπλέον, επειδή κάποιες ευθύνες αποδεδειγμένα δεν μπορούν να χρεωθούν σε τρίτους, τη διέξοδο δίνει η θυματοποίηση, η επιλογή του ότι ο Γ. Α. Παπανδρέου υπήρξε θύμα των περιστάσεων ή άλλων προσώπων.

Από το σύνολο των 156 δηλώσεων του Ευάγγελου Βενιζέλου, το 26% (N=41) αφορά στρατηγικές Άρνησης. Από αυτό το σύνολο, οι χρησιμοποιούμενες υποστρατηγικές έχουν ως εξής:

Πίνακας 2. Στρατηγικές Άρνησης Ευάγγελου Βενιζέλου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Μετάθεση Ευθύνης</i>	15%	23
<i>Θυματοποίηση</i>	8%	12
<i>Άρνηση Ενοχής</i>	4%	6
<i>Άρνηση Πράξης</i>	0%	0
Σύνολο	26%	41

Ο Ευάγγελος Βενιζέλος, παρότι είχε υψηλά κυβερνητικά αξιώματα, κατά τις περιόδους υπογραφής των δύο πρώτων μνημονίων, δεν είχε πρωταγωνιστικό ηγετικό ρόλο, ώστε να φέρει την σχετική ευθύνη. Για τον Ευάγγελο Βενιζέλο είναι ευκολότερη και γι' αυτό προτιμότερη, η χρήση της στρατηγικής της μετάθεσης ευθύνης, που υπονοεί και μια αντι-κατηγορία. Παρόμοια με τον Γ. Α. Παπανδρέου, αλλά για διαφορετικούς λόγους, η υποστρατηγική της θυματοποίησης χρησιμοποιείται συχνά, προκειμένου να αντικρουστεί η υπαιτιότητα με ήπιο τρόπο. Σε συνδυασμό με την άρνηση της ενοχής, ο Ευάγγελος Βενιζέλος αρνείται την υπαιτιότητα εν συνόλω. Η απουσία τιμών στην υποστρατηγική άρνησης της πράξης μπορεί να σηματοδοτεί ότι είτε δεν χρειάστηκε να ενεργοποιηθεί είτε δεν υπήρξε άρνηση.

Στη συνέχεια παρατίθενται χαρακτηριστικά παραδείγματα της χρήσης κάθε υποστρατηγικής της Άρνησης από τον Ευάγγελο Βενιζέλο: «Ήμωνα προσωπικά εναντίον της συμμετοχής του ΔΝΤ». Στο παράδειγμα αυτό η στρατηγική της Άρνησης Ενοχής αφορά στον πολιτικό Βενιζέλο διαφοροποιώντας τον από το πολιτικό υποκείμενο ΠΑΣΟΚ και τη διακυβέρνηση Γ. Α. Παπανδρέου. Αυτός είναι ένας ρητορικός

τόπος που είναι πιο εύκολα διαθέσιμος στον Ευάγγελο Βενιζέλο από ό,τι στον Γ. Α. Παπανδρέου και προκαλεί έκπληξη η περιορισμένη χρήση του (4% Πίνακας 2 – Στρατηγικές Άρνησης Ευάγγελου Βενιζέλου). Κοινοί παραμένουν οι ρητορικοί τόποι για τον Γ. Α. Παπανδρέου και Ευάγγελο Βενιζέλο όταν αυτοί συνταυτίζονται με την κομματική οπτική. Αυτό καθίσταται προφανές στη χρήση της Μετάθεσης Ευθύνης, όπου η εστίαση και στον λόγο του Ευάγγελου Βενιζέλου είναι στην αντιπολίτευση, όπως διαφαίνεται στο παρακάτω παράδειγμα: «Δεν περιμέναμε όμως αυτή την ανεύθυνη στάση της αντιπολίτευσης». Αντίστοιχα κοινοί είναι οι ρητορικοί τόποι στη στρατηγική της Θυματοποίησης: «Γιατί μας έχει βγει η ψυχή στην προσπάθεια αυτή. Εμείς τι είμαστε; Είμαστε διάφοροι ανόητοι ή κακοί άνθρωποι που θέλαμε να υποστούμε τη φθορά τόσο αντιπαθητικών αποφάσεων και θέλαμε να ταυτιστούμε με μείωση μισθών και συντάξεων, με ύφεση και ανεργία;». Συγκρίνοντας τα παραδείγματα των Γ. Α. Παπανδρέου και Ευάγγελου Βενιζέλου παρατηρείται, όχι μόνο ταυτόσημη χρήση της στρατηγικής της Θυματοποίησης αλλά και μία πρόθεση αυτό-ηρωοποίησης σε αμφοτέρους.

Στο λόγο του Αλέξη Τσίπρα και στο σύνολο των 632 δηλώσεων, ανιχνεύονται στρατηγικές Άρνησης σε ποσοστό 6% (N=39). Οι υποστρατηγικές που χρησιμοποιεί έχουν ως εξής:

Πίνακας 3. Στρατηγικές Άρνησης Αλέξη Τσίπρα

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Θυματοποίηση</i>	3%	18
<i>Μετάθεση Ευθύνης</i>	3%	16
<i>Άρνηση (ενοχής)</i>	1%	5
<i>Άρνηση (πράξης)</i>	0%	0
Σύνολο	6%	39

Η σύγκρουση ιδεολογίας και εφαρμοσμένης πολιτικής αναγκάζει τον κύριο Τσίπρα να προτάξει τη *Θυματοποίηση* ως καταλληλότερη υποστρατηγική σε συνδυασμό με τη *Μετάθεση Ευθύνης*. Η εικόνα που προσπαθεί να προβάλει είναι του θύματος, επειδή την ευθύνη έχουν άλλα πρόσωπα ή καταστάσεις, αλλά μόνο σε λίγες περιπτώσεις γίνεται χρήση της υποστρατηγικής για την *Άρνηση* της *Ενοχής*. Η συμφωνία του τρίτου Μνημονίου δεν αφήνει περιθώρια *Άρνησης Πράξεων* στον Αλέξη Τσίπρα.

Η ανάλυση συνεπικουρείται με την ποιοτική διερεύνηση των παραδειγμάτων: «Εμείς είχαμε εξαγγείλει ένα φιλόδοξο σχέδιο, το οποίο δεν καταφέραμε να το υλοποιήσουμε μέσα σε συνθήκες ασφυξίας στους 7 μήνες που κυβερνήσαμε». Το συγκεκριμένο παράδειγμα θυματοποίησης διαφέρει από των άλλων δύο πολιτικών ως προς το ότι, ο Αλέξης Τσίπρας δηλώνει θύμα τρίτων παραγόντων, είτε αυτοί είναι οι δανειστές είτε η προηγούμενη Κυβέρνηση και τα κληροδοτήματά της. Στην περίπτωση του Ευάγγελου Βενιζέλου, η θυματοποίηση υπονοεί την αναγκαστική υποταγή στις επιθυμίες των εταίρων λόγω μνημονιακών συμβάσεων, τις οποίες υπηρετούν, με πρώτο θύμα το ΠΑΣΟΚ. Στην περίπτωση του Γ. Α. Παπανδρέου, η θυματοποίηση αφορά τις αντιδράσεις από τον εσωτερικό πολιτικό κόσμο.

Η στρατηγική Μετάθεσης Ευθύνης στο χαρακτηριστικό αυτό παράδειγμα ανάγει στον ρόλο των δανειστών: «Θα είμαι ο τελευταίος που θα επιχειρήσω να κρύψω ότι στη συμφωνία υπάρχουν και δύσκολοι όροι. Όροι και μέτρα που επέβαλαν οι δανειστές. Ξέρετε πώς, με ποια μέσα, και ποιες απειλές. Όλοι ξέρουν, κι εκείνοι ακόμα που κάνουν ότι δεν ξέρουν». Είναι προφανής η διαφοροποίηση από τα αντίστοιχα παραδείγματα για τη χρήση της στρατηγικής Γ. Α. Παπανδρέου και Ευάγγελου Βενιζέλου, που εστιάζονται στην αντιπολίτευση. Η έρευνα των Τάκα & Σαμαρά (2015) δείχνει ότι υφίσταται διαφοροποίηση της απόδοσης υπαιτιότητας για το μνημόνιο ανάλογα με τη θέση του ομιλητή. Δεδομένου ότι, η απόδοση υπαιτιότητας αποτελεί την «πρώτη ύλη» για τη στρατηγική Μετάθεσης Ευθύνης είναι προφανής η αντίστοιχη διαφοροποίηση στη χρήση αυτής της στρατηγικής. Χαρακτηριστική περίπτωση της χρήσης της στρατηγικής Άρνησης Ενοχής: «Στόχος μας ήταν η συμφωνία, δεν ήταν στόχος μας η έξοδος από το ευρώ και η διάλυση της ευρωζώνης». Παρατηρείται σε αυτό το παράδειγμα ότι η άρνηση αφορά όχι μία υφιστάμενη παθογενή κατάσταση αλλά την απόκρουση μίας ρητορικής κατηγορίας, η οποία παίρνει τη μορφή δίκης προθέσεων.

Συμπερασματικά, οι τρεις πολιτικοί χρησιμοποιούν τη στρατηγική της Άρνησης, ωστόσο με διαφορετική συχνότητα και ποιότητα τις υποστρατηγικές της. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, ο Γ. Α. Παπανδρέου, ως εμπλεκόμενος σε μεγαλύτερο βαθμό με το μνημόνιο, εστιάζει στη θυματοποίηση καθώς κάποιος πρέπει να έχει την ευθύνη αλλά όντας ανήμπορος να αντιδράσει ενδύεται το ρόλο του θύματος. Ο

Ευάγγελος Βενιζέλος εστιάζει στη μετάθεση ευθύνης, ως μέτρια εμπλεκόμενος με το μνημόνιο, αλλά όχι τελείως άμοιρος ευθυνών. Ο Αλέξης Τσίπρας, ως ο λιγότερο εμπλεκόμενος στο μνημόνιο και μεταθέτει την ευθύνη σε τρίτους αλλά και αμύνεται ως θύμα των επικρατουσών συνθηκών.

Στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης

Στο λόγο του κυρίου Γ. Α. Παπανδρέου και από το σύνολο των 1.202 δηλώσεων, οι στρατηγικές *Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης* καταλαμβάνουν το 23% (N=276). Η συχνότητα χρήσης των υποστρατηγικών αυτής της κατηγορίας έχει ως εξής:

Πίνακας 4. Στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης Γ. Α. Παπανδρέου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Καλών Προθέσεων</i>	11%	128
<i>Αντίδραση σε Προκλήσεις</i>	7%	87
<i>Αδυναμία Ελέγχου των Καταστάσεων</i>	5%	61
<i>Ατυχημάτων</i>	0%	0
Σύνολο	23%	276

Έχοντας την ευθύνη του πρώτου Πρωθυπουργού, που εισήγαγε στη χώρα το Μνημονιακό καθεστώς, ο Γ. Α. Παπανδρέου προτάσσει προς υπεράσπισή του την υποστρατηγική των *Καλών Προθέσεων*. Οι αποφάσεις του ελήφθησαν, επίσης, ως *Αντίδραση σε Προκλήσεις* που έπρεπε να αντιμετωπίσει η χώρα κι επειδή ήταν πέρα από τα όρια που μπορούσε να ελέγξει. Η υποστρατηγική των *Ατυχημάτων* δεν χρησιμοποιείται. Με τη χρήση της συγκεκριμένης στρατηγικής, ο ομιλών αποδέχεται την υπαιτιότητα, αλλά επιχειρεί να μειώσει τη σημασία και την ευθύνη του.

Η υποστρατηγική των καλών προθέσεων επιχειρεί να έλξει τη θετική στάση του ακροατηρίου του. Η υπαιτιότητα δεν απορρίπτεται, ωστόσο, δικαιολογείται εκ των προθέσεων του δρώντα. Ο Γ. Α. Παπανδρέου προτάσσει αυτές τις προθέσεις στο παράδειγμα: «Το 2010 πήραμε εγώ και η κυβέρνησή μου αντιδημοφιλείς αποφάσεις. Με ένα και μόνο κριτήριο: επειδή αυτό έπρεπε να κάνουμε για την πατρίδα». Με την υποστρατηγική της αντίδρασης σε προκλήσεις επιχειρείται να αποδώσει την ευθύνη σε άλλους δρώντες, οι οποίοι τον ανάγκασαν να αντιδράσει με αυτόν τον τρόπο: «Και δεν

θα χρειαζόταν να τις πάρουμε, αν η Ευρώπη, η συντηρητική Ευρώπη μας έδινε λίγο χρόνο για να αποδώσουν οι μεταρρυθμίσεις μας». Η αδυναμία ελέγχου των καταστάσεων, παρότι δεν προτείνεται για χρήση ως στρατηγική επανόρθωσης εικόνας σε ηγέτες κρατών, χρησιμοποιείται από τον Γ. Α. Παπανδρέου, ο οποίος επικαλείται την έλλειψη χρόνου για να αποφύγει την κρίση: «Μακάρι να είχαμε το χρόνο να αλλάξουμε την Ελλάδα πριν μας βρει η κρίση».

Στο σύνολο των 156 δηλώσεων απολογίας του κυρίου Ευάγγελου Βενιζέλου, το 19% (N=29) αφορά στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης. Από αυτές, η συχνότητα των χρησιμοποιούμενων υποστρατηγικών έχει ως εξής:

Πίνακας 5. Στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης Ευάγγελου Βενιζέλου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Καλών Προθέσεων</i>	8%	13
<i>Αντίδραση σε Προκλήσεις</i>	7%	11
<i>Αδυναμία Ελέγχου των Καταστάσεων</i>	3%	5
<i>Ατυχημάτων</i>	0%	0
Σύνολο	19%	29

Σε αυτή την κατηγορία στρατηγικής απολογίας παρατηρείται παρόμοια συχνότητα χρήσης των υποστρατηγικών με τον Γ. Α. Παπανδρέου. Για τους ίδιους λόγους, ο Ευάγγελος Βενιζέλος δικαιολογεί τις ευθύνες του με τη χρήση της υποστρατηγικής των *Καλών Προθέσεων*, για πράξεις οι ήρθαν ως *Αντίδραση σε Προκλήσεις* και για καταστάσεις που δεν μπορούσε να ελέγξει. Ομοίως, με τον Γ. Α. Παπανδρέου, ο Ευάγγελος Βενιζέλος δεν χρησιμοποιεί τη στρατηγική των *Ατυχημάτων*.

Ο Ευάγγελος Βενιζέλος επιστρατεύει την υποστρατηγική των καλών προθέσεων με στόχο τη θέλξει θετικών συναισθημάτων: «Σίγουρα θα μπορούσαν να έχουν γίνει περισσότερα. Αλλά όταν συμμετέχεις σε μια κυβέρνηση εθνικής ανάγκης δεν μπορείς εκ των πραγμάτων να πετύχεις το 100% των επιδιώξεών σου. Διαπραγματεύεσαι καθημερινά και για τα πάντα. Και βρίσκεις τη χρυσή τομή». Οι ευθύνες του προέρχονται από τη δυσκολία των περιστάσεων, στις οποίες όφειλε να αντιδράσει: «Αλλά εδώ το ζήτημα για τη χώρα, για το εθνικό συμφέρον, είναι να σταθεροποιηθεί η κατάσταση και να σταλεί ένα μήνυμα ενότητας και συσπείρωσης». Ωστόσο, δεν είναι

όλα τα θέματα υπό τον έλεγχό του: «Ναι, δυστυχώς έτσι διαμορφώνεται η σχέση ανάμεσα στα κράτη και τις αγορές. Οι αγορές είναι αυτές που πιστοποιούν –εντός εισαγωγικών- την ανεξαρτησία και την κυριαρχία των κρατών».

Στο ίδιο πνεύμα επιχειρηματολογεί και ο Αλέξης Τσίπρας, ωστόσο, στο σύνολο των 632 δηλώσεων απολογίας, μόνο το 2% (N=11) αφορά στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης. Οι χρησιμοποιούμενες υποστρατηγικές, κατά συχνότητα χρήσης, έχουν ως εξής:

Πίνακας 6. Στρατηγικές Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης Αλέξη Τσίπρα

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Καλών Προθέσεων</i>	1%	6
<i>Αντίδραση σε Προκλήσεις</i>	0%	3
<i>Αδυναμία Ελέγχου των Καταστάσεων</i>	0%	2
<i>Ατυχημάτων</i>	0%	0
Σύνολο	2%	11

Ο Αλέξης Τσίπρας δεν αναλαμβάνει την ευθύνη της κατάστασης που έχει προκληθεί στη χώρα και δεν κάνει ικανή χρήση αυτής της στρατηγικής. Ωστόσο, για θέματα που δεν μπορεί, εκ των πραγμάτων, να απαρνηθεί την ευθύνη του επιστρατεύει την υποστρατηγική των καλών προθέσεων: «Θα είμαστε συνεπείς στις δεσμεύσεις μας, παρά το γεγονός ότι είναι σε όλους γνωστές οι διαφωνίες και ο αγώνας μας. Για μας το μνημόνιο δεν είναι οι δέκα εντολές». Η συχνότητα χρήσης των δύο υποστρατηγικών της αντίδρασης σε προκλήσεις και αδυναμίας ελέγχου των καταστάσεων, εμφανίζονται με αμελητέα συχνότητα.

Συμπερασματικά, κατά τη χρήση της στρατηγικής Ελαχιστοποίησης της Ευθύνης, οι τρεις πολιτικοί αρχηγοί συνδυάζουν τις υποστρατηγικές της, ο καθένας για τους δικούς του λόγους. Ο Γ. Α. Παπανδρέου, ως ο εμπλεκόμενος με το Μνημόνιο σε υψηλότερο βαθμό από τους υπόλοιπους πολιτικούς, δέχεται την ευθύνη προτάσσοντας όμως τη δικαιολογία των καλών προθέσεων. Η υποστρατηγική αυτή, παρά το ότι χρησιμοποιείται από όλους, εκφράζει για τον Ευάγγελο Βενιζέλο την αποδοχή της ευθύνης για τη συμμετοχή του κόμματός του στη συνεχιζόμενη πολιτική λιτότητας των Μνημονίων και προβάλλει τις καλές προθέσεις του για τη συμμετοχή αυτή. Ο Αλέξης

Τσίπρας, ως ο εμπλεκόμενος σε μικρότερο βαθμό από όλους τους υπόλοιπους, με το Μνημόνιο, δεν αποδέχεται την υπαιτιότητα της κατάστασης. Για τη δική του ευθύνη στο μονόδρομο του τρίτου Μνημονίου, κάνει όμως και αυτός χρήση της συγκεκριμένης υποστρατηγικής. Για τον Γ. Α. Παπανδρέου, η περισσότερη χρήση των καλών προθέσεων σε συνδυασμό με την αντίδραση σε προκλήσεις, λειτουργούν ώστε η ευθύνη που του αναλογεί για το μνημόνιο να μειωθεί στην αξιολόγηση του ακροατηρίου. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος της μέτριας εμπλοκής με το μνημόνιο, χρησιμοποιεί το ίδιο συχνά τις ίδιες στρατηγικές, σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης της ευθύνης. Η αδυναμία ελέγχου των καταστάσεων, παρότι μπορεί να εξυπηρετεί τη στρατηγική απολογία του Γ. Α. Παπανδρέου, δεν αξιολογείται ως αποτελεσματική, υπό την έννοια ότι ένας αρχηγός κράτους δεν μπορεί να επικαλείται έλλειψη ελέγχου.

Στρατηγικές Απομείωσης της Βλάβης

Στο σύνολο των 1.202 των δηλώσεων απολογίας του Γ. Α. Παπανδρέου, το 48% (N=574) αφορά στρατηγικές *Απομείωσης της Βλάβης*. Η συχνότητα χρήσης των υποστρατηγικών αυτής της κατηγορίας έχει ως εξής:

Πίνακας 7. Απομείωσης της Βλάβης Γ. Α. Παπανδρέου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Αντεπίθεση</i>	16%	189
<i>Υπέρβαση</i>	12%	143
<i>Ενίσχυση του Απολογούμενου</i>	12%	141
<i>Διαφοροποίηση</i>	8%	100
<i>Ελαχιστοποίηση</i>	0%	1
<i>Αποζημίωση / Δωροδοκία</i>	0%	0
Σύνολο	48%	574

Με τη χρήση της συγκεκριμένης στρατηγικής και των υποστρατηγικών της, ο Γ. Α. Παπανδρέου υπεραμύνεται των αποφάσεών του και προσπαθεί να ανασυντάξει την εικόνα του. Αντεπίθεται στους αντιπάλους του για τις κατηγορίες που του αποδίδονται, χρησιμοποιεί την *Υπέρβαση* για να αναπλαισιώσει τα αίτια των αποφάσεών του, προβάλλει την πολιτική του προσωπικότητα, διαχωρίζει τα αίτια και σπάνια προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει τις συνέπειες. Δεν χρησιμοποιεί καθόλου την υποστρατηγική της *Αποζημίωσης / Δωροδοκίας*.

Ο Γ. Α. Παπανδρέου επιχειρεί την αντεπίθεση περισσότερο συχνά από τις υπόλοιπες υποστρατηγικές, κατά την εφαρμογή στρατηγικών *Απομείωσης της Βλάβης*, και αναφέρει ότι: «την έβαλε στα μνημόνια η ανεργμάτιστη διαχείριση των κυβερνήσεων της περιόδου 2004-2009», στην προσπάθεια ανταπόδοσης στους κατηγορούς του την ευθύνη του Μνημονίου. Με την υποστρατηγική της υπέρβασης αναπλαισιώνει την κατηγορία στήριξης της Συγκυβέρνησης: «Είχαμε από τότε, εδώ και 2 χρόνια, διαφορετική αντίληψη περί συγκυβέρνησης και το λέγαμε, τουλάχιστον εμείς που διαφωνούσαμε σε όλα τα fora». Για την ενίσχυση της εικόνας του και της αξιοπιστίας του για την εμπλοκή του στο μνημόνιο χρησιμοποιεί την ενίσχυση του απολογούμενου, λέγοντας: «Δεν συμβιβάστηκα ποτέ με την λογική της αποφυγής του πολιτικού κόστους». Κατά τη διαφοροποίηση, επιχειρεί την ανάδειξη των αρνητικότερων πτυχών της κατάστασης πριν από την είσοδο στο μνημόνιο και να αποδώσει έτσι ευθύνες στον αντίπαλο, όπως: «Ο κος Καραμανλής θυμήθηκε πως η χώρα έχει ανάγκη από νοικοκύρεμα, [...] 10 ημέρες πριν τις εκλογές του 2009, όταν ήξερε ότι δεν πρόκειται να εκλεγεί. Και θυμήθηκε να μιλήσει για πάγωμα μισθών και συντάξεων και καλούσε τον Γ. Παπανδρέου να συναινέσει».

Στο λόγο του Ευάγγελου Βενιζέλου και στο σύνολο των 156 δηλώσεων απολογίας, το 55% (N=86) αφορά στρατηγικές *Απομείωσης της Βλάβης*. Η συχνότητα χρήση των επιμέρους στρατηγικών αυτής της κατηγορίας έχει ως εξής:

Πίνακας 8. Απομείωσης της Βλάβης Ευάγγελου Βενιζέλου

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Υπέρβαση</i>	30%	47
<i>Διαφοροποίηση</i>	12%	18
<i>Ενίσχυση του Απολογούμενου</i>	8%	13
<i>Αντεπίθεση</i>	5%	8
<i>Ελαχιστοποίηση</i>	0%	0
<i>Αποζημίωση / Δωροδοκία</i>	0%	0
Σύνολο	55%	86

Ο Ευάγγελος Βενιζέλος προσπαθεί να υπεραμυνθεί των αποφάσεών του κάνοντας χρήση κυρίως της υποστρατηγικής της *Υπέρβασης*, προσπαθώντας να αναπλαισιώσει τις ευθύνες του. Αυτό μοιάζει να είναι το πρώτιστο μέλημα του Ευάγγελου Βενιζέλου,

και στη συνέχεια, με τη διαφοροποίηση, η ανάδειξη των λιγότερο αρνητικών πτυχών του ζητήματος του μνημονίου. Οι υποστρατηγικές της ενίσχυσης της προσωπικότητας του και η αντεπίθεση σε πολιτικούς του αντιπάλους δεν καταλαμβάνουν υψηλά ποσοστά. Η ελαχιστοποίηση και η αποζημίωση δεν χρησιμοποιούνται.

Ο Ευάγγελος Βενιζέλος, προκειμένου να προστατέψει από μία μεγαλύτερη ήττα επιχειρεί την αναπλαισίωση της πολιτικής του κόμματός του: «Θα φτάσουμε σε μία λύση εάν το εσωτερικό μας μέτωπο είναι αρραγές, εάν είμαστε σταθεροί –που είμαστε- στις θέσεις μας και βεβαίως, εφόσον οι εταίροι μας καταλάβουν –που οφείλουν να καταλάβουν- και θα καταλάβουν πώς η Ελλάδα εξαντλεί τις δυνατότητές της, έχει να παρουσιάσει εντυπωσιακά επιτεύγματα, άρα έχει πολύ σημαντικά επιχειρήματα». Τη Συγκυβέρνηση με το αντίπαλο κόμμα, την ευθύνη της οποίας χρεώνεται την αντικρούει με την διαφοροποίηση, διαχωρίζοντας και αναδεικνύοντας τα θετικά μόνο χαρακτηριστικά: «Η ασύμμετρη κατανομή ρόλων, όπου κάποιοι σηκώνουν το βάρος, παίρνουν τις δύσκολες αποφάσεις, πληρώνουν το κόστος, που αυτοί είμαστε εμείς κυρίως, και κάποιοι άλλοι πατάνε στις πλάτες των προηγούμενων και έχουν την ευκαιρία των υποσχέσεων, της δημαγωγίας, αυτή η ασύμμετρη κατανομή δεν οδηγεί πουθενά». Για την ενίσχυση της εικόνας του αναφέρει: «Κατ' αρχάς και μόνο η σκέψη ότι θα σε γράψει η ιστορία με κάποιο τρόπο και αυτή έχει στοιχεία υπερβολής και εγωισμού, αλλά εξ αντικειμένου τώρα, όταν έχεις ασχοληθεί με κρίσιμες φάσεις, κάπου θα είσαι. Σε κάποια υποσημείωση». Με φειδώ μοιάζει να κάνει χρήση της αντεπίθεσης στο συγκυβερνόν κόμμα: «το 2009 το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε να διαχειριστεί την απόλυτη καταστροφή που δημιούργησε η Ν.Δ. μετά από πέντε χρόνια τραγικής διακυβέρνησης».

Στο σύνολο των 632 δηλώσεων απολογίας του κυρίου Αλέξη Τσίπρα, το 90% (N=566) αφορά στρατηγικές Απομείωσης της Βλάβης. Η συχνότητα χρήσης των υποστρατηγικών αυτής της κατηγορίας έχει ως εξής:

Πίνακας 9. Απομείωσης της Βλάβης Αλέξη Τσίπρα

Υποστρατηγική	Ποσοστό	N
<i>Υπέρβαση</i>	34%	214
<i>Αντεπίθεση</i>	28%	175
<i>Διαφοροποίηση</i>	16%	103
<i>Ενίσχυση του Απολογούμενου</i>	11%	70
<i>Ελαχιστοποίηση</i>	1%	4
<i>Αποζημίωση / Δωροδοκία</i>	0%	0
Σύνολο	90%	566

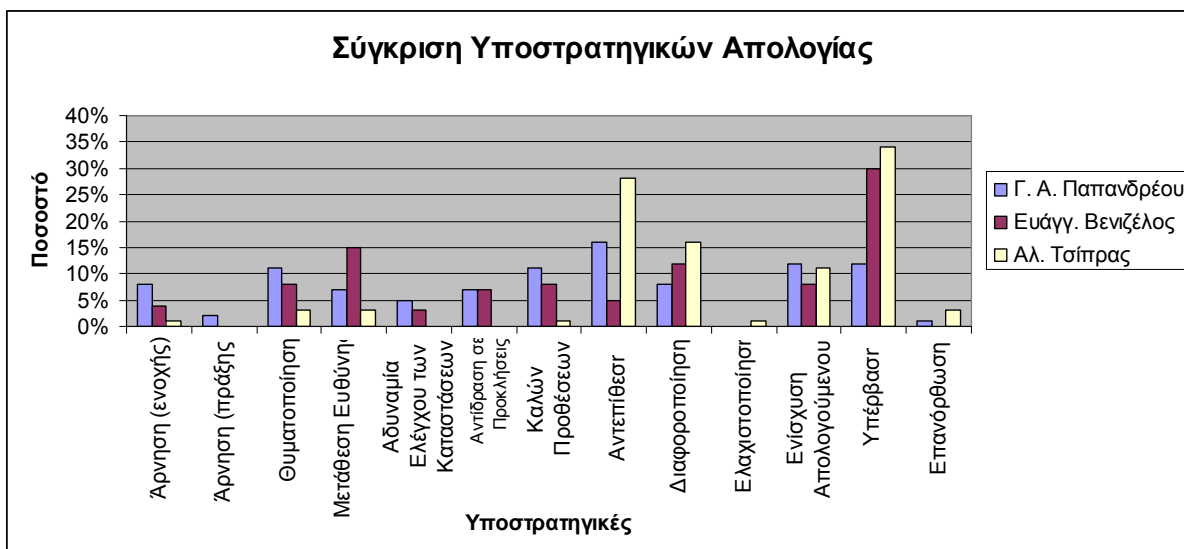
Ο Αλέξης Τσίπρας, με την υποστρατηγική της υπέρβασης προσπαθεί να μετριάσει το χάος μεταξύ των ιδεολογικών καταβολών του κόμματος και των χειρισμών του ως Πρωθυπουργός. Σε αυτό το πνεύμα η αναπλαισίωση των αποφάσεών του υπό μία άλλη οπτική είναι απαραίτητη: «Κάποτε κατηγορήθηκαν για προδοσία οι πατριώτες που αντιστάθηκαν στον κατακτητή. Τώρα κατηγορούνται εκείνοι που αντιστάθηκαν στο καθεστώς του φόβου, της αδικίας, της φθοράς, τη διαπλοκής». Στις πολιτικές του αποφάσεις εξωθήθηκε λόγω προηγούμενων καταστάσεων και αντεπιτίθεται στους αντιπάλους του: «Μας λένε οι ηθικοί και φυσικοί αυτουργοί των μνημονίων: Δεν καταφέρατε να τα ξηλώσετε, όπως είχατε υποσχεθεί». Η υποστρατηγική της διαφοροποίησης εναρμονίζεται σε αυτό το πνεύμα με την προβολή των χειρότερων συνεπειών που θα μπορούσαν να έχουν επέλθει εάν έπραττε διαφορετικά: «Και έχουν το θράσος, τώρα, να μας ζητούν και το λογαριασμό γιατί φέραμε μια συμφωνία δέκα φορές καλύτερη από εκείνη που οι ίδιοι θα έφερναν». Η ενίσχυση του απολογούμενου εξυπηρετεί στην τάση αναχαίτισης της φθοράς της εικόνας του με την πρόταξη των συνθηκών εντός των οποίων ανταπεξήλθε ως Πρωθυπουργός: «Γιατί εμείς δώσαμε έναν αγώνα μέσα σε συνθήκες οικονομικού πολέμου για να βγάλουμε τον ελληνικό λαό από το τέλμα. Ένα αγώνα που κανένας άλλος δεν τόλμησε να δώσει, έναν αγώνα που κανείς άλλος δεν θέλησε να δώσει». Σε πολύ μικρότερο ποσοστό, η ελαχιστοποίηση, δηλαδή η αποφυγή άλλων χειρότερων πράξεων, εξυπηρετεί στο να υπενθυμίζει ότι τα πράγματα θα μπορούσε να είναι χειρότερα, εάν οι χειρισμοί ήταν διαφορετικοί: «Τώρα όλοι μιλούν όχι για το αν πρέπει να μειωθεί, αλλά για το πώς και πόσο πρέπει να μειωθεί το χρέος. Και υπάρχει δεσμευτικός όρος στη συμφωνία να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις σε λίγο καιρό, το Φθινόπωρο».

Συμπερασματικά, κατά τη στρατηγική Απομείωση της Βλάβης, όπου επιχειρείται η μείωση των αρνητικών αισθημάτων λόγω κάποιας πράξης, οι πολιτικοί αρχηγοί χρησιμοποιούν τις ίδιες υποστρατηγικές για διαφορετικούς, όμως, σκοπούς. Ο Αλέξης Τσίπρας, ως εμπλεκόμενος σε λιγότερο βαθμό από τους άλλους δύο πολιτικούς, επικεντρώνεται στην υπέρβαση με σκοπό την αναπλαισίωση των στοιχείων που αφορούν την εικόνα του αλλά και το ίδιο του το κόμμα, προσφέροντας μια νέα ερμηνεία. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος, με μέτριο βαθμό εμπλοκής στο Μνημόνιο, ομοίως επικεντρώνεται στην υπέρβαση, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Ο Γ. Α. Παπανδρέου, ως ο εμπλεκόμενος με τον υψηλότερο βαθμό στο μνημόνιο, δεν επιχειρεί την αναπλαισίωση εφόσον τα δεδομένα για τον ίδιο είναι πολύ διαφορετικά. Δεύτερη σε συχνότητα χρήσης υποστρατηγικών, η ενίσχυση του απολογούμενου εξυπηρετεί στην αυτοπροβολή, λόγω και του νέου ρόλου του. Ωστόσο, η αντεπίθεση στην δική του περίπτωση χρησιμοποιείται περισσότερο συχνά, λόγω της μέριμνάς του να ανταποδώσει τις ευθύνες στους κατηγορούς του. Η διαφοροποίηση δεν προτάσσεται από τον Γ. Α. Παπανδρέου, δεδομένου του όγκου των ευθυνών του. Όντας στη μεσαία βαθμίδα εμπλοκής στο μνημόνιο, ο Ευάγγελος Βενιζέλος ενδιαφέρεται, αντίθετα από τον Γ. Α. Παπανδρέου για τη διαφοροποίηση, όχι όμως τόσο έντονα όσο ο Αλέξης Τσίπρας, της ελάχιστης εμπλοκής στο Μνημόνιο. Μεριμνά για την ενίσχυση της εικόνας του, και πάλι όχι όσο ο Αλέξης Τσίπρας, ο οποίος ενδιαφέρεται για την επανόρθωσή της. Περιορισμένες είναι οι αντεπιθέσεις του Ευάγγελου Βενιζέλου σε σχέση με αυτές του Αλέξη Τσίπρα, ο οποίος όντας στον ελάχιστο βαθμό εμπλοκής στο μνημόνιο ξεπερνά και αυτές του Γ. Α. Παπανδρέου.

Τάση για *Επανόρθωση* εξέφρασε ο Γ. Α. Παπανδρέου λέγοντας: «Ναι, έπρεπε να είμαι πιο αποφασιστικός. Έμαθα. Και είμαι αποφασισμένος!» και ο Αλέξης Τσίπρας: «Σήμερα είμαστε πιο έμπειροι. Πιο ώριμοι. Πιο αποφασισμένοι. Και πιο διαβασμένοι. Το πρόγραμμά μας, πρόγραμμα τετραετίας, πατάει γερά στην πραγματικότητα και στις ανάγκες της». Κρίνεται ως σημαντικό εύρημα ότι, στρατηγικές επανόρθωσης επιστρατεύουν οι πολιτικοί του υψηλότερου και του χαμηλότερου βαθμού εμπλοκής στο μνημόνιο, όχι όμως ο Ευάγγελος Βενιζέλος με τον μεσαίο βαθμό εμπλοκής.

Συνοπτικά, οι χρησιμοποιούμενες από τους τρεις πολιτικούς αρχηγούς υποστρατηγικές απολογίας, αποτυπώνονται ως προς τη συχνότητά τους ως εξής:

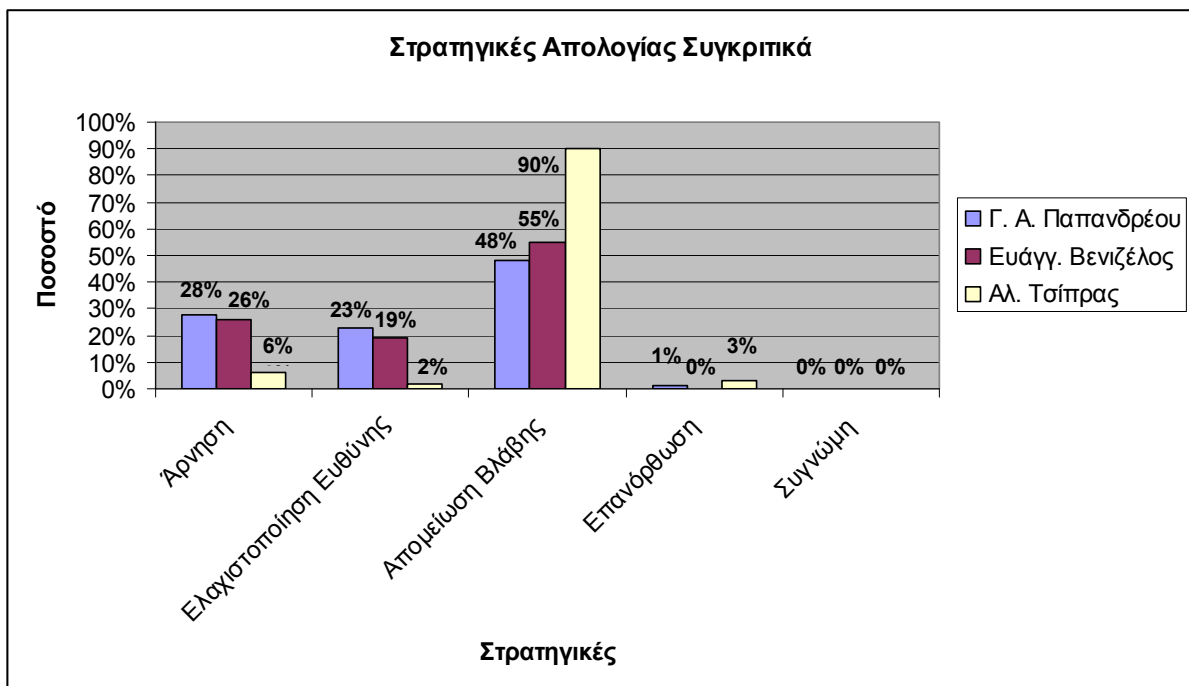
Η παραπάνω ανάλυση οδηγεί στη διαπίστωση ότι, η χρήση στρατηγικών απολογίας και των υποκατηγοριών τους επηρεάζονται από τον βαθμό εμπλοκής του εκάστοτε πολιτικού αρχηγού στο Μνημόνιο. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί και στην επιβεβαίωση της Υπόθεσης Εργασίας, όπως διατυπώθηκε: η χρήση στρατηγικών απολογίας στον πολιτικό λόγο εξαρτάται από τον βαθμό εμπλοκής του πολιτικού όντος στην ευθύνη υπογραφής του Μνημονίου.

Από την ανάλυση προκύπτει ότι οι υποστρατηγικές που χρησιμοποιούν οι πολιτικοί αρχηγοί εξυπηρετούν ανάγκες αναδιάταξης της εικόνας τους, υπό το πρίσμα του βαθμού εμπλοκής τους στο μνημόνιο κι εξυπηρετούν επιμέρους ανάγκες της προσωπικής και κομματικής τους εκστρατείας. Βάσει των παραπάνω, η απάντηση στο **Ερευνητικό Ερώτημα 7** είναι θετική.

Προς απάντηση του **Ερευνητικού Ερωτήματος 7**, ως προς τις ομοιότητες των χρησιμοποιούμενων στρατηγικών απολογίας, και σε πρώτη ανάγνωση, αυτό που διαπιστώνεται είναι ότι, η συχνότητα των στρατηγικών που χρησιμοποιούνται είναι παρόμοια και για τους τρεις πολιτικούς ηγέτες. Κανένας από τους τρεις δεν χρησιμοποιεί την υποστρατηγική των *Ατυχημάτων*, ενώ, η μόνη διαφορά που παρατηρείται μεταξύ τους είναι ότι ο Ευάγγελος Βενιζέλος δεν χρησιμοποιεί τη στρατηγική της *Επανόρθωσης*. Σε δεύτερη ανάγνωση παρατηρούνται τα εξής: Η χρήση στρατηγικών Άρνησης κυρίως από τους δύο περισσότερο εμπλεκόμενους πολιτικούς

στο μνημόνιο (Γ. Α. Παπανδρέου και Ευάγγελου Βενιζέλου), φανερώνουν τη σπουδή για άρνηση ή μετάθεση της ευθύνης, αντίθετα με τον Αλέξη Τσίπρα, ο οποίος εμπλέκεται λιγότερο. Οι χρησιμοποιούμενες υποστρατηγικές της Ελαχιστοποίησης Ευθύνης μαρτυρούν την τάση για αποδοχή της ευθύνης από τους Γ. Α. Παπανδρέου και Ευάγγελο Βενιζέλο (της υψηλής και μεσαίας εμπλοκής στο Μνημόνιο), κάτι που γίνεται, γενικά σε ηπιότερο βαθμό από τον Αλέξη Τσίπρα. Υποστρατηγικές Απομείωσης της Βλάβης, ως εκδήλωση επιθυμίας σμίκρυνσης της αρνητικής εντύπωσης εφαρμόζουν και οι τρεις πολιτικοί, με τον Ευάγγελο Βενιζέλο και τον Αλέξη Τσίπρα, του μεσαίου και χαμηλού βαθμού εμπλοκής αντίστοιχα, να κυριαρχούν σε γενικές γραμμές.

Σχετικά με την απάντηση στο **Ερευνητικό Ερώτημα 6**, για το ποιες είναι οι χρησιμοποιούμενες στρατηγικές, τα αποτελέσματα της έρευνας συγκεντρώνονται ως εξής:

Οι πολιτικοί αρχηγοί, στο πλαίσιο επανόρθωσης της εικόνας τους για τις ανάγκες της στρατηγικής της πολιτικής τους εκστρατείας, κάνουν χρήση στρατηγικών απολογίας αποκρινόμενοι στις κατηγορίες που τους απευθύνονται.

Ο Γ. Α. Παπανδρέου ισχυρίζεται ότι: «Το 2010, μπορούσα με μία απόφαση να δημιουργήσω τεράστια προβλήματα στις αγορές και στην διεθνή οικονομία. Ποιος όμως θα πλήρωνε πρώτος το κόστος μια τέτοιας επιλογής; Το πρώτο και μεγαλύτερο θύμα θα ήταν η ίδια η Ελλάδα», οπότε, με αυτόν τον τρόπο, τα αποτελέσματα από την υπογραφή των Μνημονίων είναι το μικρότερο κακό που θα μπορούσε να συμβεί στη χώρα. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Ευάγγελος Βενιζέλος υποστηρίζει ότι: «Αντιλαμβανόμαστε πάρα πολύ καλά την αγωνία κάθε σπιτιού και κάθε επιχείρησης για την οικονομία, αλλά χωρίς εθνική ασφάλεια και χωρίς μία εξωτερική πολιτική, η οποία κρατάει τη χώρα ασφαλή και σταθερή, δεν πετυχαίνουμε το στόχο μας». Ο Αλέξης Τσίπρας, συμφωνώντας εν πολλοίς με τους άλλους δύο πολιτικούς αρχηγούς, αναφέρει ότι: «[μέτρα] που αναγκαστήκαμε εμείς να υπογράψουμε -αλλά είναι μέτρα που μας δίνουν τη δυνατότητα και σταδιακά να εφαρμόσουμε σε ό,τι αφορά τα φορολογικά, αλλά και να βρούμε τα ισοδύναμα που θα αντισταθμίσουν τις απώλειες.»

Προς απάντηση του **Ερευνητικού Ερωτήματος 8**, διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει τάση καινοτομίας στη χρήση των στρατηγικών απολογίας. Όλες οι χρησιμοποιούμενες στρατηγικές ταιριάζουν απόλυτα στην τυπολογία που προτείνει ο Benoit για την επανόρθωση της εικόνας.

Ωστόσο, ενδιαφέρον εύρημα που καταγράφεται στα στοιχεία είναι ότι, η στρατηγική της *Επανόρθωσης* διατηρεί μια ιδιομορφία ως προς το ότι η τάση αυτή μένει μετέωρη και παθητική, χωρίς ουσιαστικά να εμπεριέχει δράση. Για παράδειγμα, ο Αλέξης Τσίπρας, αναφέροντας ότι: «Είμαστε εδώ, αντιμέτωποι με τη πραγματικότητα αλλά και με τις δικές μας αδυναμίες», δεν δεσμεύεται ότι με κάποιον τρόπο θα αντιμετωπίσει την κατάσταση. Παρόμοια, και ο Γ. Α. Παπανδρέου προβαίνει σε διαπιστώσεις, χωρίς όμως την πρόταση διόρθωσης των αρνητικών χαρακτηριστικών, λέγοντας: «ανέχτηκα στρογγυλέματα θέσεων και συμβιβασμούς. Περισσότερους από ό,τι έπρεπε. Μπορούσα να ήμουν πιο αποφασιστικός. Έμαθα κι εγώ. Είμαι αποφασισμένος».

Οι φράσεις αυτές μπορεί να ελκύουν συμπάθεια από τον ακροατή αλλά σε δεύτερη ανάγνωση, η παθητικότητα που εμπεριέχουν προδίδει μια συνήθεια των Ελλήνων πολιτικών για την ανάληψη ευθυνών, όπου δεν υπάρχει πολιτικό κόστος, με το ήθος

της ατιμωρησίας και τη δύναμη της λήθης. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί μια ιδιαίτερη στρατηγική που προκύπτει από τον Ελληνικό πολιτικό πολιτισμό.

Οι στρατηγικές απολογίας που παρατηρήθηκαν μπορούν να αποκαλύψουν μέρη της στρατηγικής των πολιτικών εκστρατειών των υπό εξέταση κομμάτων και των πολιτικών αρχηγών τους. Καταρχάς, θεωρείται δεδομένο ότι η εμπλοκή τους με τη σειρά Μνημονίων έχει στιγματίσει την εικόνα τους και το πολιτικό έρεισμα είναι μεγάλο. Το εκλογικό σώμα τιμωρεί για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρας, που δεν φαίνεται να βελτιώνεται, αλλά η προσέγγισή του είναι απαραίτητη συνθήκη για την κατάληψη της εξουσίας.

4 Επίλογος – Συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση του πολιτικού λόγου τριών αρχηγών Ελληνικών κομμάτων, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας των δύο αναμετρήσεων του 2015, υπό το πρίσμα του ρητορικού είδους της απολογίας.

Η απολογία αποτελεί βασικό στοιχείο αρμονίας των ανθρώπινων σχέσεων και μπορεί να εκτείνεται από το διαπροσωπικό έως το διακρατικό επίπεδο. Παρότι συστηματοποιήθηκε κι ενδυναμώθηκε στην κλασική Αθήνα του δημοκρατικού πολιτεύματος, ως είδος εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια των αιώνων, φτάνοντας στη σύγχρονη εποχή ως μια επικοινωνιακή διαδικασία διαμεσολαβούμενη αλλά απολύτως στοχευμένη. Η ύπαρξή της ανανεώνει, εξισορροπεί, αναβαθμίζει και συντελεί στην πρόοδο τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική.

Η πολιτική απολογία διατηρεί τις αναλογίες της διαπροσωπικής με μικρές διαφοροποιήσεις. Η σπουδαιότητά της, όμως, κρίνεται υψηλή και αυτό αποδεικνύεται από τις καλές πρακτικές στο διεθνή χώρο. Θεωρείται από τους μελετητές του είδους ως αναγκαία εκδήλωση συναισθημάτων και προθέσεων, στις περιπτώσεις όπου τα σφάλματα που έχουν προηγηθεί απαιτούν απάντηση.

Η απολογία προσλαμβάνει δύο μορφές: είτε ως έκφραση ειλικρινούς συγνώμης, οπότε είναι πραγματική ή ηθική, είτε ως δικαιολόγηση πράξεων που έχουν προκαλέσει ζημιές με τη μορφή της επανόρθωσης της εικόνας του υπαίτιου. Η δεύτερη περίπτωση αρμόζει στη διαχείριση κρίσεων, ατόμων και οργανισμών και αποσκοπεί στην ανατροπή κατηγορικών ισχυρισμών. Η τυπολογία που προτείνει ο Benoit με μια ποικιλία στρατηγικών και υποστρατηγικών, καλύπτει αυτή τη μορφή απολογίας ενώ τα παραδείγματα δείχνουν ότι με την ορθή χρήση τους και τον κατάλληλο συνδυασμό μπορεί να είναι αποτελεσματικές. Η εν λόγω τυπολογία εμπεριέχει και την επιλογή της συγνώμης, η οποία όμως έχει επί μέρους διαφορές από την έκφραση μεταμέλειας.

Στην παρούσα μελέτη, το κεντρικό ζητούμενο αφορούσε τη διερεύνηση για την έκφραση ειλικρινούς μεταμέλειας, δηλαδή πραγματικής απολογίας ή την εκδήλωση

στρατηγικών απολογίας στο πλαίσιο επανόρθωσης της εικόνας στους λόγους των τριών πολιτικών αρχηγών.

Η περίπτωση των τριών πολιτικών αρχηγών που ενεπλάκησαν με τα Μνημόνια στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, κρίθηκε κατάλληλη επειδή και οι τρεις πρωταγωνίστησαν κατά περιόδους στις πιο κρίσιμες πολιτικές αποφάσεις για το μέλλον της χώρας και για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Επιπλέον, και οι τρεις διεκδίκησαν την εξουσία στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 2015, ως αρχηγοί του κόμματός τους. Με την εικόνα τους διαρρηγμένη από το βάρος της οικονομικής λιτότητας και της επιτήρησης από τους εταίρους, ήταν ζητούμενο εάν θα αποτολμήσουν να προάγουν τον πολιτικό πολιτισμό μεταρρυθμίζοντας όλο το πολιτικό σύστημα ή εάν παρέμεναν πιστή στην προεκλογική στρατηγική των κομματικών επιτελείων τους.

Τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας, έτσι όπως ποσοτικοποιήθηκαν αναδεικνύουν ότι το κόστος έκφρασης συγνώμης και μιας πραγματικής απολογίας είναι μεγάλο και αντικρούει την ανάγκη για κατάληψη της εξουσίας. Αντίθετα, η χρήση στρατηγικών απολογίας για την επανόρθωση της εικόνας ενυπάρχει στον πολιτικό λόγο και εξαρτάται από τον βαθμό εμπλοκής του πολιτικού όντος στην ευθύνη υπογραφής του Μνημονίου.

Βασικά ρητορικά οχήματα προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν οι μεταφορές, οι οποίες σκιαγράφησαν ένα σκοτεινό, πολεμικό σκηνικό, με εχθρούς εντός κι εκτός της χώρας και γενναίους ήρωες πολεμιστές που με αυταπάρνηση και πόνο αγωνίζονται για τη νίκη. Τα Μέσα Ενημέρωσης χρησιμοποιήθηκαν από τους πολιτικούς αρχηγούς για την εξυπηρέτηση της προεκλογικής τους εκστρατείας, οι οποίοι έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση στην μονόδρομη επικοινωνία.

Σε μια περίοδο πρωτόγνωρη στη σύγχρονη Ελλάδα, όπου η μεταρρύθμιση του κράτους και της κοινωνίας είναι απαιτούμενα, οι πολιτικοί ηγέτες διστάζουν να κάνουν την αλλαγή ξεκινώντας από τον ίδιο το χώρο της πολιτικής. Με τον τρόπο αυτό, οι πολίτες αμφισβητούν την αξιοπιστία, τη δημόσια διαβούλευση, το ίδιο το δημοκρατικό

πολίτευμα όπως δείχνουν και τα υψηλά ποσοστά αποχής από τις εκλογικές αναμετρήσεις.

Περιορισμοί και Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η εξέταση των κινήτρων της θεματολογίας και του υποστηρικτικού υλικού της κατηγορίας θα πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, όπως γίνεται και η εξέταση των κινήτρων της θεματολογίας και του υποστηρικτικού υλικού της απολογίας. Η σύγκριση των αναλογιών των δύο ρητορικών πεδίων θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς κρίνεται ως υψηλής σημασίας για την διαπίστωση των στρατηγικών. Ωστόσο, το θέμα συνεξέτασης των αναλογιών κατηγορίας και απολογίας, για πρακτικούς λόγους δεν καλύφθηκε από την παρούσα έρευνα.

Ανάλογα θα μπορούσε να συνεξεταστεί και ο ρόλος των Μέσων Ενημέρωσης και οι επιρροές τους στη λειτουργία της απολογίας. Καθώς η απολογία είναι διαμεσολαβούμενη και την ευθύνη απόδοσης κατηγοριών αναλαμβάνει ο δημοσιογράφος, θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθεί τυχόν συσχετισμός τους. Για παράδειγμα, δεν είναι σαφές ότι οι κατηγορίες που εκφέρονται από τους δημοσιογράφους αντιπροσωπεύουν το εκλογικό σώμα και την τοποθέτηση της πλειοψηφίας των πολιτών και ότι δεν υπάρχει μεροληψία.

Το εν γένει πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου εκφράζεται η απολογία φαίνεται πως είναι κρίσιμο, καθώς αυτό προσδιορίζει τους όρους λειτουργίας της. Η διερεύνηση του βαθμού αποδοχής της απολογίας σε συγκεκριμένους πολιτισμούς αλλά και ο βαθμός συσχέτισής τους θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους οι Έλληνες πολιτικοί διστάζουν να εκφράσουν πραγματική απολογία.

Η αποτελεσματικότητα των χρησιμοποιούμενων στρατηγικών απολογίας κατά την προεκλογική εκστρατεία είναι ένα ζητούμενο, το οποίο θα πρέπει να απασχολήσει επόμενες έρευνες, προκειμένου αυτή να μην εξηγείται μόνο από την νίκη ή την ήττα στις εκλογές. Καθώς η αποτελεσματικότητα σχετίζεται άμεσα με την πολιτική – κομματική στρατηγική, προτείνεται η διερεύνησή της σε σχέση και με άλλους παράγοντες.

Βιβλιογραφία

Achter Paul J. (2000): *Narrative, intertextuality, and apologia in contemporary political scandals*, Southern Communication Journal, 65:4, 318-333

Benoit W.L. (2007). *Communication in Political Campaigns*, New York: Peter Lang Publishing.

Benoit, W. L. (2004). *Image repair discourse and crisis communication*. In D. P. Millar & R. L. Heath (Eds.), *Responding to a crisis: A rhetorical approach to crisis communication* (pp. 263-280). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates

Benoit William L. (1995): *Accounts, Excuses and Apologies, A Theory of Image Restoration Strategies*, State University of New York Press, New

Benoit William L., Henson Jayne R. (2008): *President Bush's image repair discourse on Hurricane Katrina*, Public Relations Review 35 (2009), 40-46

Boyd David P. (2011): *Art and Artifice in Public Apologies*, J Bus Ethics, 104: 299-309

Burns Judith P. & Bruner Michael S. (2000): *Revisiting the theory of image restoration strategies*, Communication Quarterly, 48:1, 27-39

Burton, M. J., & Shea, D. M. (2002): *Campaign Mode: Strategic Vision in Congressional Elections*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers

Coombs W. Timothy, Frandsen Finn, Holladay Sherry J., Johansen Winni (2010): *Why a concern for apologia and crisis communication?*, Corporate Communications: An International Journal, Vol. 15 Iss: 4 pp. 337-349

Dover E. D. (2006): *Images, Issues and Attacks*. Lanham: Lexington Books

Downey Sharon D. (1993): *The evolution of the rhetorical genre of apologia*, Western Journal of Communication, 57:1, 42-64

Ferguson Neil, Binks Eve, Roe Micheál D., Brown Jessica, Adams, Tiffany, Cruise Sharon Mary & Lewis Christopher Alan (2007): *The IRA Apology of 2002 and Forgiveness in Northern Ireland's Troubles: A Cross-National Study of Printed Media*, Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 13:1, 93-113

Friedman Hershey H. (2006): *The Power of Remorse and Apology*, Journal of College & Character, Volume VII, No 1, 1-14

Glantz Mark (2009): *The Floyd Landis doping scandal: Implications for image repair discourse*, Public Relations Review 36, 157-163

Gold Ellen Reid (1978): *Political apologia: The ritual of self defence*, Communication Monographs, 45:4, 306-316

Harris Sandra, Grainger Karen & Mullany Louise (2006): *The pragmatics of political apologies*, Discourse & Society, Vol. 17 (6): 715-737

Hearit Keith Michael (1996): *The Use of Counter-Attack in Apologetic Public Relations Crises: The Case of General Motors vs. Dateline NBC*, Public Relations Review, 22(3), 233-248

Kennedy Kimberly A. & Benoit William L. (1997): *The Newt Gingrich book deal controversy: Self defense rhetoric*, Southern Communication Journal, 62:3, 197-216

King Robert L. (1985): *Transforming scandal into tragedy: A rhetoric of political apology*, Quarterly Journal of Speech, 71:3, 289-301

Koesten Joy & Rowland Robert C. (2004): *The rhetoric of atonement*, Communication Studies, 55:1, 68-87

Kolovos, K. & Samaras, Ath.N. (2015). «Past Campaigns Triggers Present Attacks: The Impact of the 2004 Annan Plan Campaign Upon the Use of Ad Hominem Arguments During the 2013 Presidential Elections in Cyprus». Παρουσίαση στο ετήσιο συνέδριο της Αγγλικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης (PSA) (Sheffield, 28 Μαρτίου - 1 Απριλίου)

Lazare Aaron (2004): *On Apology*, Oxford University Press

Ross Carroll (2008): *The Politics of Culpability: Apology and Forgiveness in International Society*, Ljubiana, 1-35

Ryan Halford Ross (1982): *Kategoria and apologia: On their rhetorical criticism as a speech set*, Quarterly Journal of Speech, 68:3, 254-261

Schuman Karina (2012): *Does Love Mean Never Having to Say you're Sorry?* Associations between Relationship Satisfaction, Perceived Apology Sincerity, and Forgiveness, Journal of Social and Personal Relations, 1-14

Takas, E. & Samaras, A.N. (2016): "Legitimation and De-legitimation Processes of Memorandum II in Greece: Facets of Strategic Framing in Greek Parliamentary Discourse". French Journal for Media Research

Takas, E. & Samaras, Ath. N. (2015). "The Rhetoric of Blame for the Greek Financial Crisis and Parliamentary Discussions". Παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο "Narratives of the Crisis: Myths and Realities" (Θεσσαλονίκη 24-26 Ιουνίου)

Tavuchis, N. (1991): *Mea Culpa. A Sociology of Apology and Reconciliation*, Stanford University Press, California

Thaler Mathias (2012): *Just Pretending: political apologies for historical injustice and vice's tribute to virtue*, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 15:3, 259-278

Trent, J.S., Friedenber, R.V. (1995): *Political Campaign Communication*. New York: Praeger

Ware B. L. & Linkugel Wil A. (1973): They spoke in defence of themselves: On the generic criticism of apologia, *Quarterly Journal of Speech*, 59:3, 273-283

Wilcox, D. L., Cameron, G. T. (2014): *Δημόσιες Σχέσεις, Στρατηγικές και Τακτικές*, Μτφρ.: Αντιγόνη Λυμπεροπούλου, Ίων, Αθήνα

Windahl, Sve, Signitzer B., with Olson, J. T. (1999). *Εφαρμοσμένη Επικοινωνία. Μια εισαγωγή στον επικοινωνιακό σχεδιασμό*, Καστανιώτης, Αθήνα

Αλεξίου, Ε. (2001): «Η Ρητορική στην Κλασική Αρχαιότητα», *Γράμματα Ι: Αρχαία Ελληνική και Βυζαντινή Φιλολογία*, τ. Α', Ε.Α.Π., Πάτρα

Αριστοτέλης (2002): *Ρητορική Α'*, εισαγωγή-μετφρ.-σχόλια Δ. Λυπουρλής, Ζήτρος, Αθήνα

Λεξικό Κριαρά, <http://www.greek-language.gr/>

Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2002): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Β' έκδοση, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα

Μπαμπινιώτης Γεώργιος (2009): *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Ιστορία των Λέξεων*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα

Σαμαράς, Αθ. Ν. (2008). *Τηλεοπτική Πολιτική Διαφήμιση στην Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα

Σαμαράς, Αθ.Ν., Κολοβός Κ. και Παπαγιάννη Ν. (2015). «Στρατηγικές Αποδόμησης του Ήθους στο Δημοψήφισμα: Μια Συστηματική Διερεύνηση του Κοινοβουλευτικού Λόγου», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, Τεύχος 20-21 σελ.57-81

Σαμαράς, Αθ.Ν. & Παπαθανασόπουλος, Σ. (2009). «Στρατηγική Κινητοποίηση του Χρόνου στις Προεκλογικές Εκστρατείες» στο Παπαθανασόπουλος Σ. (Επιμ.) Ανάλεκτα 2008, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση και Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (σελ.96-152).

Σαμαράς, Αθ.Ν. & Παπαθανασόπουλος, Σ. (2011). «Αρνητισμός και Επιθέσεις στις Τηλεοπτικές Αναμετρήσεις των Πολιτικών Αρχηγών στην Ελλάδα» στο Παπαθανασόπουλος Σ. (Επιμ.) στο βιβλίο: Επικοινωνία και Κοινωνία στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτης

Σκεύη, Ε. & Σαμαράς, Αθ.Ν. (2015). «Στρατηγικές Επανόρθωσης Εικόνας και Απολογητικός Λόγος για την Μνημονιακή Εμπλοκή της Ελλάδας στον Προεκλογικό Λόγο του ΠΑΣΟΚ και του ΚΙΔΗΣΟ». Παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο “Narratives of the Crisis: Myths and Realities” (Θεσσαλονίκη 24-26 Ιουνίου)

Σκεύη, Ε. & Σαμαράς, Αθ.Ν. (2015). «Μια Πραγματική Συγνώμη; Στρατηγικές Επανόρθωσης Εικόνας και Απολογητικός Λόγος για την Μνημονιακή Μεταστροφή του ΣΥΡΙΖΑ». Παρουσιάστηκε στην 4η Ημερίδα του Εργαστηρίου Στρατηγικής Επικοινωνίας και Μέσων Ενημέρωσης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς (Πειραιάς 10 Νοεμβρίου)

Τάκας, Ε.(2015): *Απόδοση αιτιότητα, στρατηγική πλαισίωση, επεισοδιακή και θεματική πλαισίωση στον κοινοβουλευτικό λόγο σχετικά με το Μνημόνιο II*. Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Λεξικό Τριανταφυλλίδη, <http://www.greek-language.gr/>

Φιλιππάκου, Κ.(2014): *Διερεύνηση της στρατηγικής προσαρμογής στην περίπτωση της Χρυσής Αυγής. Πολιτική εκστρατεία NSDAP/Χίτλερ και Χρυσής Αυγής. Αντικατοπτρισμός ή αλληλουχία*. Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ψύλλα, Μ., 2003, *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*, Τυπωθήτω, Αθήνα